

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

İBNU'L-MU'TEZ VE KİTABU'L-BEDÎ' ADLI ESERİ

Hazırlayan
MUSTAFA BOZAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
DOÇ. DR. MUHAMMET VEHBİ DERELİ

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

İBNU'L-MU'TEZ VE KİTABU'L-BEDÎ' ADLI ESERİ

Hazırlayan
MUSTAFA BOZAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
DOÇ. DR. MUHAMMET VEHBİ DERELİ

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa BOZAN		
	Numarası	138106011028		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	
		Doktora	☐	
	Tezin Adı	İBNU'LMU'TEZ VE KİTABU'L-BEDÎ' ADLI ESERİ		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

İmzası

Mustafa BOZAN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa BOZAN
	Numarası	138106011028
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI / ARAP DİLİ VE BELAGATI
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammet Vehbi DERELİ
	Tezin Adı	İBNU'LMU'TEZ VE KİTABU'L-BEDÎ' ADLI ESERİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan *İbnu'l Mu'tez ve Kitabu'l-Bedi' Adlı Eseri* başlıklı bu çalışma 14 / 02 / 2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda öybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç. Dr.	Muhammet Vehbi DERELİ	
2	Prof. Dr.	Mahmut KAFES	
3	Doç. Dr.	Mücahit KÜÇÜKSARI	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa BOZAN		
	Numarası	138106011028		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Muhammet Vehbi DERELİ		
Tezin Adı	İBNU'LMU'TEZ VE KİTABU'L-BEDİ' ADLI ESERİ			

İbnu'l-Mu'tez ve Kitabu'l-Bedî' adlı eseri adındaki bu çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında Arap dilinin doğuşu ve tarihi süreçteki gelişimi anlatılmıştır. Bununla birlikte bu kısımda belagat ilmi ve bu ilmin alt başlıkları özet olarak incelenmiştir.

Birinci bölümde el-bedî' adlı eserin müellifi hakkında bilgi verilirken İbnu'l-Mu'tez'in yaşadığı dönem ve o dönemin siyasal-sosyal özellikleri kısaca anlatılmıştır. İbnu'l-Mu'tez'in hayatı, ilmî ve edebî şahsiyeti ve eserleri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde ise eser genel olarak değerlendirilmiştir. Eser hakkında genel bilgilendirmelerden sonra eserin metodu ve ele aldığı konular bablar halinde verilmiştir.

İbnu'l-Mu'tez, hicri III. asırda, Abbasi Devletinin II. evresi sayılan ve siyasi karışıklığın yoğun olduğu bir dönemde yaşamıştır. Kitabu'l-Bedî', onun en önemli eserlerindedir. Arap edebiyatında edebi sanatları inceleyen ilk müstakil eser olması bakımından ayrı bir yere sahiptir.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Mustafa BOZAN		
	Student Number	138106011028		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI / ARAP DİLİ VE BELAGATI		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)		
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Muhammet Vehbi DERELİ		
Title of the Thesis/Dissertation	İBNU'LMU'TEZ VE KİTABU'L-BEDÎ' ADLI ESERİ			

This study titled “İbnu'l-Mu'tez and Kitabu'l-Bedî” consists of an introduction and two chapters.

The introduction part tells about the birth and historical progress of the Arabic language. This section, however, also abridges the science of eloquence and its subheadings.

The first chapter provides information on the author of the book el-Bedi'. The period of İbnu'l-Mutez's life, and the political-social properties of the era have been briefly introduced. Then İbnu'l-Mutez's life, science, literary personality and books have been dwelled upon. The second chapter evaluates the book with a general view. Pursuant to a general briefing on the book, the method and subjects of the book have been introduced in sections.

İbnu'l-Mu'tez lived in an area of intense political chaos, which can be considered the 2nd phase of the Abbasid State in the third century of hicrah. Kitabu'l-Bedi is one of his most important books. It has its distinct place in Arabic literature because it is the first dedicated book to examine literary arts.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
TRANSKRİPSİYON	XII
KISALTMALAR	XIII
ÖNSÖZ	XIV
GİRİŞ	1
BELÂGAT İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ	1
1.1. Arap Dili	1
1.1.1. Dilin Tanımı	2
1.1.2. Arap Dilinin Tarihi Süreci	2
1.1.3. Panayırların (Esvâk) Arap Diline Etkisi	4
1.2. Belâgat	8
1.2.1. Belâgat İlminin Tanımı ve Önemi	8
1.2.2. Belâgat İlminin Konusu	13
1.2.3. Belâgat İlminin Gayesi	13
1.2.4. Belâgat İlminin Diğer İlimlerle İlişkisi	16
1.2.5. Belâgat İlminin Kısımları	17
1.2.5.1. Meânî İlmi	17
1.2.5.2. Beyân İlmi	18
1.2.5.3. Bedî' İlmi	19
1.2.5.4. İbnu'l-Mu'tezz Öncesi Bedî' İlmi	20
1.2.5.4.1. el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî	20
1.2.5.4.2. el-Ahfêş el-Ekber	21
1.2.5.4.3. Sîbeveyhî	21
1.2.5.4.4. el-Câhîz	21
BİRİNCİ BÖLÜM	23
İBNU'L-MU'TEZZ'İN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ	23
1.1. İbnu'l-Mu'tezz'in Yaşadığı Dönemin Genel Özellikleri	24
1.2. İbnu'l-Mu'tezz'in Hayatı	26
1.2.1. Adı	26
1.2.2. Ailesi, Doğumu ve Vefatı	26
1.2.3. İlmi Hayatı	31
1.2.3.1. Hocaları	31
1.2.3.2. Talebeleri	32
1.3. İbnu'l-Mu'tezz'in Eserleri	33
1.3.1. el-Bedî'	33
1.3.2. Tabakâtu's-Şu'arâ	35

1.3.3. Kitâbu Serikâti's-Şu'ara	36
1.3.4. Kitâbu'l-Âdab.....	36
1.3.5. Fusûlu't-Temaşil fi Tebaşiri's-Surûr (Kitabu's-Şarab)	36
1.3.6. Urcûze fi Tarihi'l-Mu'tazid-Billâh.....	37
1.3.7. Resâ'ilu İbni'l-Mu'tez fi'n-Nağd ve'l-Edeb ve'l-İctima	37
1.3.8. Dîvân	37
1.3.9. el-Fusûlu (s'-Sığari)'l- Kısar	37
1.3.10. el-Câmi' fi'l-Ğinâ.....	37
1.4. Edebi Kişiliği ve Eserlerinin Değerlendirilmesi.....	38
1.4.1. Edebî Kişiliği	38
1.4.2. Eserlerinin Değerlendirilmesi	40
İKİNCİ BÖLÜM	42
İBNU'L-MU'TEZZ'İN KİTÂBU'L-BEDİ' ADLI ESERİ	42
2.1. Eserin Muhtevası.....	44
2.2. İstiâre	45
2.3. Tecnis	50
2.4. Mutabakat (Tibâk).....	53
2.4.1. Tibâk'ın Çeşitleri.....	53
2.4.1.1. Hakiki ve Mecazi Tibâk.....	53
2.4.1.2. İsim, Fiil ve Harfler Arasındaki Tibâk.....	54
2.4.1.3. Tibâk-ı İcâb ve Tibâk-ı Selb.....	55
2.4.1.4. Tibâk-ı Hafî.....	57
2.4.1.5. Tedbîc.....	57
2.4.1.6. İhâm-ı Tezât.....	59
2.4.1.7. Açık Mutabakat.....	61
2.4.1.8. Kapalı (Gizli) Mutabakat.....	61
2.4.1.9. Tibâkın Belâgatı.....	62
2.4.1.10. Mukabele.....	62
2.5. Reddu'l-Acûz ale's-Sadr.....	63
2.6. el-Mezhebu'l-Kelâmî	67
2.6.1. Beş Bedî' Babının Sonu.....	70
2.7. Mehâsinu'l-Kelâm ve's-Şi'r.....	71
2.7.1. İltifât.....	72
2.7.2. Rucû	73
2.7.3. Husnu'l-Hurûc.....	74
2.7.4. Te'kidu'l-Medh Bimâ Yuşbihu'z-Zem	75
2.7.5. Te'kidu'z-Zem Bimâ Yuşbihu'l-Medh	76
2.7.6. Tecâhulu'l-Ârif	77
2.7.7. el-Hezl	78
2.7.8. Husnu't-Tazmîn	79

2.7.9. Ta' rîz ve Kinâye.....	80
2.7.10. İfrât.....	81
2.7.11. Husnu't-Teşbîh.....	82
2.7.11.1. Teşbîhin Unsurları.....	84
2.7.11.2. Teşbîh Edatları.....	84
2.7.11.3. Teşbîhin Kısımları.....	85
2.7.11.4. Teşbîhin Gayesi.....	86
2.7.11.5. Müşebbeh ve Müşebbeh Bihin Aklî Teşbîh Olması.....	89
2.7.11.6. Müşebbeh ve Müşebbeh Bihin Hissî Teşbîh Olması.....	89
2.7.11.7. Müşebbehin Aklî, Müşebbeh Bihin Hissî Teşbîh Olması.....	90
2.7.11.8. Müşebbehin Hissî, Müşebbeh Bihin Aklî Teşbîh Olması.....	90
2.7.11.9. Teşbîh-i Melfûf.....	90
2.7.11.10. Teşbîh-i Mefrûk.....	91
2.7.11.11. Teşbîh-i Tesviye.....	91
2.7.11.12. Teşbîh-i Cem.....	92
2.7.12. Luzûmu Mâ Lâ Yelzem.....	92
2.7.13. Husnu'l-İbtidâ	93
2.7.14. Tevriye	94
2.7.14.1. Tevriyenin Çeşitleri.....	96
2.7.14.1.1. Tevriye-i Mucerrede.....	96
2.7.14.1.2. Tevriye-i Muraşşaha.....	97
2.7.14.1.3. Tevriye-i Mubeyyene.....	97
2.7.14.1.4. Tevriye-i Muheyeye.....	98
2.7.15. İ'tirâz.....	99
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	103

TRANSKRİPSİYON

Sessiz harfler

ء : ’

ث : ş

ح : ħ

خ : ħ

ذ : z

ص : ş

ض : đ

ط : t

ظ : z

ع : ‘

ق : k

Uzun heceler

ا : â

و : û (ü, ö, o)

ي : î

Türkçede kendisine yakın bir karşılığı olan ج - ت - ب gibi harflerde ve Türkçeye yerleşmiş kelime ve tabirlerde transkripte uygulanmamıştır.

KISALTMALAR

a.s.	:	Aleyhi's-selam
a.y.	:	Aynı yer
b.	:	İbn
bkz.	:	Bakınız
b.y.y.	:	Basım yeri yok
çev.	:	Çeviren
<i>DİA</i>	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	:	Hicri
haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazreti
m.	:	Miladi
nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölümü tarihi
r.a.	:	Radıyallahu anh
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallâllahu aleyhi ve sellem
thk.	:	Tahkîk eden
ts.	:	Tarihsiz
vd.	:	Ve devamı
Yay.	:	Yayınları

ÖNSÖZ

Belâgat ilmi, Kur'ân'ın anlaşılmasına hizmet eden en önemli ilimlerden biridir. Bu sebeple Arap edebiyatında önemli bir konuma sahiptir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, ortalama her düzeyden insana hitap eden, aynı zamanda edebî özelliklere sahip bir kitap olarak nazil olmuştur. Onun doğru anlaşılmasına yönelik çabalar, beraberinde sarf, nahiv ve belâgat gibi ilimler oluşturmuştur. Sarf ve nahiv ilimleri gibi belâgat ilmi de Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Bu ilim, Kur'ân kelimelerinin anlamlarını ortaya çıkarma, Kur'ân'ın edebî yönünü ve üslubunu en iyi şekilde ortaya koyma açısından büyük rol oynamıştır. Bundan dolayı belâgat bilginleri delillerini öncelikle Kur'ân'dan getirmişlerdir.

Arapça, başlangıçta şifahî (sözlü) bir edebiyata sahip olduğu için, Kur'ân'ın nazil olması ile birlikte tarihi süreçte yazılı ve sistematik bir dil halini almıştır. Meâni ve beyân ilimleri ile birlikte muhassinat (lafzı ve manayı güzelleştiren sanatlar) olarak incelenen konular, zaman içerisinde bedi' ilmini oluşturmuştur. Bu ilmin doğup gelişmesine önemli katkılar sağlayan bilginlerden biri de İbnu'l-Mu'tezz'dir.

Bu çalışma, III./IX. Yüzyılın önemli edebiyatçılarından İbnu'l-Mu'tezz'in hayatı, eserleri ve *el-Bedi'* adlı eserini ele almaktadır. İbnu'l-Mu'tez, bedi' ilmi alanında ilk eser veren müelliftir. Aynı zamanda bir hanedan üyesi ve bir günlük de olsa Abbasi halifesidir. Aynı zamanda bir dil eleştirmeni ve dönemin ünlü şairlerinden birisidir. Kendisiyle ilgili ülkemizde ve Arap dünyasında birçok çalışma yapılmıştır. Ancak ülkemizde müstakil olarak *Kitabu'l-Bedi'* ile ilgili herhangi bir tez çalışmasına rastlanmadığından, bu eserde müellifin özel olarak bu eseri ele alınmıştır.

İbnu'l-Mu'tez, bedî' ilminin oluşumuna önemli katkılar sağlamıştır. O, daha çok *Kitabu'l-Bedî'* adlı eseriyle tanınsa da, bunun yanı sıra başka eserler de kaleme almıştır. O, edebî kişiliğiyle döneminin diğer şair ve belâğatçıları arasında özgün bir kişiliğe sahiptir. Abbasi hanedanına mensup olması, bir halifenin oğlu, emir ve veliaht olması, kısa süreliğine de olsa halife olması, şair ve münekkit olması, onu diğer edip ve şairlerden farklı kılan özellikleri arasında sayılabilir.

İbnu'l-Mu'tezz'in hayatı, edebî kişiliği ve en önemlisi belâgat ilmine kazandırmış olduğu *Kitabu'l-Bedî'* adlı eserine yönelik olan bu çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde onun özellikle Abbasi hanedanlığında taht kavgalarının yaşandığı dönemde geçen hayat hikâyesi ve eserlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise *Kitabu'l-Bedî'* adlı eseri incelenmiştir.

Bu çalışmanın, Arap Dili ve Belagatı alanına katkı sağlamasını ümit etmekteyim. Bu vesile ile desteğini benden esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Muhammet Vehbi DERELİ'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Mustafa BOZAN

İstanbul-2019

GİRİŞ

BELÂGAT İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. ARAP DİLİ

İbnu'l-Mu'tez öncesinde Arap dili ve belagatına yönelik bilgiler vermeden önce, dilin tanımını yapmak, ne için kullanıldığını ve görevleri hakkında kısaca bilgi vermek uygun olacaktır.

1.1.1. Dilin Tanımı

Dil, insan yaşamında çok mühim bir yere sahiptir. Onun varlığı, insanoğlu ile başlamıştır. İnsanoğlunun, içinde bulunduğu ruh halini izah etmesinde, hayatında yaşamış olduğu tecrübeleri, duygu ve düşüncelerini ifade ederken kullandığı bir araçtır. İnsan, konuşma özelliğini, Allah'ın insanlara verdiği en önemli uzuvlardan biri olan diliyle ortaya koyar. Burada dilden kasıt konuşma yeteneğidir.

Kur'ân-ı Kerim'de bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Rahmân, Kur'ân'ı öğretti, insanı yarattı ve ona (düşünüp) ifade etmeyi öğretti.*”¹ Bu özellik, insanı diğer canlılardan ayıran önemli özelliklerden biridir. Çünkü insanoğlu meramını dil ile ifade eder. Yaşamış olduğu hayatta bütün ihtiyaçlarını bir başkasına dil ile aktarır. Bu sebeple dil insan için çok büyük bir öneme sahiptir. Dil, insanın vücudunda bulunan tat alma ve konuşmayı sağlayan organdır. İnsanın duygularını ve düşüncelerini anlatmaya yarayan, aynı zamanda insanlarla sesli iletişime girebilme imkânı sağlayan araçtır.²

Dil, insanlığın varoluşu ile beraber varlığını sürdüren bir araçtır.³ O, salt bir konuşma ve iletişim kurma aracı olmanın yanı sıra insanın doğasında olan bir şeydir.⁴ Bu görüşte olanların dayandığı kaynak Kur'ân-ı Kerim'dir. Çünkü Kur'ân-ı

¹ Rahman, 55/1-4.

² Zeynel Kıran, *Dilbilim Akımları*, 1. Baskı, Yabancı Diller Kitap ve Yayın Merkezi, Ankara, 1986, ss. 19-20; İsa Güceyüz, *Arap Literatürünün Tarihi Seyri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2015, s. 1.

³ Nurettin Turgay, *Arap Dili, Belâgatı ve Kur'an*, 1. Baskı, Tibyan Yay., Diyarbakır, 2015, s. 4.

⁴ Fatih Özkan, “Dildeki Dünya Görüşü”, *İğdir Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, S. 2, s. 103.

Kerim’de Allah, ilham yoluyla dilleri ve isimleri Hz. Âdem’e (a.s.) öğrettiğini Kur’an’da şöyle bildirir: “Allah, Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti.”⁵

1.1.2. Arap Dilinin Tarihi Süreci

Kur’ân-ı Kerim’in dili Arapçadır. Arapçanın en önemli ve öne çıkan özelliği Kur’ân-ı Kerim’in dili olmasıdır. “Bu Kur’ân apaçık bir Arapça’dır.”⁶ Arapça, bugün 22 Arap devletinin resmi dili olup 350 milyon insanın konuştuğu ve 60 Arap olmayan Müslüman ülkeler de eklendiğinde yaklaşık olarak bir milyar Müslümanın kullandığı ve mensubu olduğu dininin ve kitabının dilidir. Yeryüzündeki bütün Müslümanların yaşam tarzını şekillendiren dinin dilidir. Bu dil, Arap devletlerinin dışında, bazı Uzakdoğu ülkelerinin okullarında da eğitim dilidir. Bunlarla birlikte dünya genelinde en çok konuşulan diller arasında beşinci sırada yer almaktadır.⁷

Arapçayı ana dilleri olarak konuşan Araplar, günümüzde çok geniş bir coğrafyada yaşayan Sami kavimlerinin büyüklük, sayı ve yayılma açısından en başta zikredilen kavmidir. Arapça da Sami dil grubundan olup, o dillerin de en yaygın, en zengin ve en gelişmiş olanıdır.⁸ Sami dil grubunun en genci ve aslına en yakın olanıdır.⁹ Bugün Sami dil ailesini oluşturan dillerin büyük çoğunluğunun yok olduğu, ancak bu dillerden Arapçanın varlığını sürdürdüğü açıkça görülmektedir.¹⁰

Arap dilinin ortaya çıkışı ile ilgili değişik görüşler vardır. Kimilerine göre ortaya çıkışı *tevkîfî*, yani vahiy ve ilham kaynaklı, kimilerine göre ise -diğer tüm diller gibi- *istilahî*dir.¹¹ Tevkîfî olduğunu savunanlar, Kur’ân-ı Kerim’de geçen bazı ayetleri kaynak olarak göstermişlerdir. Bakara Sûresi’nin otuz birinci âyetinde geçen “Allah, Âdem’e bütün (varlıkların) isimlerini öğretti”¹² âyeti ve Rûm Sûresi’nin yirmi ikinci âyeti olan “Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin

⁵ Bakara, 2/31.

⁶ Nahl, 16/103.

⁷ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi I*, I. Baskı, Fenomen Yay., Erzurum, 2009, s. 32; İsmail Râci el-Fârûkî, Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslam Kültür Atlası*, çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, 3. Baskı, İnkılâb Yay., İstanbul, 1999, s. 35; Wikipedia.org, *Arapça*, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Arapça>, Nisan, 2016; İsa Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 2.

⁸ Hakkı Dursun Yıldız, “Arap”, *DİA*, 1991, III, 272; Nihad M. Çetin, “Arap”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 287; Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 1. Baskı, Ensar Yay., İstanbul, 2012, ss. 84-182; Abdulcelil Candan, *Kur’an’ı Nasıl Anlamalı*, 1. Baskı, Elest Yay., İstanbul, 2007, ss. 107-108; Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, 1. Baskı, İmaj Yayınları, Ankara, 1993, s. 12.

⁹ Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi I*, s. 32.

¹⁰ İsmail Râci el-Fârûkî-Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslam Kültür Atlası*, s. 34.

¹¹ İstilah, bir ilim veya sanat dalı mensuplarının özel ve özgün anlam yüklenen kelime ve terkiplerdir. Detaylı bilgi için bkz. Halim Öznurhan, “İstilah”, *DİA*, İstanbul, 2016, Ek-I, ss. 575-576.

¹² Bakara, 2/31.

farklı olması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda bilenler için elbette ibretler vardır.”¹³ âyetlerini delil olarak göstermişlerdir.¹⁴

Bazılarına göre Arap dili iki kısımdır. Birisi Hz. Hûd döneminden beri konuşulan ve bazı kelimeleri günümüze kadar ulaşan Himyer Arapçasıdır. Diğeri ise Kur'ân'ın da dili olan el-Arabiyyetu'l-Mahza'dır. Bu dili ilk olarak konuşanın Hz. İsmail olduğu ve Hz. İsmail'in öğrendiği bu dilin tevkîfi olduğu veya onunla Cürhüm kabilesi arasında ortaya çıkan ıstılâhî bir dil olduğu da bildirilmektedir.¹⁵

Kuzey Afrika'da yaşayan Adnanilerin dedesi olan Hz. İsmail (a.s.)'ın, Kur'ân-ı Kerim'de babası Hz. İbrahim (a.s.) tarafından, annesi Hacer ile birlikte Mekke şehrine Mescid-i Haram bölgesine bırakıldığı bildirilmektedir.¹⁶ Mekke bölgesi, ıssız ve terkedilmiş bir yer olduğundan dolayı o bölgede hiç kimse yaşamıyordu. Aynı zamanda orada içilecek akarsu veya herhangi bir kuyu bulunmamaktaydı. Bu sebeple burada hiçbir ekim alanı da mevcut değildi. Belli bir süre sonra Yemen'den Mekke'ye göç eden Kahtani asıllı Cürhüm'lüler buraya yerleşti. Hz. Hacer ve oğlu İsmail de bu kabileyle beraber yaşadılar. Hz. İsmail bu kabilenin içinde büyüüp, onlarla beraber hayatını idame ettirdi. Onlardan bazı ilimler, avcılık ve ok atmayı gibi işleri öğrendi. Ayrıca bazı kaynaklarda Hz. İsmail'in Cürhüm kabilesinden Arapça öğrendiği de bildirilmektedir. Hz. İsmail, evlilik çağına gelince bu kabilenin reisi olan Meddâd b. Beşir'in kızı ile evlenmiştir. Evlilik yolu ile Cürhüm kabilesine akraba olmuştur. Böylece Hz. İsmail'in dilinin Arapça olması Arap kabilelerinin nesebinin Hz. İsmail'e bağlandığını göstermiştir.¹⁷

¹³ Rûm, 30/22.

¹⁴ İbn Fâris b. Zekeriyya el-Kazvîni, *es-Sâhibî fî Fıkhî'l-Lugati'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1997, s. 13; es-Suyûtî Ebu'l-Fadl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. Muhammed, *el-Muzhir fî Ulûmi'l-Lugati ve Envâiha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, I, 26; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, 2. Baskı, Otto Yay., Ankara, 2015, ss. 21-27.

¹⁵ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 26; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, ts., b.y.y., I, 8; İsmail Durmuş, “İbn Hazm”, *DİA*, 1999, XX, 59; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, ss. 21-27; Ali Muhammed Sallâbî, *Siyer-i Nebi*, 3. Baskı, Ravza Yayınları, İstanbul, 2017, I, 26-27.

¹⁶ İbrahim, 14/37.

¹⁷ es-Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 26; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 8; Aydın Temizer, *Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî'nin el-Luma' Adli Eserinin İncelenmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, Giriş s. 1; Ömer Faruk Harman, “İsmail”, *DİA*, 2001, XXIII, 77-78; Hakkı Dursun Yıldız, “Arap”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 273; Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi*, s. 74-92; İsmail Râci el-Fârukî, Luis Lâmia el-Fârukî, *İslam Kültür Atlası*, ss. 36-80; Kâtip Çelebi, *Cihânnümâ*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2010, s. 589; Adullah Yücel, “Hz. İsmail (a.s.)”, *İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 2000, IV, 148-150.

Bu sebepten ötürü Hz. İsmail'in neslini devam ettiren bu Araplara, "el-Arabu'l-Musta'ribe" denilmiştir.¹⁸

Hz. İsmail, Arapçayı fasih ve çok güzel konuşan bir insandı.¹⁹ Hz. İsmail'den câhiliye dönemine kadar Arap dili belli aşamalar kat etmiştir. Bununla da sonlanmayıp İslam'ın gelişile ve Kur'ân-ı Kerim'in nüzülüyle birlikte Arap dilinde büyük bir sıçrama yaşanmış ve ifadedeki zirveyi yakalayıp en mükemmel seviyeye ulaşmıştır.

1.1.3. Panayırların (Esvâk) Arap Diline Etkisi

Câhiliye döneminde, Arap yarımadasında yılın belli dönemlerinde hatta yılın birçok aylarında periyodik bir şekilde düzenlenen panayırlar ve fuarlar kurulurdu. Bir panayır bitince yakında kurulan başka bir panayıra geçilirdi. İnsanlar, Arap yarımadası ve çevre bölgelerinde kurulan panayırlar vesilesiyle, yakından veya uzaktan bir araya gelmekteydiler. Bu panayırlarda siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşimler, şiir müsabakaları yaşanmaktaydı. Ukâz,²⁰ Dûmetülcendel,²¹ Mecenne²² ve Zülmecâz²³ panayırları en meşhurlarıydı. Bu panayırların en önemlisi ve en büyüğü aynı zamanda o dönemde farklı ulusların bir araya geldiği zilkâde ayının başından yirminci gününe kadar devam eden Ukâz panayırydı. Kâbe'yi ve Mekke'yi kutsal gören ve Hicaz'ın her tarafından gelen bütün Arap kabileleri bu panayıra katılıyorlardı. Çünkü bu Ukâz panayırı diğer mahalli olanlardan farklı ve en genel olan panayırdı.²⁴

¹⁸ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, 1. Baskı, İletişim Yay., İstanbul, 2004, I, 37; Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi I*, s. 30; Çelebi, *Cihânnümâ*, s. 589; Yücel, "Hz. İsmail (a.s)", s. 150.

¹⁹ Yücel, "Hz. İsmail (a.s)", s. 149.

²⁰ Ukâz, câhiliye döneminin en meşhur panayırdır. Detaylı bilgi için bkz. Elnure Azizova, "Ukâz", *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 61-62; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III, 287; İbrahim Yılmaz, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatın Gelişmesinde Oynadığı Rol*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum, 1997, ss. 94-134.

²¹ Dûmetülcendel, kuzey arabistanda Hicaz-Suriye kervan yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret merkezidir. Detaylı bilgi için bkz. Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III, 287; Ahmet Güner, "Dûmetülcendel", *DİA*, İstanbul, 1994, X, ss. 1-2.

²² Mecenne, mekkenin üç mil uzağından bulunan bir yerdir. Câhiliye devrinde panayır bölgesi olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd Şemseddin el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-Derârî fi Şerhi'l-Sahîhi'l-Buhârî*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1981, IX, 74; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, 1991, III, 287.

²³ Zülmecâz, islamdan önce hac mevsiminde Mekke yakınlarında kurulan ünlü panayır. Detaylı bilgi için bkz. Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, 1991, III, 287; Elnure Azizova, "Zülmecâz", *DİA*, 2013, XLIV, ss. 570-571.

²⁴ Muhammed Abdulmun'im el-Hafâcî, *el-Hayâtu'l-Edebiyye fi 'Asri'l-Cahiliyye*, 1. Baskı, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1992, ss. 109-116; Ahmed b. İbrahim, *Cevâhiru'l-Edeb fi Edebiyyâti ve İnşâi Lugati'l-Arab*, Muessesetu'l-Meârif, Beyrut ts., II, 14; Azizova, "Ukâz", *DİA*, XLII, 61-62; Neş'et Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları,

Bu panayırlardan ötürü bölgenin ticareti büyük oranda artmıştır.²⁵ Sözü edilen Ukâz Panayırında insanlar bir araya gelip alışverişler yapar; spor yarışmaları, beden gücüne dayanan gösteriler ve şiir olmak üzere birçok alanda yarışmalar ve gösteriler düzenlenirdi. Toplumsal, ticari ve kültürel etkinliklerin de gerçekleştirildiği Ukâz'da akrabalıklar kurulur, kabileler arası toplantılar düzenlenerek yapılırdı. Şikâyetler, seçilmiş hakemler tarafından dinlenirdi. Esirleri olan kabileler esirlerini kurtarmak için fidyelerini öderlerdi. Kabileler veya şahıslar arasında var olan ihtilâflar ve problemler çözüldü. Bu dönemlerde kabileler arasında bulunan kan davaları ve savaşları durdurulurdu. Kısas cezaları uygulanırdı. Bunların yanı sıra Ukâz panayırı, edebî faaliyetlerin düzenlendiği, adeta edebî bir kongre merkezi konumundaydı. Ukâz, sözlü edebiyatın zirve yaptığı noktaya ulaşan şiir, nesir ve hitâbetin ortaya çıktığı ve bunların tespit edildiği, bir kültür ve sanat merkezi vasfını kazanmıştır.

Bu panayırdaki, şairlerin toplumdaki konumlarını belirtmek için şairler kırmızı deriden kurulan çadırlarda konaklarlar ve en güzel şiirlerini okurlardı. Aynı zamanda panayırdaki şairler şiirleriyle, hatipler halka hitap ederek, sanatkârlar da yaptıkları sanatlarla birbirleriyle yarışlardı. Şair ve ediplerin katıldığı yarışmada kazananlar ödüller alırlardı. Ukâz panayırı, en güzel sözlü edebiyatın örneklerinin îrad edildiği bir sanat ve kültür merkeziydi. Bununla birlikte fasih Arapçanın korunmasına yönelik önemli katkılar da sağlamıştır.

Câhiliye döneminin en meşhur ve büyük şairlerinden biri olan Nâbîga ez-Zübyânî'nin (ö.m.604) bu panayırdaki, şiir yarışmalarında hakemlik yaptığı rivayet edilmektedir. Şiirleriyle yarışmaya iştirak eden şairler arasında kadın şairler de bulunmaktaydı. Onlar, en gözde şiirlerini insanlara sunarlar ve bu vesileyle ilk şeref sırasını almak için en güzel şiirlerini okuyup birbirleriyle büyük bir mücadele içine girerlerdi. Panayırın en meşhur hatiplerinden biri de Kus b. Sâide b. Amr el-İyâdî (ö.600) idi.²⁶

Şiirlerde methiye, hiciv, tasvir, mersiye gibi konuların en güzel örnekleri Ukâz panayırındaki yarışmalarda ortaya konmuştur. O dönemde klasik şiirlerin en önemli konuları da övme (medh) ve övünme (fah), hicvetme (hica), mersiye

Ankara, 1957, ss. 135-137; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, ss. 599-601; Sallâbî, *Siyer-i Nebi*, ss. 34-35.

²⁵ Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi*, s. 72.

²⁶ Mehmet Ali Kapar, "Kus b. Sâide", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 460.

söyleme (risa‘) olmuştur. Bu yarışmalarda şairler en gözde şiirlerini okurdu. Okunan şiirlerin içinden en güzel yedi şiir seçilirdi. Bu seçilen şiirler altın suyu ile keten bezinden yapılan tomarlara yazılırdı. Yine rivayetlere göre bu şiirler Kâbe duvarına asılırdı.²⁷

Seçilen bu şiirlere *muallakât*²⁸, *muallakât-ı seb‘a* (yedi askı), *muzehhebât* (altınla yazılmış ve süslenmiş) gibi farklı isimler verilirdi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetinden evvel gençlik döneminde Hz. Hatice'nin mallarını, Yemen'de kurulan Hubâşe, Suhâr ve Debâ panayırlarına götürüp, bu panayırlara katılmış olduğu rivayet edilmektedir.²⁹

Bütün bu bilgiler ışığında Hicaz bölgesinde kurulan büyük panayırların bölge için çok büyük bir önem arz ettiği görülebilmektedir.

Rivayetlere göre câhiliye döneminde Arapların ellerinde dil kurallarıyla ilgili yazılı bir kaynak bulunmamaktaydı.³⁰ Çünkü câhiliye döneminde Araplar, dili ve edebiyat kültürlerini şifahî olarak nesilden nesle aktarıyorlardı. Bu durum câhiliye şiirlerinde görülmektedir. Câhiliye döneminin en önemli kaynağı da o dönemden aktarılan şiirlerdir.³¹ Ancak şairler, devlet adamları, hatipler ve halkın büyük bir kesimi dili bir meleke olarak sarf ve nahiv kurallarına göre konuşurlardı. Çünkü şairane düşünme Arapların yaratılışlarında var olan bir özellikti. Belâgat çalışmaları, câhiliye devrinin şiirinde edebî tenkit şeklinde meydana çıkmıştır.³² Dil'e ait kuralları içeren eser veya eserlerin olmaması dilin yanlış kullanıldığı anlamına

²⁷ Ahmed b. İbrahim, *Cevâhiru'l-Edeb*, s. 14; el-Hafâcî, *el-Hayâtu'l-Edebiyye*, ss. 109-116; Azizova, "Ukâz", *DİA*, XLII, 61-62; Nihad M. Çetin, "Arap", III, 287; Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi*, ss. 177-192; Demiryak, *Arap Edebiyat Tarihi I*, ss. 75-81; İsmail Râci el-Fârûkî, Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslam Kültür Atlası*, s. 83; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi*, ss. 143-144; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, ss. 48-49, 597-601; Nurettin Ceviz, Kenan Demiryak, Nevzat H. Yanık, *Yedi Askı*, II, Baskı, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010, s. 7; Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamberimizin Hitâbeti*, 1. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, ss. 48-50; İbrahim Yılmaz, *Panayırlar*, ss. 3-7; Abdullah Draz, *Kur'an'a Giriş*, 5. Baskı, Otto Yay., Ankara, 2012, s. 98; M. A. Yekta Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 13. Baskı, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2015, s. 18; İsa Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 31; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1973, ss.14-17; Sallâbî, *Siyer-i Nebi*, ss. 34-35.

²⁸ Muallakât, câhiliye döneminde yedi veya on şaire ait seçkin kaside koleksiyonuna verilen addır. Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Tülücü, "Muallakat", *DİA*, 2005 XXX, 310-312; İsmail Râci el-Fârûkî-Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslam Kültür Atlası*, ss. 83-84; Ceviz-Demiryak-Yanık, *Yedi Askı*, ss. 23-27.

²⁹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi*, s. 177; Demiryak, *Arap Edebiyat Tarihi I*, s. 77.

³⁰ Temizer, *Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî*, s. 1.

³¹ Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi*, s. 185; Mehmet Cevat Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", *Dicle Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII (2005), 2, s. 115.

³² İbn Haldûn, *Mukaddime*, 8. Baskı, Dergah Yay., İstanbul, 2012, II, 1014; Ali Bulut, *Belâgat*, 3. Baskı, İfav Yay., İstanbul, 2015, s. 19; Hulusi Kılıç, "Belâgat", *DİA*, 1992, V, 380; Turgay, *Arap Dili, Belâgatı ve Kur'an*, s. 32 ; Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi*, s. 135.

gelmemekle birlikte, o dönemde yazılan eski şairlerin şiirleri, hutbeleri, Eyyâmü'l-Arab'a dair parçalar ve bazı vesikalar günümüze kadar kaynak olarak ulaşmıştır. Bu şiirler, İslam dininin doğuşundan günümüze değin geçen zamanda dolaylı olarak İslami ilimlerle ilgili kaleme alınmış eserlerde, direkt olarak da Arap belâgatı ve Arap grameri nahiv, sarf vb. gibi lisanî konularda kaleme alınmış eserlerde başvurulan olmazsa olmaz kaynaklar arasında yer almıştır.³³

Arap dili tarih boyunca çeşitli evrelerden geçmiştir. Bunun en büyük nedeni ise Kahtanlıların ve Hz. İsmail'in Arap yarımadasına göç etmesi olmuştur.³⁴ Arapların birçok mahrumiyetler yaşadığı uçsuz bucaksız hicaz çöllerinde, onlar çok geniş ve derin olmak üzere bir Arap edebiyatı meydana getirmişlerdir.³⁵ Bu evrelerin her birinde farklı gelişmeler kat edip İslamiyet'in doğuşuna kadar Kur'ân-ı Kerim'in zirve noktasında bir îcâz ve belâgatla indirilmesine ortam hazırlayacak bir seviyeye ulaşmıştır.³⁶ Kur'ân-ı Kerim'in Arap diliyle indirilmiş olması, başta Arapların ve Arap yarımadasının, ciddi anlamda kabul görmesini sebep olup bunun yanında dünya coğrafyasındaki önemini de arttırmıştır. Hem Arap yarımadası halkı müslüman olup bu dini benimsemiş hem de Araplar diğer insanlar tarafından ciddi manada kabul görmüştür.³⁷

Dünya tarihine bakılırsa gönderilen bütün peygamberler gönderildiği milletin diliyle vahyedildiği görülür. Eğer bu olmazsa vahye muhatap olan ümmet kendilerine gönderilen vahyi anlayamayacaktır. Kur'ân-ı Kerim'de Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmaktadır. “*Ve biz gönderdiğimiz her peygamberi ancak bulunduğu kavminin diliyle gönderdik ki onlara iyice açıklasın.*”³⁸

Vahiyden önce Arap dili edebî manada çok yüksek bir seviyeye ulaşmış adeta Kur'ân-ı Kerim'in gönderilmesine zemin oluşturmuştur. Öyle ki bazı şeylerin isimleri farklı farklı olmuştur. Hatta birçok şeyin birden çok fazla adı olmuştur. Mesela at ve deve gibi. Bununla birlikte Araplar edebî anlayışta cümleleri ifadedede, şiir ve hitâbette en yüksek seviyeye ulaşmış, en şiirleri meydana getirmişlerdir. Araplardaki bu edebî gelişmeler Kur'ân'ın nüzulüne tamamen bir hazırlık

³³ Ceviz-Demirayak-Yanık, *Yedi Askı*, s. 7; Nihad M. Çetin, “Arap”, *DİA*, III, 287; Temizer, *Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî*, s. 1; Apak, *Anahatlarıyla İslam Öncesi*, s. 185.

³⁴ Ahmed b. İbrahim, *Cevâhirü'l-Edeb*, s. 14.

³⁵ Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi*, s. 135.

³⁶ Ebû Mucâhid Abdulaziz b. Abdulfettah, *Dirâsât fi Usûli'l-Lugati'l-Arâbiyye*, el-Camiâtu'l-İslâmiyye, Medine, 1974, s. 130.

³⁷ Candan, *Kur'an'ı Nasıl Anlamalı*, ss. 107-110.

³⁸ İbrahim, 14/4.

mahiyetinde olmuştur. Kur'ân'ın nüzülüyle Arapçadaki belâgat ve fesâhat eşsiz bir güzellekle zirve noktasına ulaşmıştır. Kur'ân bu dönemin muhataplarını i'câzıyla aciz bırakmıştır.³⁹ Kur'ân, Arapçayı yazılı anlamda düzenli ve kurallı bir hale sokmuştur. Cümle yapısında, uslubunda ve lafızların kullanımında bir düzen ile beraber zariflikte katmıştır. Arapçada bulunan eksiklikleri tamamlamış ve kusurlu olan kullanım yapısını da dilden çıkarmıştır. Yine Kur'ân-ı Kerim, Arapçanın yayılmasında ve büyüyüp gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Arapça, bir bölgenin kullanılan diliyken Kur'ân'ın nüzülü ile neredeyse bütün dünyaya yayılmıştır. Ayrıca birçok farklı ırktan milletler tarafından kullanılan bir dil haline gelmiştir.⁴⁰

Arapçanın kullanım sahası İslamiyet'ten önce Arap yarımadasının kuzeyine kadar uzanırken, İslamiyet'in yayılması ve fetihlerin ilerlemesiyle beraber hız kazanmıştır.⁴¹ Aynı şey Arap yazısı için de geçerlidir. Çünkü Arap yazısının gelişip yayılmasında en önemli rolü oynayan iki faktör Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin (s.a.v) hadislerinin bir araya getirilip yazıya geçirilmesi ve İslam'ın çok kısa bir zamanda Arap yarımadasının dışına çıkıp büyük bir hızla dünya'nın dört bir tarafına yayılması olmuştur.⁴²

1.2. BELÂGAT

Belâgat, Arap dili edebiyatı ve sanatlarını inceleyen, meânî, beyân ve bedî' ilimlerini kapsayan bir ilim dalıdır.⁴³ Hicri VII/XIII. yılından sonra belâgat ilmine dair yapılan bütün çalışmalarda bu ilim meânî, beyân ve bedî' şeklinde üç başlık altında ele alınıp incelenmiş ve çalışmalar bu sınıflara göre sürdürülmüştür.⁴⁴

1.2.1. Belâgat İlminin Tanımı ve Önemi

Belâgat kelimesi, Arapça “بَلَّغَ” fiilinden türemiş bir mastar olup kullanılan söz ve kelimelerdeki güzellik ve anlaşılabilirlik, söylenmek isteneni tam olarak muhatabına ulaştırmak anlamlarına gelmektedir.⁴⁵

³⁹ Râci el-Fârukî-Lâmia el-Fârukî, *İslam Kültür Atlası*, ss. 364-366.

⁴⁰ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi II*, I. Baskı, Fenomen Yayınları, Erzurum, 2009, ss. 202-204; Candan, *Kur'an'ı Nasıl Anlamalı*, ss. 107-110. Nihad M. Çetin, “Arap”, *DİA*, III, 283.

⁴¹ Temizer, *Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî*, ss. 1-5; Nihad M. Çetin, “Arap”, *DİA*, III, 283.

⁴² Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi I*, s. 36.

⁴³ Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, V, 380.

⁴⁴ Bulut, *Belâgat*, s. 14.

⁴⁵ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 161; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru-Sâdır, Beyrut, ts., VIII, 419-421; Bulut, *Belâgat*, s. 47;

Farklı bir ifadeyle belâgat sözlükte sözün açık ve fasih olanı anlamına gelen bir mastardır.⁴⁶ Bazı kaynaklar belâgatın tanımını şöyle yapmıştır: Ulaşmak, varmak, sona ermek, ergenliğe girmek, hedefe ulaşmak, bir şeyin son noktasına erişmek ve olgunlaşmak. Arapçada “بلغ يبلغ بلوغاً” fiili, ulaştı ve vardı manasına gelir.⁴⁷ Bir terim olarak belâgat, düzgün ve doğru olan bir anlamı en uygun olan ve en üstün, anlaşılır, akıcı ifadelerle anlatmaya çalışmaktır. Yani yerinde, zamanında ve muhatabın durumu (muktezâ-yı hâl) göz önüne alınarak en uygun ve özel olan ifadeyi kullanmaktır.⁴⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah, belâgat lafzını “erişmek ve ulaşmak” anlamlarına gelecek şekilde şöyle kullanmıştır.

{ وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ } “ Olgunluk çağına erişince”⁴⁹

İslam âlimleri, belâgatı terim olarak farklı şekillerde tarif etmişlerdir. Bunlardan bazıları şöyledir:

İbnu’l-Mukaffa’ya (ö.142/759) “Belâgat nedir?” diye soruldu. Dedi ki: “*Belâgat, karşındakini biktirmeden kısa cümlelerle ya da hatasız ve karıştırmadan uzun cümlelerle söz söylemektir.*” Başka bir sefer yine kendisine sorulduğunda da şöyle demiştir: “*Belâgat, cahil birinin işittiğinde kendisinin de aynı şekilde söyleyebileceğinin veya yazabileceği zannına kapılmasını sağlayacak tarzda söylenmiş cümlelerdir.*” İbnu’l-Mukaffa birinci cevabında belâgatın iki hususuna vurguda bulunmuştur: Birincisi İcâz⁵⁰ (veciz söz söylemek). İkincisi İtnâb⁵¹ (uzun cümle kurmak).

Nusrettin Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, 6. Baskı, İfav Yay. İstanbul, 2011. s. 27; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 1. Baskı, İfav Yay., İstanbul, 2015, s. 42.

⁴⁶ Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, V, 380.

⁴⁷ Ahmed Hâşim, *Cevâhiru’l-Belâga*, 4. Baskı, Dâru’l-Kutubil-‘İlmiyye, Beyrut, 2009, s. 25; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 27; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 35; İsa Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 6.

⁴⁸ Ebu’l-Me’alî Celaluddîn el-Hatib Muhammed b. Abdirrahman b. Ömer b. Ahmed el-Kazvîni, *Telhisu’l-Miftâh*, 1. Baskı, Mektebetu’l-Buşra, Karaşi, 2010, s. 10; el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi’l-Belâga*, 3. Baskı, Mektebetu’l-Ezheriye Litturas, Kahire, 1993, I, 41; İbn Raşîk el-Kayrevânî, *el-Umde*, 5. Baskı, Dâru’l-Cîl, Beyrut, 1981, I, 241-250; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 28; *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 35; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 42; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 6. Hâşim, *Cevâhiru’l-Belâga*, ss. 25-27.

⁴⁹ Yusuf, 12/22; Kasas, 22/14.

⁵⁰ İcâz, bir maksat veya fikrin en az sözle açıklanmasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-Askeri, es-*Sinâateyn*, 1. Baskı, Mektebetu’l-‘Ansâriyye, (nşr. Ali Muhammed el-Bîcavî- Muhammed Ebûl-Fadl İbrahim), Beyrut, 1952, s. 173; M. A. Yekta Saraç, “İcâz”, *DİA*, 2000, XXI, ss. 392-393; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 146.

Bu ikisinin vasıflarını da iyi seçmiştir. Veciz olan sözün dinleyiciyi usandırmaması gerektiğini, uzun olan sözün de (itnâb edilen sözün) hatasız ve eksiksiz olarak ifade edilmesi gerektiğini belirtmiştir. İbnu'l-Mukaffa ikinci cevabında da kurulan cümlenin belîg olabilmesi için sade ve zihni meşgul edecek karmaşıklıktan soyutlanmış olması gerektiğini ima etmiştir.⁵²

el-Câhız (ö.255/869) da belâğatin tanımını şöyle yapmıştır: “*Lafızla mânanın güzellikte birbiriyle yarışması, yani mânadan önce lafzın kulağa, lafızdan öncede mânanın zihne süratle ulaşmasıdır.*”⁵³ Rummânî’ye (ö. 384/994) göre ise; “*mânâyı güzel ve uygun ifadelerle zihinlere ulaştırmaktır.*”⁵⁴

Yusuf b. Ebu Bekr es-Sekkâki (ö. 626/1228) kelimadaki belâgat’ı şöyle tarif eder: “*Sözün fasih olmasıyla beraber, muktezâ-yı hâl’e*⁵⁵ *uygun olmasıdır.*”⁵⁶

İbn Haldûn (ö.808/1406) ise belâgatı şöyle tarif eder: “*Lafız sayesinde halin bütün gereklerine mutabık olan şekillerden ve keyfiyetlerden bahseden ilme belâgat denir.*”⁵⁷

Buna göre belâğatın, söylenmek isteneni tesirli, sanatlı, düzgün ve doğru bir mana ile kendisine uygun olan üstün (sahih ve fasih) ifadelerle yer ve zamanı da göz önünde bulundurarak açık bir şekilde anlatmak şeklindeki tarifi kanaatımızca en uygun tariftir.⁵⁸

Belâgat ilmi, Arapça ilimler arasında bağımsızlığını en geç kazanan ilimlerden biridir. Konularının oluşması ve diğer ilimlerden ayrışması, mustakil eserlerin oluşması gibi konular diğer ilimlere göre çok daha geç başlamıştır. Belâgat ilmi, ilk olarak şiir tenkidinde görülmektedir. Bunun yanı sıra, Kur’ân-ı Kerim’deki îcâza bakıp o dönemin insanının dil alanındaki kabiliyetini görmek mümkündür.

⁵¹ Itnâb, insanların alışık olduğu lafızlardan daha çok kelime ile amacı ifade etmektir. Detaylı bilgi için bkz. Ebû Hilâl el-Askeri, es-*Sinâateyn*, s. 190; İsmail Durmuş, “Itnâb”, *DİA*, İstanbul, 1999, XIX, ss. 215-219; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 245.

⁵² Muhammed b. Hüseyin b. Abdussamed el-Hemedânî, *el-Keşkul*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, II, 313.

⁵³ Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, 7. Baskı, Mektebetu’l-Hancı, Kahire, 1375, I, 137.

⁵⁴ Ali b. İsa er-Rummânî, *en-Nuket fi İ’câzi’l-Kur’ân*, 3. Baskı, Dâru’l-Maârif, Kahire, 1976, s. 75; Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, V, 381.

⁵⁵ Muktezâ-ı hâl, kişinin muhatabının durumuna, yere ve zamana dikkat ederek ifadeyi özel bir şekilde söylemektir. Detaylı bilgi için bkz. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 301.

⁵⁶ Sirâcuddîn Ebû Ya’kub Yusuf b. Ebû Bekr es-Sekkâki, *Miftâhu’l-Ulûm*, 2. Baskı, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1987, ss. 415-416; Mesûd b. Ömer Sa’d et-Taftâzânî, *Muhtasârü’l-Meânî*, Salah Bilici Kitabevi Yayınları, İstanbul, ts., ss. 20-21.

⁵⁷ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 1011.

⁵⁸ Ali el-Cârim, Mustafa Emin, *el-Belâğatu’l-Vâdiha*, Muessetu’l-Kutubi’s-Sekâfiyye, Beyrut, 2010, s. 7; Turgay, *Arap Dili*, s. 20; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 42; Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, V, 380.

Câhiliye dönemi bazı Arap şairleri, şiirleri belli bir vakit bekletirlerdi. Şiirlerini en ince noktasına kadar analiz ederler, hatta lafız ve mana ilişkisi de göz önüne alındıktan sonra bu şiir insanlara okunurdu. Bu aşamadan sonra, belâgat ilminin belirlenmiş, en azından ortaya çıkmış olan konuları ve terimlerine yönelik bazı eserler ortaya çıkarıldı.⁵⁹

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvveti ve Kur'ân'ın nuzulüyle birlikte, Arap aleminde belâgat açısından olsun fesâhat açısından olsun mucize olan Kur'ân, edebiyatta zirve yapan Araplara meydan okumuştur. Konuyla ilgili ayetlerden bazıları şunlardır:

De ki: “*Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur'ân'ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.*”⁶⁰

“*Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'ân) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ıspat edin).*”⁶¹

O günün edebiyatçıları, belâgatçıları, şairleri ve hatipleri edebiyat ilminin zirvesinde olmalarına rağmen tek bir sûre dahi getirememişlerdir. Allah Teâlâ'nın bu meydan okumalarına karşın, İslam'ın en azılı düşmanları bile Kur'ân-ı Kerim'in mucize olduğunu, insan sözü olamadığını kabul etmekten başka bir yol bulamamışlardır.

Bazı eserlerde bildirildiğine göre belâgat, ilk zamanlarda *bedî' ilmi* adıyla bilinmekteydi. Daha sonra bu ilim *beyân ilmi* olarak anılmıştır. Muteahhirun alimler döneminde ise *meânî*, *beyân ve bedî' ilimleri* olarak sınıflandırılmıştır. Dolayısıyla Meânî ilmi; kelimeler ve muktezâ-yı hâlin bir uyum içinde olduğu cümleler için kullanılmıştır. Beyân ilmi ise anlamın kastedildiği şekliyle hakikat ve mecâzi anlamların çeşitli yollarla birbirinden ayrıldığı alanlar için kullanılmıştır. Abdullah İbnu'l-Mu'tez'in de oluşumuna büyük katkı sağladığı Bedî' ilmi ise işiten kişinin hoşlanacağı şekilde lafız ve manaları güzelleştiren cümleler için kullanılmıştır.⁶²

Belâgat ilmi Arap edebiyatında önemli bir konuma sahiptir. Bu önemini Kur'ân-ı Kerim'in beliğ olarak nazil olmasından kaynaklanmaktadır. Arapçada sarf ve nahiv

⁵⁹ Bulut, *Belâgat*, ss. 19-20; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 6. Baskı, Fecr Yay., Ankara, 2014, ss. 14-18; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 29.

⁶⁰ İsrâ, 17/88.

⁶¹ Bakara, 2/23.

⁶² Tâhir b. Muhammed b. Âşûr, *Makâsıdu's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar, 2004, s. 278.

ilimlerinde olduğu gibi belâgat ilmi de Kur'ân-ı Kerim'e hizmet maksadıyla ortaya çıkmış bir ilimdir. Belâgat ilmi, Kur'ân kelimelerinin anlamlarını ortaya çıkarmak, uslubunu belirtmek gibi alanlarda büyük rol oynamıştır. Bundan dolayı belâgat alimleri delillerini genellikle Kur'ân'dan getirmişlerdir.⁶³

Belâgat ilmi, Arap dili ve edebiyatında, ilk zamanlar nahiv ve sarf ilimleriyle birlikte kullanılmıştır. Bunun yanısıra birçok ilim dalında dağınık durumda olan belâgat malzemeleri daha sonraki yıllarda derlenip müstakil bir ilim ve eser olarak varlık göstermiştir.⁶⁴

Belâgat ilmi, fesâhati ve dili çok ileri düzeyde bilmekle ortaya çıkan bir ilimdir.⁶⁵ Bu sebeple İslami ilimler arasında büyük bir öneme sahiptir. Bundan dolayı onun, öncelikli olarak öğrenilmesi gereken ilimler arasında yer aldığı görülür. İnsanlara doğru yolu gösteren, onları hidayete erdiren Kur'ân'ın îcâzının ve edebî sanatlarının bilinmesi ve anlaşılması bu ilme bağlıdır. Çünkü bu ilmin eğitimi alınmadıkça, kural ve kaideleri öğrenilmedikçe Kur'ân-ı Kerîm tam manasıyla anlamak oldukça zordur. Kelimelerin birden çok mana ifade edebilirliği, kelimelerin arasındaki bağlantı çözülemez. Kelimelerin ve cümlelerin îcazı, fesâhati⁶⁶ ve cümlede tam olarak ne veya neler anlatılmak istendiği anlaşılabilir. Edatlarla cümleye nasıl zenginlik kazandırıldığı bilinemez. Ayrıca bu ilme vakıf olmayan kimseler Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği dönemde muhatapları olan Arap edip, şair ve belâgatçılarına nasıl meydan okuduğunu anlayamaz. Kur'ân-ı Kerîm'deki meydan okumaya karşılık, bu insanların nasıl aciz kaldığını göremez. Kur'ân'ın ne kadar büyük bir kitap olduğu, bu kitabın kendi başına mucize olduğunu kavrayamaz.⁶⁷

Beliğ konuşma, Arapların fitratında zaten bir meleke olarak mevcuttu. İslam'la birlikte bu teorik olarak bazı temellere oturtuldu. Belâgat ve bu ilmin kolu olan beyân ilimlerinin teorik olarak ilk adımını atan ve bu ilimleri belli bir seviyeye getiren, aynı zamanda bu iki ilmin kurucusu sayılan kişi el-Câhîz'dir. O, *el-Beyân*

⁶³ Fehd b. Abdurrahman b. Süleyman er-Rûmî, *el-Bedîhiyyât fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, el-Camiatu'l-İslâmiyye, Medine, 1987, s. 17.

⁶⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 1009; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 29.

⁶⁵ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 2004, I, 5.

⁶⁶ Fesâhat, sözün kusursuz ve açık olması anlamında belâgat terimidir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, s. 58; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 416; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 94; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 12; Bulut, *Belâgat*, s. 37; Mustafa Çuhadar, "Fesâhat", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, ss. 423-424.

⁶⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, es-*Sinâteyn*, s. 1; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde*, I, 241-250.

ve 't-*Tebyin* adlı eserinde bu ilimleri işlemiştir. Bu ilimlerin gelişmesine ciddi manada katkı sağlamıştır.⁶⁸

Sonuç olarak, Arap edebiyatını ve belâgatını bilmek, Arap edebî sanatlarını öğrenmenin yanı sıra Kur'ân-ı Kerim'i ve Hadisleri öğrenmeyi ve anlamayı sağlamaktadır. Kur'ân-ı Kerim'i anlamak isteyen bir kişinin belâgat, sarf, nahiv ve lügat ilimlerini öğrenmesi en büyük mucize olan Kur'ân-ı Kerim'in anlaşılması adına gereklidir.

1.2.2. Belâgat İlminin Konusu

Belâgat ilminin konusunu genel anlamda her türlü kelim ve söz söylemeye aracı olan sözler olarak tanımlamamız mümkündür.

Her toplumda belâgatın konusu farklı olabilmıştır. Bu farklılık toplumların dilinin, kültürünün ve yaşantılarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Dil ve belâgat farklı olunca buna bağlı olarak belâgatın konusu da toplumlara göre değişmektedir. Kimisinde bu, edebiyat, kimi toplumda siyasi, kimisinde dini, kimisinde de edebî olmuştur. Arap dilinde de belâgatın konusu, edebî olmuştur. Yani hitâbet, şiir, nesir ve her çeşit edebiyattır.⁶⁹

Başka bir ifade ile belâgatın konusu, Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin daha sağlıklı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır. Özellikle Kur'ân-ı Kerim'in belâgatini, fesâhatini ve îcâzını ortaya koymak olmuştur. Buna yönelik olarak Gârîbu'l-Kur'ân ve Mecâzu'l-Kur'ân gibi eserler kaleme alınmıştır. Arapçada belâgat ilmi, nahiv ilmi gibi kelime ve cümleleri konu edinmektedir. Yalnız nahiv ilmi kelime ve cümleleri i'rab açısından incelerken, belâgat ilmi ise kelime ve cümleleri fesâhat, beyân ve îcâz vb. açısından incelemektedir.⁷⁰

1.2.3. Belâgat İlminin Gayesi

Dil, insanlığın varoluşuyla beraber var olduğuna göre, belâgat ilmi de dilin varlığıyla beraber var olmuş sayılır. Çünkü insanoğlu her dönemde kendi düşüncelerini ve fikirlerini en güzel şekilde dili kullanarak ifade etmeye çalışmıştır.

⁶⁸ el-Câhız, *el-Beyân ve 't-Tebyîn*, I, ss. 75-88; Muhammed Ahmed Kâsım-Muhyiddin Dîb, *Ulûmu'l-Belâga*, 1. Baskı, el-Muessesetu'l-Hadisetu'l-Kitab, Trablus, 2003, ss. 15-25; M. Akif Özdoğan, "Belâgatın Sistemize Edilmesinde es-Sekkâki ve el-Kazvini'nin Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, II (2002), 4, s. 97; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 19; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 6; Hacımuftuoğlu, "Beyân", *DİA*, VI, 22-23.

⁶⁹ Turgay, *Arap Dili*, s. 24.

⁷⁰ Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim, *et-Tırâz li Esrâri'l-Belâga ve Ulumi Hakâiki'l-İ'câz*, Beyrut, h. 1423, I, 11.

Böyle olunca da nahiv, sarf ve belâgat ilimlerini bilmeden de olsa kullanmıştır. Çünkü belâgat ilminin gayesi kelamı en güzel şekilde ortaya koyup, kendini ifade etmektir. Câhiliye dönemi özellikle bedevilerin fitratlarında güçlü bir dil melekesi mevcuttu. Onların büyük çoğunluğu, Araplar dili fasih olarak kullanırlardı. Çünkü gramer kurallarına uygun şifahi olarak dile uygun bir şekilde konuşurlardı.⁷¹

Bunun dışında konuya dini açıdan bakılacak olursa şunlar söylenebilir. Kur'ân-ı Kerim'in nazil olduğu ve hitap ettiği ilk neslin büyük çoğunluğu Kur'ân'ın îcazını, belâgatini ve fesâhatini anlayabiliyordu. Gerek bu nesilden sonraki kuşakta yetişenler olsun gerekse sonradan Müslüman olup ancak Arap olmayan *Mevâlî*⁷² kişiler olsun, bu dönem toplumunun Kur'ân-ı Kerim'i anlaması ve yorumlaması ile ondan hükümler çıkarması çok zorlaştığından, bazı yöneticiler ve İslam âlimleri dil çalışmalarını erken dönemde başlatmışlardır.

İslam dininin büyüyüp yayılması ile İslam toprakları genişlemiştir. Bu gelişmeyle beraber müslüman olan yabancılar yani mevâlî, Kur'ân-ı yanlışı okuyup anlamaya başladılar. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı halk arasında *lahn*⁷³ denilen hatalar çok yoğun bir şekilde görülmeye başlandı. Bu da dil açısından büyük problemlere yol açmaktaydı. Bu büyük sorunu gören bazı devlet yetkilileri ve âlimler nahiv ve sarf kurallarının tespitine yönelik çalışmalar başlatmışlardır. Ebü'l Esved ed-Düelî (ö.69/688) bu çalışmayı başlatan ve Kur'ân harflerini harekelendiren ilk kişi olmuştur. Ebu'l Esved ed-Düelî'den sonra Kur'ân harflerinin noktalaması Emevi Halifesi Abdulmelik b. Mervan döneminde Irak valisi olan Haccac'ın talimatlarıyla Nasr b. Asım tarafından yapılmıştır. İlk dönemlerde belâgat müstakil bir ilim olmadığından, nahiv'in içinde görülmüş ve bu ilim altında gelişmiştir. Belâgat ilminin oluşmasındaki asıl gaye İslam dininin kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'i doğru okumak ve anlamak olmuştur. Diğer taraftan Kur'ân'a ve hadislere yönelik tehlikeleri önlemek ve her türlü bozulmaya karşı korumak adına dil kuralları tespit

⁷¹ Turgay, *Arap Dili*, s. 25; Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", ss. 115-116; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 30.

⁷² Mevâlî, ilk İslâmî fetihlerin ardından kendi istekleriyle müslüman olan, çoğunluğunu doğuda İranlılar ve Türkler'in, Kuzey Afrika ve Endülüs'te Berberîler'in, Mısır'da Kıbtîler'in oluşturduğu gayri Arap Müslümanları ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Mevâlî", *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, ss. 424-426.

⁷³ Lahn, dilde ve kıraatte hata yapmaktır. Detaylı bilgi için bkz. el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 210; Abdurrahman Çetin, "Lahn", *DİA*, Ankara, 2003, XXVII, s.s. 55-56; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 278.

edilmiştir. Bu çalışmayı ilk başlatanların büyük bir kesimi tefsir âlimleri ve kelam âlimleri olmuştur.⁷⁴

Hem lafız açısından hem de mana yönünden mucize olan Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulü, filolojik çalışmalara özellikle de belâgat ilminin çalışmalarına somut olarak ciddi manada etki etmiştir.⁷⁵ Aynı zamanda Hz. Peygamber'in sözleri ve hadisleri yine Kur'ân'dan sonra belâgatın oluşmasında katkısı olan ikinci derecede kaynaktır. Çünkü o, dili fasih olan bir Arap olarak konuşmalarında edebi sanatları fitri bir meleke olarak kullanıyordu.⁷⁶

Dil kurallarını araştıran bilginler, belâgat kurallarından da yararlanmışlardır. Çünkü belâgatta iyi olan Arapların dili ile nazil olan Kur'ân'ın anlaşılması için belâgatın de bilinmesi gerekiyordu. Buna örnek olarak ez-Zemahşerî'nin (ö.538/1144) tefsiri gösterilebilir.⁷⁷ ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil* adlı eseri tefsirde belâgat ilminin ilerlemesi ve gelişmesi açısından büyük bir öneme sahiptir. O, Arap belâgatının konularını incelemiş ve ayetlerdeki edebî sanatları ele almıştır. Aynı zamanda Meânî ilminin bütün konularını detaylı bir şekilde derinlemesine tetkik ettiğinden dolayı onun bu çalışması meânî ilminin onunla tamamlanmış olduğu algısını oluşturmuştur.⁷⁸

Belâgat ilminin gayesinden biri de, belâği kelama ulaşmak için kuralları oluşturmaktır.⁷⁹

Bu bağlamda islam'ın ilk dönemlerinden itibaren Arap dili ve belâgati çalışmaları farklı zaman ve mekânlarda devam etmiştir. Bu çalışmalar sonucunda Basra, Kûfe, Bağdat, Endülüs ve Mısır ekolü gibi dil ekolleri oluşmuştur. Bu

⁷⁴ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Kahire, 1957, I, 250; İbrahim Muhammed el-Ceremi, *Mu'cemu Ulûmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Kalem, Şam, 2001, I, 295; Ahmed b. Muhammed el-Harrat, *İnâyetu'l-Muslimin bi'l-Lugati'l-Arâbiyye Hidmeten li'l-Kur'ân'i'l-Kerim*, Mecmeu Melik Fahd, Medine, ts., ss. 29-30; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, II, 46-47; Nihad M. Çetin, "Arap", III, 279; Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi I*, s. 36; Kılıç, "Belâgat", *DİA*, V, 381; Turgay, *Arap Dili*, s. 25; Ergin, "Arap Nahvinin Doğuşu", ss. 115-116; Rifat Akbaş, "Kuralcılık ve Betimsellik Yaklaşımları Arasında Arap Diline Bir Bakış", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl. 19, Sayı 64, 2015, s. 239; Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, ss. 638-642, 674-680; Demirayak, *Arap Edebiyat Tarihi II*, 202-204; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 88; Kenan Demirayak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yayınları, Erzurum, 1998, ss. 191-194; Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, ss. 72-73.

⁷⁵ Bulut, *Belâgat*, ss. 19-20.

⁷⁶ M. Akif Özdoğan, "Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil ve Edebiyattaki Yerine Bir Bakış", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005), 4, s. 230.

⁷⁷ Issa J. Boullata, "The Rhetorical Interpretation of the Qur'an: İ'câz and Related Topics" Çev. İbrahim H. Karşlı, "Kur'ân'ın Belâgat Açısından Tefsiri: İcâz ve İlgili Konular", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005), 4, s. 263.

⁷⁸ Bulut, *Belâgat*, ss. 26-27.

⁷⁹ Tahir b. Aşur, *Mekasidu's-Şeriatî'l-İslamiyye*, I, 278.

çalışmalar aynı şekilde Osmanlı devletine, oradan da günümüze kadar intikal edip devam etmiştir.⁸⁰

1.2.4. Belâgat İlminin Diğer İlimlerle İlişkisi

Belâgat ilmi bazı ilimlerle bağlantılıdır. Bunlar sarf, nahiv, tefsir, kelim, fıkıh vb. ilimleridir.

Belâgat ilmi, meânî, beyân ve bedî' olarak üç başlıkta ele alınmıştır. Meânî ve beyân ilimleri belâgat ilminin esaslarını oluşturmaktadır. Bedî' ilminden önce bu ilimler meydana çıkmıştır. Belâgat ilminin üçüncüsü olan bedî' ilmi ise, belâgat ilmini taçlandıran tamamlayıcı bir ilim olmuştur. Böylece bu üç ilim bir araya getirilip belâgatın bugünkü halini oluşturmuştur.⁸¹

Belâgat ilmi aynı zamanda şiir ve hitâbet ile de ilgili bir ilimdir. Araplarda şiir ve hitâbet çok gelişmiş olduğundan dolayı asırlarca nesilden nesile ezberlenip nakledilmiştir. Nesilden nesile aktarılan şiirlerde ve hatiplerin hutbelerinde veya yazılan edebi yazılarda belâgat ilminin çok iyi derecede kullanıldığı kabul edilmektedir.

İslam Peygamberi'nin (s.a.v) vefatından sonra sahabe topluluğu kendilerine bırakılan İslam dinini ve davetini dünyanın her tarafına ulaştırmak için büyük bir gayret göstermişlerdir. Onların bu özverili çalışma ve gayretleri vesilesiyle İslam daha hızlı büyüüp yayılma göstermiştir. Bu hızlı büyüme ve gelişmenin de getirmiş olduğu bazı durumlar vardır. Kur'ân'ın hem Arap âlemi içinde olsun hem de yeni Müslüman olan mevaliler arasında olsun doğru anlaşılmasını sağlamak adına tefsir ve dil çalışmaları yapılmıştır. Arap dili ve gramerinde dil malzemeleri toplanmasına ciddi önem gösterilerek büyük bir hızla bu alanda çalışmalar başlatılmıştır. Dil çalışmalarıyla birlikte tefsir ve hadis alanlarında da büyük bir çalışma gerçekleşmiştir. Bu çalışmaların altında yatan sebep Arapçanın gramerini oluşturmak veya Arap diline bazı kurallar koymak değildi elbette. Bu çalışmaların asıl gayesi Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân'ın bozulmalara karşı muhafaza edilmesidir. Kur'ân-ı okuyan kişinin hata yapmadan okumasını ve anlamasını sağlamaktır.

⁸⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, II, 45-69; Ahmed Emîn, *Duha'l-İslâm*, Muessesetu Hindâvî li't-Ta'limi ve's-Sekâfe, Kahire, 2012, I, ss. 283-290; Hulusi Kılıç, "Basriyyûn", *DİA*, 1992, V, s.s. 117-118.

⁸¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Ömer el-Hâzimi, *Şerhu'l-Cevheri'l-Meknûn fi Sadefi's-Selaseti'l-Funun*, s. 42; Abdülazîz 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, 2. Baskı, Dâru'n-Nehdâti'l-Arâbiyye, Beyrut, ts, s. 9; Turgay, *Arap Dili*, s. 26; Kılıç, "Belâgat", *DİA*, V, 380; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 33.

Bu dil çalışmalarında başta Kur'ân-ı Kerim olmak üzere Hz. Peygamberin (s.a.v) hadisleri, sahabe sözleri, Arap atasözleri, hitâbetler ve özellikle de Arap şiirleri kaynak olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak câhiliye şiiri Arap gramerine, eğitimine, kültürüne, İslam ilimlerine, özellikle de Arap belâgat ve fesâhatine büyük bir etki yapmıştır. Bu alanlardaki çalışmalarda başvurulan önemli bir değer olmuştur. Bu da Arap dili ve belâgatinde ve İslam ilimlerinde şiirin önemini göstermektedir.⁸²

1.2.5. Belâgat İlminin Kısımları

1.2.5.1. Meânî İlmi

Meânî ilmi belâgat ilminin üç ana bölümünden birini oluşturmaktadır. Belâgat ilminin omurgasını oluşturur denilebilir. Meânî sözcüğü sözlükte, ma'na kelimesinin çoğuludur. Terim olarak ise bir ifadenin veya cümlenin muktezâ-yı hâl'e (yere ve zamana) uygun olmasını sağlayan ilimdir.⁸³ Başka bir ifade ile meânî ilmi ifadedeki kelam terkiplerinin özelliklerine yönelik bir ilimdir.⁸⁴

Üç belâgat ilminin müstakil bir yapıya bürünmesine katkı sağlayan el-Kazvîni (ö.739/1338) meânî ilmini sekiz ana başlıkta incelemiştir. Bu başlıklar şunlardır:

- 1) Haber cümlesi
- 2) Musnedun ileyhînin durumu
- 3) Musnedin durumu
- 4) Fiil müteallikâtının durumu
- 5) Kasr
- 6) İnşâ
- 7) Fasıl (ayırma) ve vasıl (bağlama)
- 8) İcâz, İtnâb ve Müsâvât⁸⁵

⁸² Ceviz, Demirayak, Yanık, *Yedi Askı*, ss. 7-22; Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, ss. 72-73.

⁸³ el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2010, ss. 11-12; el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 1993, s. 52; Hâşim, *Cevahiru'l-Belâga*, s. 31-35; Kâsım, Dîb, *Ulumu'l-Belâga*, s. 259; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, ss. 27-29; Bulut, *Belâgat*, s. 53; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 288; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 10; İsmail Durmuş, "Meânî", *DİA*, 2003, XXVIII, 204; Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm* (çev. Zekeriya Çelik), 1. Baskı, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017, ss. 47-48.

⁸⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 161.

⁸⁵ el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2010, s. 12; Durmuş, "Meânî", *DİA*, XXVIII, 205.

Halin değişmesiyle sözün veya kelimenin şekilleri de değişir. Bu ilimde Kur'ân-ı Kerim'in î'câzını anlamak asıl gaye olmuştur.⁸⁶

Meânî kelimesini ilk defa ilmi anlamda kullanan kişinin Abdulkâhir el-Curcânî (ö. 471/1078) olduğu rivayet edilmektedir.⁸⁷

Diğer taraftan farklı bir rivayette bazı belâgat araştırmacıları meânî ilminin kurucusunun Sîbeveyhi (ö. 180/796) olduğunu ifade etmişlerdir. Arap belâgatının kurucusu sayılan Câhız, eserlerinde beyân ve bedî ilimlerinin konularını ele aldığı gibi meânî ilminin bazı konularına da *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde değinmiştir.⁸⁸

Buna göre şöyle bir yorum yapılabilir : Sîbeveyhi ve el-Câhız'ın tohumlarını attığı meânî ilmi, Abdulkâhir el-Curcânî ile zirveye ulaşmış ve müstakil bir yapıya bürünmüştür.

1.2.5.2. Beyân İlmî

Beyân sözlükte, açık-seçik olmak, açıklamak, anlaşılır hale getirmek, ortaya koymak gibi manalar ifade etmektedir.⁸⁹ Terim olarak ise bir gayeyi veya manayı açık olacak şekilde farklı yollarla dile getiren ilme denir. Farklı bir tanım verecek olursak, söylenmek isteneni etkili bir metodla ifade etmeyi sağlayan ilimdir. Söylenmek istenenler ister hakiki ile söylensin isterse mecaz manalarla söylensin beyân ilmi bununla ilgilenmez. Bu ilim için asıl olan ifade etme yollarından hangisinin belîğ olup olmadığını tespit etmektir.⁹⁰ Yani mütakellimin gayesini ifade etmenin muhtelif yollarını öğretir.

⁸⁶ Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, ss. 27-29; Bulut, *Belâgat*, s. 54; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 10.

⁸⁷ Ebû Bekr Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Curcânî, *Delâilu'l-İ'câz*, (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1959, ss. 370, 525-527, 543; Özdoğan, "Belâgatın Sistemize Edilmesinde", s. 102.

⁸⁸ el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 76; Durmuş, "Meânî", *DİA*, XXVIII, 204.

⁸⁹ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 176; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 67; Hâşim, *Cevahiru'l-Belâga*, s. 153; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 45; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 10; Bulut, *Belâgat*, s. 185; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Beyân", *DİA*, 1992, VI, 22.

⁹⁰ el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 137; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 162; el-Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2010, s. 81; el-Kazvînî, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 1993, s. 130; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde*, I, 254-257; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, ss. 153-154; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 33; Bulut, *Belâgat*, ss. 185-186; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 45; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 10; Hacımüftüoğlu, "Beyân", *DİA*, VI, 22; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) ss. 50-51.

Beyân ilminin teorik olarak ilk adımını atan ve bu ilmi belli bir seviyeye getiren, aynı zamanda bu ilmin kurucusu sayılan kişi el-Câhız (ö.255/869)'dır. *el-Beyân ve't-Tebyin* adlı eserinde bu ilmi işlemiştir. Bu ilimlerin gelişmesine ciddi manada katkı sağlamıştır.⁹¹

Beyân ilminin temellerini atan öncülerden biri de Abdulkâhir el-Curcânî'dir. *Esrâru'l-Belâga* adlı eserinde yoğun olarak beyân ilmi üzerinde durmuştur.⁹²

el-Câhız dışında İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/908), Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), İbn Reşîk el-Kayravânî (ö. 456/1064), Abdulkâhir el-Curcânî, ez-Zemahşerî, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), es-Sekkâki, Hatîb el-Kazvînî gibi pek çok belâgat alimi kaleme almış oldukları eserlerinde beyân ilminin konularını da işlemişlerdir.⁹³

1.2.5.3. Bedî' İlmi

Bedî' belâgat ilminin üç dalından sonuncusudur. Meânî ve beyân ilimlerinden sonra belâgat ilmine dâhil edilmiş ve farklı bir başlık altında ele alınmış bir ilimdir. Bedî' ilmi sözlükte bir şeyi icat etmek, daha önce eşi ve benzeri olmayan ve emsalsiz manalarını ifade eder.⁹⁴

Bu manâda Kur'ân-ı Kerim'deki بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ “O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır.”⁹⁵ âyetinde bu mana mevcuttur. Bu âyetteki bedî' lafzı eşsiz ve benzersiz bir şekilde yaratma manasıyla zikredilmiştir.

Bir belâgat terimi olarak bedî', muktezâ-yı hâl'e (yerine ve şahsa) uygun kelimelerin veya sözlerin nasıl güzelleştirileceğini ve bir âhenk içinde söyleneceğini, kural ve yollarını öğreten ilimdir. Başka bir ifadeyle, bedî' bir kelimenin lafız bakımından eksiksiz, mâna bakımında uygun olan kelimelerin usul ve kurallarını

⁹¹ el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyin*, I, 75-137; Özdoğan, “Belâgatın Sistemize Edilmesinde”, s. 97; Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *DİA*, VI, 22-23.

⁹² Abdulkâhir el-Curcânî, *Esrâru'l-Belâga*, ed-Dâru'l-Medenî, Cidde, ts., ss. 7-25; Hulusi Kılıç, “Esrârü'l-Belâga”, *DİA*, 1995, XI, 435.

⁹³ Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *DİA*, VI, 22-23.

⁹⁴ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 121; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 6-8; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 215; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 405; Ali Bulut, *Bedî' İlmi*, 1. Baskı, İfâv Yay., İstanbul, 2016, s. 36; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 41; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 11; Bulut, *Belâgat*, s. 255.

⁹⁵ Bakara, 2/117.

inceleyen ilimin adıdır. VII. ve VIII. asırlardan sonra bedî' ilmi, belâgat eserlerinde meânî ve beyân ilimlerinden sonra üçüncü bölüm veya başlık olarak yerini almıştır.⁹⁶

et-Teftâzânî'ye göre bedî' ilmi güzel kelamın kendisiyle tanındığı ve bilindiği bir ilimdir.⁹⁷

İbnu'l-Mu'tez de bu ilmin tanınip yaygınlaşmasına önemli katkılar sağlamıştır.

1.2.5.4. İbnu'l-Mu'tez Öncesi Bedî' İlmi

İbnu'l-Mu'tez öncesinde, belagat ilimlerinin şekillenmesinde katkısı olan dil bilginlerinden bazılarının değinilmesi uygun olacaktır.

1.2.5.4.1. el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî

Asıl adı Ebû Abdirrâhman el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm b. el-Ferâhîdî olan el-Halîl b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-'Ayn* adlı sözlük çalışması ilk olarak azikredilmesi gereken eserlerden biridir.

el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, nahiv ve aruz ilmine ilk defa şekil veren ve bu ilimleri sistematik hale kavuşturan büyük Basra alimidir. Sadece Basra da değil İslam tarihinde Arap dili ve nahiv alanında yetiştirilmiş en büyük âlimlerden biri olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda İslam dünyasında yetişmiş en büyük filolog olarak kabul görmüştür. O pek çok alanda kendini yetiştirmiş gramer, musiki ve lugat ilimlerinin ilk defa metod ve kurallarını ortaya koymuştur. Özellikle aruzu farklı ve yeni bir ilim alanı olarak oluşturması onun şöhret olmasına neden olmuştur. O eser yazmaktan daha çok insan yetiştirmeye öncelik vermiştir. Bununla beraber farklı alanlarda olmak üzere önemli eserler telif etmiştir. Bu eserlerin lugat alanında en önemlisi *Kitâbu'l-'Ayn* isimli eseri olmuştur. Bu eseri Arap lugat alanında içeriği ve şekli ile en değerli ve önemli eserlerden biridir.⁹⁸

⁹⁶ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde*, I, 265; el-Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2010, s. 114; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 423; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, ss. 75-76; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, ss. 215-216; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Bedî'", *DİA*, 1992, V, 320-322; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 405; Bulut, *Belâgat*, s. 255; Enes Erdim, "Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Bedî' Sanatlarının Kullanılışı", *Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, IV (2011), 8, s. 72; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 11; Sekkâkî (çev. Zekeriya Çelik) s. 507.

⁹⁷ Sa'duddin Mes'ud b. Fahreddin Ömer b. Burhâneddîn Abdullâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî eş-Şâfîî, *Muhtâsarü'l-Meânî*, Salah Bilici Kitapevi Yayınları, İstanbul, ts., s. 385.

⁹⁸ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, II, ss. 48-49; Kemâluddîn el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, 3. Baskı, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1985, ss. 45-47; Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî, *Kitâbu't-Tenbîh 'alâ Hudûsi't-Tashîf*, (nşr. Muhammed Esâd Teles), Darû Sadr, Beyrut, 1992, ss. 75-76; Tevfik Rüşti Topuzoğlu, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, 1997, XV, ss. 309-312.

1.2.5.4.2. el-Ahfeş el-Ekber

Asıl adı Ebu'l-Hattâb Abdulhamîd b. Abdilmecîd el-Ahfeş el-Ekber olan el-Ahfeş, Arap dilcilerinin ilklerinden ve büyüklerinden biridir. Sîbeveyh de ondan ders almıştır. Arap diline katmış olduğu en önemli değer, Arap bedevilerinin arasında dolaşıp onlardan lehçelere dair araştırmalar yapıp bunları derlemesi olmuştur. Kaynaklarda el-Ahfeş'in telif ettiği herhangi bir eser bulunmamaktadır.⁹⁹

1.2.5.4.3. Sîbeveyhi

Asıl adı Ebû Bişr Ebû Osmân Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî olan Sîbeveyh (ö. 180/796), *el-Kitâb*'ın müellifidir. Arap dilbilgisine dair en önemli eserlerden biri olan “el-Kitâb”, nahiv ve sarf alanında çok kıymetli bir eserdir. O, hocası el-Halil b. Ahmed el-Ferahidî (ö. 175/791)'nin yanında on beş yıl tedaris görmüştür. Nahiv ve sarf alanlarında ciddi bir gelişme gösterdi. el-Halîl b. Ahmed'in vefatından sonra *el-Kitâb* isimli eserini telif etmiştir. Hocasından sonra nahiv alanında kendi döneminin en önde gelen âlim olmuştur. Eserinde el-Halil b. Ahmed'den birçok alıntılar yapmıştır. Onun fikirlerinden ciddi oranda istifade etmiştir. Eserinde bu alanlarda kendi görüşlerine de yer vermiştir. Kimi yerlerde hocasına muhalif olduğu konularda olmuştur. Aynı zamanda Necid ve Hicaz çöllerindeki bedevilerin yanına gidip onlardan direk Arap dili ile ilgili kaideleri işitmiş bunlara da yer vermiştir. Sadece sarf ve nahif konularını ele almamış bununla beraber belâgat ilmine dair konuları da işlemiştir. Bu sebeple Sîbeveyh, birçok çağdaşı tarafından meânî ve beyân ilimlerinin ilk kurucusu olarak görülmüştür.¹⁰⁰

1.2.5.4.4. el-Câhiz

Asıl adı Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî olan el-Câhiz (ö. 255/869), el-Beyân ve't-Tebyin adlı eserin sahibidir. Kendisine el-Câhiz lakabı verilmiş ve bu lakabı ile meşhur olmuştur. Arap belâgatçılar arasında edebiyatın en

⁹⁹ Şihâbuddîn Ebû Abdillâh Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, 1. Baskı, Dâru'l Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1993, IV, ss. 1562-1567; Kemâleddin el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 44; Hamza el-İsfahânî, *Kitâbu't-Tenbîh 'alâ Hudûsi't-Tashîf*, ss. 78-79; İnci Koçak, “Ahfeş el-Ekber”, *DİA*, 1988, I, 525.

¹⁰⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, (nşr. Abdusselâm M. Hârûn), 3. Baskı, Mektebetu'l-Hanci, Kahire, 1988, I, s. 24; Ahmed Sa'd Muhammed, *el-Usûlu'l-Belâgiyye fî Kitâbi Sibeveyh ve Eserruhâ fî'l-Bahsi'l-Belâgî*, Mektebetu'l-Âdab, Kahire, 1999, s. 362; İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, II, 57; Kemâleddin el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, ss. 54-58; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, V, ss. 2122-2129; Hamza el-İsfahânî, *Kitâbu't-Tenbîh 'alâ Hudûsi't-Tashîf*, ss. 77-78; Mehmet Reşit Özbalkıç, “Sîbeveyhi”, *DİA*, 2009, XXXVII. ss. 130-134.

meşhur ve en büyük klasik nesir şairlerinden ve belâgatçılarında birisidir. Belâgat alanında çığır açmış bir edebiyatçıdır. Câhiz'in Arap edebiyatında ve İslam tarihinde önemli bir yeri vardır. Arap belâgatında en çok eser telif eden kişilerden olmuştur. Üç yüz altmış eserinin olduğu rivayet edilmiştir. Birçok türden eser kaleme aldığı için ciddi anlamda tanınmıştır. Arap edebiyatında Arap nesrine en güzel şeklini verenler arasındadır. Eserlerinde işlediği konuları ahenkli, anlaşılır bir metot ve uzun izahatlar yaparak işlemiştir.¹⁰¹

Belâgata dair kaleme almış olduğu en önemli eserlerden biri de *el-Beyân ve't-Tebyin* adlı eserdir. Eserinde Arap belâgatının özellikleri üzerinde yoğunlaşmış. Arapların şiir ve hitabette dili çok iyi derecede kullandıklarını ve bu alanlarda mahir olduklarını vurgulamıştır.¹⁰² Aynı zamanda bu eseri, belâgat dalında kaleme alınmış ilk müstakil eserdir. Câhiz bu eserinde, belâgat ilmine ait bölük pörçük olan bilgileri cem etmiştir. Ancak bunları işlerken herhangi bir şekilde sistemazite yapmadan vermiştir. Eserinde belâgat ve fesâhatla ilgili bazı bilgiler verir. Bununla birlikte bazı belâgat terimlerine değinir. Ayrıca Câhiz bu eserinde kendi görüşlerini de aktarmıştır.¹⁰³ Eserinde birçok türden konuya yer verdiği için dolayı eseri ansiklopedik bir değer taşımaktadır.¹⁰⁴

Belâgat ilminin ilk temelini atan, kurallarının onunla başladığı kişi olması hasebiyle, belâgat ve beyân ilimlerinin kurucusu kabul edilmektedir.¹⁰⁵ Bu eserinde daha çok beyân ilmi üzerinde durmuştur.¹⁰⁶ Câhiz, eserinde meânî ilminin bazı konularına da değinmiştir.¹⁰⁷ Aynı zamanda araştırmamızın konusu olan bedî' ilminin adı olan "bedî'" kelimesini ilk olarak *el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eserinde kullanan ve bu ilmin temelini atan kişi olarak tanınmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰¹ el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, ss. 148-151; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, V, ss. 2101-2112.

¹⁰² Hamza el-İsfahânî, *Kitâbu't-Tenbîh 'alâ Hudûsi't-Tashîf*, ss. 91-92; Ahmed Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, I, 347-350; Ramazan Şeşen, "Cahiz", *DİA*, 1993, VII. ss. 20-24.

¹⁰³ Bulut, *Belâgat*, s. 22; Tâhâ Huseyn, "Arap Belâgati: el-Câhiz'den 'Abdu'l-Kâhir'e Kadarki Süreç", Tercüme: Zafer Kızıklı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51, 2, 2010, ss. 436.

¹⁰⁴ Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 57.

¹⁰⁵ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 76; Güceyüz, *Arap Literatürü*, ss. 56-89.

¹⁰⁶ Ahmed Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, II, 347-350; Özdoğan, "Belâgatın Sistemazite Edilmesinde", s. 97.

¹⁰⁷ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I, 76; Durmuş, "Meânî", *DİA*, XXVIII, 204.

¹⁰⁸ Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 27; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 12.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNU'L-MU'TEZZ'İN HAYATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

1.1. İBNU'L-MU'TEZ'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Abbasi devletinin kuruluş tarihi olan 750/847 yılları arası I. dönemi kapsamaktadır. Bu zaman dilimi Abbasi hanedanının altın çağı olarak nitelendirilebilir. İbnu'l-Mu'tezz'in yaşadığı dönem ise Abbasi devletinde siyasi anlamda kargaşanın ve entrikaların yoğun olduğu, taht kavgalarının yaşandığı, iç karışıklıkların arttığı bir zamana denk gelmektedir. İbnu'l-Mu'tez, Abbasi devletinin II. evresi 847/1258 dönemde yaşamıştır. İç çekişmelerin yoğunluğuna ek olarak Türk nüfuzunun devlet üzerindeki etkisini kırma çabaları da bu dönemin iç siyasi olaylarını teşkil etmiştir. Bundan dolayı Abbasi devletinin bu süreci “duraklama ve gerileme” devri olarak nitelendirilebilir.¹⁰⁹

Dönemin halifesi olan Mustaîn-Billâh 862/866 Sâmarrâ da kendisine karşı yapılan isyanları bertaraf edemeyince bazı komutanları ile birlikte gizlice Bağdat şehrine geçmişlerdir.¹¹⁰ İbnu'l-Mu'tezz'in babası Mu'tez, bulunduğu el-Cevsaku'l-Hâkânî'deki hapisneden bazı komutanlar tarafından çıkartılıp Sâmarrâ şehrinde Mu'tez-Billâh olarak halife ilan edilip kendisine biat edildi 251/865. Ardından bütün Sâmarrâ halkı biat etti.¹¹¹ İbnu'l-Mu'tezz'in babası Mu'tez-Billâh'ın 866/870 dört yıllık halifeliği döneminde iç karışıklıklar yaşanmış bunun neticesinde bazı isyanlar çıkmıştır. Söz konusu isyanlar siyasi ve iktisadi anlamda bazı boşlukları beraberinde getirmiştir. Bu boşlukların getirmiş olduğu sıkıntıların sonucunda devlet ve halk nezdinde bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Halife Mu'tasım 833/842 döneminden itibaren devlet yönetiminde etkin olmaya başlayan Türkler, bu tür iç çekişmelerin yaşandığı halife Mu'tez-Billâh döneminde nüfuzlarını artırma çabası içine

¹⁰⁹ Muhammed b. Ali b. et-Tabâtabâi, *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Duveli'l-İslâmiyye*, thk. Memduh Hasen Muhammed, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Beyrut, ts., s. 232.

¹¹⁰ Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, thk. M. Muhyiddin Abdulhamid, 4. Baskı, Mısır, 1960, IV. 162; Abdulkarim Özeydın, “Mustaîn-Billah”, *DİA*, 2006, XXXII. ss. 112-113.

¹¹¹ Hâfız Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Hatib el-Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut ts., II, 22; Özeydın, “Mustaîn-Billah”, XXXII. 112-113.

girmişlerdir.¹¹² Bu dönemde halife ile orduda bulunan Türkler arasında ciddi mücadeleler ve iç çekişmeler yaşanmıştır. Bu nedenle halifenin temel hedefi bu tür iç çalkantıları bertaraf etmek olmuştur.¹¹³

Böylece Sâmarrâ'da Mu'tezz-Billâh'ın, Bağdat'ta da Mustâîn-Billâh'ın halife olarak tanındığı ve çift başlılığın yaşandığı bir dönem başlamıştır. Bu iki taraf arasında bir yıl kadar çatışmalar yaşanmış ve nihayetinde bu olay Mu'tezz'in lehine sonuçlanmıştır.¹¹⁴ Mu'tez Bağdat'tan da biat aldıktan sonra, bütün halk tarafından halife olarak kabul edilmiştir.¹¹⁵

Bu aşamadan sonra halife Mu'tez kendisini halifelik makamına getiren Türk komutanların devlet üzerindeki gücünü zayıflatmaya çalışmış, bu çabası sonucu bazı Türk komutan ve yetkilileri bertaraf etmeyi başarmıştır. Ancak bu çabası yeterli olamamış ve Türk nüfuzunu kırmaya muvaffak olmadan yine yönetimdeki bazı Türkler tarafından hapse atılmış ve çok uzun bir zaman geçmeden hapiste ölmüştür.¹¹⁶ Bu karışıklıklardan ötürü onun zamanında farklı bölgelerde küçük devletçikler ortaya çıkmıştır.¹¹⁷

Mu'tezz'den önce babası Mutevekkil'in 847/861 dönemlerinde yönetimde Türk etkisi olmakla beraber bu etkinin Mu'tez döneminde, daha fazla olduğu görülmektedir. Aynı şekilde bu dönemde Mu'tezz'in babası Mutevekkil, oğlu Muntasır'ın bazı Türk komutanlarıyla beraber planlamış olduğu suikast neticesinde öldürülmüştür.¹¹⁸

Bu olay İslam tarihinde hilafet ordusunun bir halifeye karşı işlediği ilk cinayet olmuştur. Bu cinayetin devlet kademelerindeki yetkililer tarafından bilinmesine karşın hesap sorulmamış ve soruşturma yapılmamıştır. Bu olay aynı şekilde Türk nüfuzunun Abbasi devletindeki gücünü yansıtmaktadır.

İbnu'l-Mu'tez, babası Mu'tez-Billâh'ın halife olduğu ve şartlarının ağır olduğu böylesi bir döneme rağmen iyi yetişmiş babası oğlunun eğitimiyle özel olarak

¹¹² Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1968, IX, 55-57; Casim Avcı, "Mu'tasım-Billâh", *DİA*, 2006, XXXI, ss. 380-382.

¹¹³ İbn Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, IX, 55-57.

¹¹⁴ el-Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zehab*, s. 163; Özyayın, "Müstâîn-Billah", XXXII, 112-113.

¹¹⁵ et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, ss. 347-348; Özyayın, "Müstâîn-Billah", XXXII, ss. 112-113.

¹¹⁶ Aşır Karagöz, "Abbasi Halifesi Mu'tezz ve Dönemi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2013, Özet VI.

¹¹⁷ İbn Hazm el-Endelusi, *Halifeler ve Fetihler*, thk. Bedfusseyyid el-Lahham, çev. Şaban Öz, Avrasya Yay., Ankara, 2004, s. 51.

¹¹⁸ et-Taberî, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, ss. 222-225; Ali Aktan, "Mu'tez-Billâh", *DİA*, 2006, XXXI, 390; Mahmut Kırkpınar, "Mütevekkil Alallah", *DİA*, 2006, XXXII, ss. 212-214.

ilgilenmiştir. Bu dönemde birçok hocadan farklı dersler almıştır. Daha çocukluk yıllarında bile zeki bir talebe olduğunu ve ilme aşırı ilgi duyduğunu hocalarına ve ailesine göstermiştir.¹¹⁹

1.2. İbnu'l-Mu'tezz'in Hayatı

1. 2. 1. Adı

Kaynaklarda tam adı, “Ebu'l-Abbas Abdullah b. el-Mu'tez b. el-Mütevekkil b. el-Mu'tasım b. Harun er-Reşid b. el-Mehdi b. el-Mansur b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas b. Abdulmuttalib el-Hâşimi”¹²⁰ şeklinde geçmektedir. Ayrıca Murtażî-Billâh,¹²¹ “Zamanın büyük şairi”, “Hâşimoğulları şairi”¹²² ve “Hayali Şiirlerin Sultanı”¹²³ gibi lakaplarla da vasıflandırılmıştır.

1. 2. 2. Ailesi, Doğumu ve Vefatı

Bazı kaynaklara göre, 23 Şaban 247/1 Kâsım 861'de dünyaya geldi.¹²⁴ Başka bir görüşe göre de 249/864 yılında dünyaya geldi.¹²⁵ Bir görüşe göre hilafet merkezi olan Sâmarra'da,¹²⁶ başka bir görüşe göre de Bağdat'ta¹²⁷ dünyaya gelip orada yetişti. Bazı tarihçiler, onu Abbasi halifeleri arasında zikrederken,¹²⁸ kimilerine göre de Abbasi halifelerinden sayılmamıştır.¹²⁹ Babası Mu'tez-Billâh (ö.255/869) lakabıyla meşhur olan Ebû Abdillâh el-Mu'tez-Billâh Muhammed b. Ca'fer el-Mütevekkil b. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Abbâsî'dir.¹³⁰ Annesinin bir köle

¹¹⁹ Kerim el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, Dâru Sadir, Beyrut, ts., ss. 5-6.

¹²⁰ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, III, 129; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV, ss. 1519-1520; Ebu'l-Abbas Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Hallikân, *Veşeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, Dâru's-Sadr, Beyrut, ts., III, 76; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, 1. Baskı, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1986, s. 725.

¹²¹ İbnu'l-Mu'tez, *Ṭabakâtu's-Şu'arâ*, s. 8.

¹²² İbnu'l-Mu'tez, *Ṭabakâtu's-Şu'arâ*, s. 11.

¹²³ el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, ss. 5-6.

¹²⁴ İbnu'l-Mu'tez, *Kitabu'l-Bedî'*, (nşr. Mukaddime), Muessesetu'l-Kutubi's-Sekafiyye, Beyrut, 2012, s. 5; İbnu'l-Mu'tez, *Ṭabakâtu's-Şu'arâ*, s. 8; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV, 1520; Şevki Dayf, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, 2. Baskı, Darû Mearif, Kahire, ts., IV, 324; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 725.

Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *DİA*, XXI, 143.

¹²⁵ el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, ss. 5-6.

¹²⁶ Ahmet Hasan ez-Zeyyât, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2011, s. 204; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 725; Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *DİA*, XXI, 143.

¹²⁷ el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, s. 5.

¹²⁸ İbnu'l-Mu'tez, *Kitabu'l-Bedî'*, s. 5; el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, ss. 5-6; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 725.

¹²⁹ Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *DİA*, XXI, 144.

¹³⁰ Aktan, “Mu'tez-Billâh”, *DİA*, XXXI, 390-391; Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *DİA*, XXI, 143.

olduğu ve isminin Hayin veya Hayiz olduğu aktarılmaktadır.¹³¹ Babası, Muntasır-Billâh döneminde veliahtlıktan azledilip, Mustâîn-Billâh döneminde de Sâmarrâ şehrinde üç yıl hapse atıldı. Bu hapis döneminde Mu‘tez-Billâh lakabıyla meşhur oldu. Bu üç yıllık hapisten sonra devletin önde gelen bazı kişileri ve bazı ordu komutanları aracılığıyla hapisten çıkarıldı. Hapisten çıkarıldıktan sonra, Mu‘tez-Billâh lakabıyla halife ilan edildi (866).¹³² Halife ilan edilmesiyle kargaşalar bitmemiş, aksine daha da artmıştır. Kendisinden önce halife olan selefi Musta‘in ile bir yıl kadar mücadeleleri oldu. Mu‘tez-Billâh, Sâmarrâ şehrinde bulunuyordu. Selefi Musta‘in ise, Bağdat’ta bulunmaktaydı. Hilafette çift başlılık yaşanmış ve sonuçta iki halife ortaya çıkmış oldu. Bağdat halkı Musta‘in’e, Sâmarrâ halkı ise Mu‘tez’e biat etti. Bu arada her iki tarafta birçok entrikalar döndü. En sonunda Bağdat şehri Mu‘tez-Billâh tarafından kuşatma altına alındı. Şehir ahalisi ve gerek bazı devlet büyükleri gerekse Abbasî hanedanından olan Mustain taraftarları olsun Mu‘tez-Billâh tarafına geçti. Durumu gören Musta‘in sonuç olarak halifelik makamından çekildi ve Mu‘tez-Billâh’a biat etti.¹³³

Babası, küçük yaşlardan itibaren İbnu’l-Mu‘tez’in eğitimine özel bir önem göstererek, tanınmış hocalardan ders almasını sağladı. Bu hocalarından Kur’ân, hadis, Arap belâgatı, şiir, lügat, kelam, tarih ve diğer ilimlerle ilgili eğitim aldı.¹³⁴ Babası tarafından kardeşi İsmail ile birlikte veliaht tayin edildi (24 Temmuz 866). Mu‘tez 869’da tahtan indirildi ve yerine geçen Mühtedi-Billâh tarafından hapsedildi. Mu‘tez-Billâh altı gün sonra hapsedildiği yerde öldü ve Muntasır için yaptırılmış olan Kubbetü’s-Suleybiyye’ye defnedildi.¹³⁵

İbnu’l-Mu‘tez babası Mu‘tezz’in ölümünden sonra bir veliaht olduğu için halifelik makamına geçmek isteyenlerin gözünde hep bir engel ve tehdit unsuru olmuştur. Bundan dolayı da bu makama geçenler veya geçmek isteyenler tarafından onların vezirlerinden de sıkıntılar çekmiştir. Babaannesi Kabiha ile beraber yaşadığı yerden Mekke’ye sürgün edilmiş, sonraki dönemde halife olan Amcası Mu’temid-Alâllah’ın isteği üzerine Sâmarrâ şehrine geri getirilmiştir. Babası gibi babaannesi de

¹³¹ İbnu’l-Mu‘tez, *Tabakâtu’s-Şu‘arâ*, s. 8.

¹³² el-Bustanî, *Dîvânu İbni’l-Mu‘tez*, ss. 5-6; Aktan, “Mu‘tez-Billâh”, *DİA*, XXXI, 390.

¹³³ Karagöz, *Abbasi Halifesi Mu‘tezz ve Dönemi*, ss. 5-6; Aktan, “Mu‘tez-Billâh”, *DİA*, XXXI, 390-391.

¹³⁴ el-Bustanî, *Dîvânu İbni’l-Mu‘tez*, ss. 5-6; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi’ fî Tarihi’l-Edebi’l-Arabî*, s. 725.

¹³⁵ Durmuş, “İbnu’l-Mu‘tez”, *DİA*, XXI, 143; Aktan, “Mu‘tez-Billâh”, *DİA*, XXXI, 391.

İbnu'l-Mu'tezz'e duyduğu sevgiden ve şefkatten dolayı onunla özel olarak ilgileniyordu. Babaanesi tarafından kendisine özel olarak zengin bir kütüphane tahsis edildi. Aynı zamanda birçok üstattan farklı ilimlerden olmak üzere özel eğitimler almıştır. İbnu'l-Mu'tez halife makamında oturan akrabaları tarafından zaman zaman hapse de atılmıştır. Ama o bu tür siyasi çalkantılara pek aldırış etmeden her şeyden el etek çekip eski bir evde münzevi bir hayat yaşamıştır. Kendini dışarıdaki âlemden soyutlayıp ilim tahsiline devam etmiştir. Buna rağmen ilim meclislerine katılmayı ihmal etmemiş, insanlar ona dışarıdan haberler getirmişlerdir.¹³⁶

Bu eğitimlerine dışında kendisini ziyarete gelen Arap bedevilerden atasözleri, deyimler, hikâyeler ve fıkralar öğrenmeye gayret etti.¹³⁷ Eğitime duyduğu aşırı ilgiden dolayı evinde birçok ilim meclisleri oluştururdu. Başta eğitim almış olduğu hocaları olmak üzere dönemin tanınmış âlimlerini, ediplerini ve şairlerini bu meclislere davet etti. Bazı âlimlerin İbnu'l-Mu'tez'in hocası olmak için babaannesini aracı yapıp bu amaçla çok çaba sarf ettiklerine dair olan rivayetler onun parlak ve zeki bir öğrenci olduğunu göstermektedir. Henüz on üç yaşındayken hocası Ahmed ed-Dımaşki'nin ilmini öven güzel bir kaside nazmetti. Bu onun küçük yaşlarda Arap dilinde, şiirde ve belâgatta iyi bir birikiminin olduğunu gösterir. Babasının şairi olan el-Buhtürî'nin (ö. 284/897) şiirleriyle büyümesi İbnu'l-Mu'tez'in şiire ilgisini arttırmıştır.¹³⁸

İbnu'l-Mu'tez on yedi yaşında iken babaannesinin vefatıyla Sâmarra yakınlarında bulunan Matire'ye taşınmıştır. Hayatının on beş yılını burada geçirdi. Eserlerinin büyük çoğunluğunu burada kaleme almıştı. Dedesinin ve babasının devlet erkânı tarafından öldürüldüğünü bildiği için halife olan amcaları ile iyi geçinmiş, hatta onları öven şiirler nazmetmiştir. Bazı tarihçilere göre bunun sebebi İbnu'l-Mu'tez'in can korkusudur.¹³⁹ İbnu'l-Mu'tez edebî eserlere ve musikiye düşkündü.¹⁴⁰

¹³⁶ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ* (nşr. Abdussettar Ahmed Ferrac), Dâru'l-Mearif, Kahire, h. 1119, s. 8; Şevki Dayf, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, IV, ss. 326-327; İsmail Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 143.

¹³⁷ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 10.

¹³⁸ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 725; Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 143.

¹³⁹ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 143.

¹⁴⁰ ez-Zeyyât, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 204.

279/892 tarihinde Matire'den halife olan amcazadesinin iznini alarak halifeliğin merkezi olan Bağdat'a taşınmıştır. İbnu'l-Mu'tez burada halifenin yeni inşa ettiği Süreyya adlı sarayın bir konağına yerleşmiştir. Bu sarayda ilim, edebiyat, şiir ve eğlence meclislerinde halifenin nedimi olmuştur. Aynı zamanda saray şairi olarak halifeyi öven birçok şiir kaleme aldı. Bağdat şehrinde yaşadığı dönemde belâgate ilgisinden dolayı şiir, edebiyat ve ilim meclisleri düzenlemiştir. Bunun yanı sıra Abbasi hanedanına mensup bir aileden olduğundan bazı veliahtlar gibi rahata ve eğlenceye düşkün olduğu kaydedilmiştir.¹⁴¹

Müktefi-Billâh 902/908 halife olunca bazı komutanların kıskırtmasıyla hapse atıldı. Vezire yazdığı şikâyet mektubuyla hapisten kurtuldu. Ama konakladığı sarayda kalmak istemeyerek eski bir evde yaşamaya başladı. Hayatının bu döneminde toplum arasına çıkmaya çekindi. Öyle ki, cuma, bayram ve cenaze namazlarına bile katılmadı.¹⁴²

Muktedir-Billâh'ın 908/932 halifelik makamına geçmesiyle baskıcı bir tutum başladı. Muktedir'in hilafet makamına geçmesiyle ordudaki bazı komutanlar, devletin yüksek kademesinde bulunan yetkililer ve bazı kadıların kendi menfaatlerine yönelik sıkıntılı bir döneme girdiler. Bunlar genek olarak Abbasîlere hizmet eden, onların hükmü altında yaşayan Türklerdi. Bu durum onların hoşuna gitmedi. Bunun çözümü için İbnu'l-Mu'tezz'i halifelik makamına getirmeyi planladılar. Muktedir'i bu makamdan indirmeyi kararlaştırdıktan sonra İbnu'l-Mu'tezz'i halife ilan ettiler 296/908. İbnu'l-Mu'tezz'e biat ettiler. Ancak bir gün gibi kısa bir süre geçtikten sonra biat edenlere karşı Muktedir'in yanında yer alanlarla şiddetli bir çatışma yaşandı. İbnu'l-Mu'tezz'i Abbasi Halifesi yapanlar zayıf düşünce yaşanan bu durum karşısında yanında olanlar karşısına geçtiler ve onu yalnız bıraktılar. Bu aşamadan sonra Muktedir taraftarları İbnu'l-Mu'tezz'i halifelik makamından indirdikten sonra öldürdüler.¹⁴³

Halifenin bu baskıcı tutumu Bu yönetici ve komutanların bir araya gelip bu sorunu çözmek istemeleri aslında Abbasî Devleti'nin içinde bulunduğu durumu

¹⁴¹ Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, IV, 331; el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, ss. 5-6.

¹⁴² Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 143; Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, IV, s. 332.

¹⁴³ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV, 1520; İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 10; Kemâleddin el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 177; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 725; Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, IV, ss. 332-333; Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s. 87; Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 143; Abdulkерim Özaydın, "Muktedir-Billâh", *DİA*, 2006, XXXI, ss. 144-145.

göstermektedir. Şöyle ki devlet o dönemde öyle bir duruma gelinmişti ki ordu, bazı devlet ricali ve vezirler istedikleri kişiyi halife yapma girişimlerinde bulunabiliyorlardı. Aslında dedesi ve babası bu tür girişimler sonrasında hilafet makamından indirilen İbnu'l-Mu'tez, yine kaderin bir cilvesi olarak bir günlüğüne de olsa benzeri bir yöntemle halife ilan edilmiştir. Muktedir'in tarafında bulunan bazı kişiler ona başkaldırıp, vezirini öldürdükten sonra İbnu'l-Mu'tez'i, Murtazi-Billâh lakabıyla halife ilan ettiler 17 Aralık 908. Bazı kaynaklar, Muktedir'e isyan edip, İbnu'l-Mu'tez'e biat eden bu kişilerin bundan vazgeçip tekrar Muktedir'e biat ettiklerini söylemektedir.¹⁴⁴

Bu olaylardan sonra ertesi gün Muktedir-Billâh'ın tarafını tutan Munis el-Muzaffer'in başını çektiği ve daha çok saray uşaklarından oluşan bir topluluk İbnu'l-Mu'tez'in hilafetine karşı çıktılar. Muktedir-Billâh ve İbnu'l-Mu'tez taraftarları arasında çatışmalar yaşandı. İki taraf arasında çıkan bu çatışmalara dayanamayan İbnu'l-Mu'tez taraftarları yenildiler. Durumun kötüye gittiğini gören İbnu'l-Mu'tez de saraydan kaçıp tanıdığı mücevher taciri İbn Cassâs'ın evine sığındı. Beş gün sonra Muktedir-Billâh'ın taraftarları 25 Aralık 908 tarihinde İbnu'l-Mu'tez'i saklandığı yerde bulup yakaladılar. Onu Muktedir-Billah'a götürdüler. Muktedir de İbnu'l-Mu'tez'i kendi taraftarlarına teslim etti. Muktedir taraftarlarından ileri gelenler İbnu'l-Mu'tez'i alıp ona işkence etmeye başladılar. Beş gün süren ağır işkencelerden sonra İbnu'l-Mu'tez, 29 Aralık 297/908 tarihinde öldü.¹⁴⁵

Yine farklı bazı kaynaklar, İbnu'l-Mu'tez'in yakalanıp gizlice öldürüldüğünden¹⁴⁶ veya Muktedir'in haznedarı Munis tarafından öldürülüp bir torbaya sarılı olarak ailesine gönderildiğinden bahsederler.¹⁴⁷ Başka bir kaynakta da asılarak idam edildiği rivayet edilir.¹⁴⁸

İbnu'l-Mu'tez'in başına gelen bu kötü durum aslında Abbasi devletinde yaşanan ilk kötü vakıa değildir. Çünkü kendisinden önce babası Mu'tez-Billah'ın ve

¹⁴⁴ ez-Zeyyât, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 205; İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 8; Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s. 87; Şevki Dayf, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, IV, ss. 332-333.

¹⁴⁵ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, ss. 8-10; Ebu Mansur Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlebî, *Şimaru'l-Kulûb fi'l-Muzafî ve'l-Mensûb*, nşr. İbrahim Salih, Dâru'l-Beşâir, Kahire, 1. Baskı, 1994, I, 318; el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, ss. 5-6; Şevki Dayf, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, IV, ss. 332-333; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târihi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 722; Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 144.

¹⁴⁶ Şemsuddin Muhammed b Ahmed b Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubela*, Muessetu'r-Risale, 9. Baskı, Beyrut, 1993, XV, 46.

¹⁴⁷ Ebu'l-Abbas Şemsuddin Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l 'Ayan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, Dâru's-Sadr, Beyrut, ts., III, 76.

¹⁴⁸ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 10.

dedesi el-Mutevekkil'in döneminde de aynı olaylar yaşanmıştır.¹⁴⁹ Sonuç olarak, bu kötü gidişatın müsebbibi olarak İbnu'l-Mu'tezz'i göstermemek gerekir. Çünkü bu durum halifelik makamına geçen veya bu unvanı almak isteyen, bu makama ulaşmak isteyen birçok halifenin, padişahın başına gelen ve bundan kaçamadıkları bir hadise olmuştur.

İbnu'l-Mu'tezz'in hilafeti sadece bir gün bir gece sürmüştür.¹⁵⁰ Bundan dolayı kimi tarihçilere göre o, Abbasi halifelerinden sayılmamıştır. Hatta İbnu'l-Mu'tez'in kısa süren halifeliği Arap edebiyatında darb-ı mesel¹⁵¹ olmuştur.

1. 2. 3. İlmî Hayatı

Yukarıda değinildiği üzere, İbnu'l-Mu'tez'in hayatı ilim ile içi içe geçmiştir. Hem babası hem de babaanesi onun eğitimine özel bir önem göstermişlerdir. İbnu'l-Mu'tez'in eğitimi ve ilmi kimliği onun hocaları ve talebesi üzerinden daha kolay görülebilecektir.

1. 2. 3. 1. Hocaları

İbnu'l-Mu'tez'in ilk hocası ve ona Kur'ân'ın bir kısmını ezberlettiren kişi Muhammed b. İmrân b. Ziyâd (ö. ?)'dir. İbnu'l-Mu'tez hocası Ziyâd'ın yanında belâgat ve tarih eğitimi de aldı. İlk hocalarından bir diğeri de Ahmed b. Said ed-Dımaşkı'dir. ed-Dımaşkı'nin hocalığı, İbnu'l-Mu'tez büyüyünceye kadar devam etmiştir. Dımaşkı'den dil ve din ilimleri alanında uzun yıllar eğitim alan İbnu'l-Mu'tez, büyüdüğü zaman da bu hocasından ayrılmamıştır. Hatta onun öldürülmesinden sonra da halen hayatta olan ed-Dımaşkı öğrencisi İbnu'l-Mu'tez'in edebiyatını rivayet eden kişi olmuştur.¹⁵²

İbnu'l-Mu'tez'in bir diğer üstadı Ebu Ali b. Alîl el-Anezî'di (ö. 252/866). el-Anezî, hadisçi, belâgat ve tarih ilimlerine vakıf âlimlerden biriydi. Ebû Saîd b. Hubeyre el-Esedî ve İbn Ebi Fenen olarak meşhur olan Ahmed b. Salih de onun hocaları arasında yer almıştır. İbnu'l-Mu'tez, *Tabakat* adlı eserinde bu hocalarından

¹⁴⁹ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 10.

¹⁵⁰ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 10; el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, ss. 5-6; Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, IV. ss. 332-333; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 20.

¹⁵¹ Mesel, belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygın hale gelerek halka mal olan anonim atasözüne denir. Detaylı bilgi için bkz. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 77.

¹⁵² Kemâluddîn el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 177; İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 10.

bahsetmiştir. Ayrıca Muhammed b. İmran ed-Ḍabbî ve tarihçi el-Belâzurî (ö. 279/892), İbnu'l-Mu'tezz'in ders aldığı hocalardandır.¹⁵³

Bunun yanı sıra Basra ve Kufe dil mekteplerinin meşhur âlimlerinden olan Muhammed b. Yezid el-Muberrid (ö.285/898) ve Ebu'l-Abbas es-Sa'leb'den (ö.291/903) de Arap edebiyatına dair dersler almıştır.¹⁵⁴ Muhammed b. Yezid el-Muberrid çok meşhur bir lügat ve edebiyat âlimiydi. O İbnu'l-Mu'tez'e sık sık uğrar ve onunla beraber kalır ve meclislerine katılırdı. el-Muberrid'in kendisine ait tabakatı vardı. İbnu'l-Mu'tez hocasının bu Tabakat'ından birçok konu rivayet etmiştir. İbnu'l-Mu'tez, Ebu'l Abbas Ahmed b. Yahya (ö.291/903) ile birçok kere görüşmüş ve kendisiyle mektuplaşıp, birçok konuda ona sualler sormuştur.¹⁵⁵

1. 2. 3. 1. Talebeleri

İbnu'l-Mu'tez'in ulaşılan ve hakkında bilgi alınabilen tek talebesi şiir alanındadır. Ebu Bekr es-Sûli (ö. 335/946), İbnu'l-Mu'tez'in yaşadığı döneme ulaşmış, onu görmüş ve ondan sonra da uzun yıllar yaşayıp onun şiirlerini rivayet etmiştir. es-Sûli, İbnu'l-Mu'tez'in şiirlerini neşretmiş ve *Eş'âru Evlâdi'l-hulefâ* adlı eserinde onun şiirlerini derlemiştir. es-Sûli, İbnu'l-Mu'tez hakkında şöyle der: “*O Hâşimoğullarının mütekaddim şairlerinden ve âlimlerindedir. Rivayet ve sema' dalında yetişenlerdendir. Onun bulunduğu mecliste “haddesena” ve “ahbarena” kelimeleri çokça kullanılırdı. Evi edebiyatçıların uğrak yeriydi. Edebiyatçılardan bir cemaat de her zaman onun yanında otururdu.*”¹⁵⁶

Öğrencisi olarak Ebubekir es-Sûli, İbnu'l-Mu'tez'in dîvânını¹⁵⁷ da derlemiştir.¹⁵⁸

¹⁵³ İbnu'l-Mu'tez, *Ṭabakâtu's-Şu'arâ*, s. 10; Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *DİA*, XXI, 143.

¹⁵⁴ Kemâleddin el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 177; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV, 1520; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 725; el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, s. 5-6; Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *DİA*, XXI, 143; ez-Zeyyât, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 204.

¹⁵⁵ İbnu'l-Mu'tez, *Ṭabakâtu's-Şu'arâ*, s. 10.

¹⁵⁶ Kemâluddin el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 177; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI, ss. 1520, 2677-2678; İbnu'l-Mu'tez, *Ṭabakâtu's-Şu'arâ*, s. 10.

¹⁵⁷ Dîvân, manzum sözlerin topluca yazıldığı esere denir. Detaylı bilgi için bkz. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 78.

¹⁵⁸ Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *DİA*, XXI, 144.

1. 3. İbnu'l-Mu'tez'in Eserleri

İbnu'l-Mu'tez, Arap edebiyatında dîvân'ının dışında birçok eser kaleme almıştır. Bunlar belâgat, dîvân ve tabakata dair önemli bazı eserlerdir. Bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmış birçoğu da ulaşmamıştır.¹⁵⁹

Kaleme aldığı eserlerden ve günümüze ulaşmış olanlar şunlardır.

*el-Bedî', Tabakâtu's-Şu'arâ, Kitâbu Serikati's-Şu'arâ, Kitâbu'l-Âdâb, Fusûlu't-Temaşil fî Tebâşiri's-Surûr (Kitâbu's-Şarab), Urcûze fî Târîhi'l-Mu'tağid-Billâh, Resâ'ilu İbni'l-Mu'tez fî'n-Nakd ve'l-Edeb ve'l-İctimâ, Dîvân, el-Fuşûlu (s'-Sığâri)'l-Kısâr, el-Câmi' fî'l-Gınâ, Kitâbu'l-Cevârih ve's-Şayd, Kitâbu Eş'âri'l-Mulûk, Kitâbu'z-Zehr ve'r-Riyâd, Risâle fî Meĥâsini Ebî Temmâm ve Mesavîhi, Kitâbu Mukâtebâti'l-İhvân bi's-Şi'r.*¹⁶⁰

Bu eserlerden en önemlileri hakkında bilgi verilmesi daha uygun olacaktır.

1.3.1. *el-Bedî'*

Halife ve şair olan İbnu'l-Mu'tez'in bu eseri belâgat ve edebi tenkit alanına dair kaleme alınmış en önemli eserlerindedir. Aynı zamanda Arap belâgatine dair kaleme alınmış ilk müstakil eser olma özelliğini taşımaktadır.¹⁶¹ İbnu'l-Mu'tez bu eserinde on üç, on yedi¹⁶² veya on sekiz¹⁶³ edebî sanatı ele almış ve bunları da ayetler, hadisler, sahabe sözleri ve eski Arap şairlerinin şiirleriyle açıklamıştır. Abbasi döneminin ilk şairlerinin bedî' sanatlarını çok fazla kullandıklarını ve bunu da yeni bir şiir tarzıymış gibi gösterdiklerini ifade etmiştir. Mutekaddimûn ve muteahhirûn şairlerinin arasında bir mukayese yaparak edebi sanatları işlemiştir.

¹⁵⁹ ez-Zeyyat, *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî*, ss. 204-205; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 726; Râci el-Fârukî, Luis Lâmia el-Fârukî, *İslam Kültür Atlası*, ss. 882-383.

¹⁶⁰ İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, III, 129; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 77; Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 146.

¹⁶¹ el-Kazvîni, *el-İzâh fî Ulûmi'l-Belâga*, 1993, II, 189; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 75; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV, 1523; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s. 20; Güceyüz, *Arap Literatürü*, ss. 12-67; Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s. 88; Kenan Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yay., İstanbul, 2016, s. 146.

¹⁶² İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 5; ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 205; Safiyyüddin Abdulazîz b. Serâyâ b. Alî el-Hillî et-Tâî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye fî 'Ulûmi'l-Belâga ve Meĥâsini'l-Bedî'*, 2. Baskı, (nşr. Nesîb Neşâvî), Dâru Sadr, Beyrut, 1992, s. 52.

¹⁶³ 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 75; Tâhâ Huseyn, "Arap Belâgati: el-Câhizden Abdu'l-Kahir'e Kadarki Süreç", s. 443.

Aynı zamanda İbnu'l-Mu'tez, eski değer ve kültürlerin korunması gerektiğine değinmiştir.¹⁶⁴

Bu eserinde belâgat ilmini geniş bir şekilde sınıflandırıp beş temel esas üzerine inşa etmiştir. Bunlar “isti‘âre (kelimeyi mecâzî anlamda kullanmak),¹⁶⁵ tecnis (bir kelimeyi iki manada kullanmak), tıbâk (zıt anlamlı iki kelimeyi kullanmak), reddü'l-acûz ale's-sağr (söz veya beyit sonundaki kelimeyi başında da kullanmak) ve el-mezhebu'l-keîâmî (belâgatı temin gayesiyle söze delil getirmek) adlarını verdiği beş türü “temel sanatlar” (usul) kategorisi altında incelemiştir. Bunların dışında “meğâsinu'l-keîâm” adı altında on üç veya on yedi¹⁶⁶ edebî sanatı ele almış ve bunları da ayetler, hadisler, sahabe sözleri ve eski Arap şairlerin şiirleriyle açıklamıştır. Beş temel sanatı bedî‘ olarak, diğer sanatları ise meğâsinu'l-keîâm olarak isimlendirmektedir. Uslubu anlaşılır bir yalınlıkta, kolay ve zariftir. Bedî‘ ilminin çatısı altında beyân ve meânî ilimlerinin kapsadığı bazı konulara da değinmiştir. Şair İbnu'l-Mu'tez'den sonra onu takip eden bazı şair ve balâgatçılar da bu sanatları yüz elliye kadar çıkarmıştır.¹⁶⁷

Kendinden önceki belâgatçılarının fikirlerini de eserinde toplamıştır. Bedî‘ ilminin terimlerini ve bu ilmin genel hatlarını çizip oluşturduğundan dolayı kendinden sonraki belâgatçılara büyük bir ışık ve yol açmıştır.¹⁶⁸ O başkalarına ait olan şiir, hutbe veya belâgat yazılarını incelerken edebî zevke göre değerlendirmiştir. Son olarak İbnu'l-Mu'tez'in bu eseri belâgat ilminde yeni bir çıkış açmış denilebilir.

Bu eser ilk defa Rus Müsteşrik Ignaty Yulianovich Krachkovsky tarafından İngilizce olarak Londra'da, 1935 tarihinde basılmıştır. Daha sonra Dr. Muhammed Abdulmunim el-Hafâcî tarafından şerh edilerek 1945 tarihinde yayımlanmıştır.¹⁶⁹

¹⁶⁴ İbnu'l-Mu'tez, *el-Bedî'*, II. Baskı, Dâru'l-Mesîra, Beyrut, 1982, s. 3; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV, 1524; Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, IV, 324; Bulut, *Belâgat*, ss. 22-23; İbnu'l-Mu'tez, *Kitabu'l-Bedî'*, ss. 9-13; Hacımüftüoğlu, “Bedî'”, *DİA*, V, 320; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 20; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 67; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı*, s. 146; Tâhâ Huseyn, “Arap Belâgati: el-Câhiz'den 'Abdu'l-Kâhir'e Kadarki Süreç”, s. 443.

¹⁶⁵ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 190; Hacımüftüoğlu, “Bedî'”, *DİA*, V, 320.

¹⁶⁶ İbnu'l-Mu'tez, *Kitabu'l-Bedî'*, s. 5; Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sinâateyn*, s. 266; *ez-Zeyyât, Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 205.

¹⁶⁷ İbnu'l-Mu'tez, *Kitabu'l-Bedî'*, s. 5; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde*, I, 265; el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulûmi'l-Belâga*, 1993, II, 189; Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, IV, 1524; Kemâleddin el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ'*, s. 177; Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sinâateyn*, s. 266; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 20; Bulut, *Belâgat*, ss. 22-23; Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *DİA*, XXI, 146; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 67; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı*, s. 146.

¹⁶⁸ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 726; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 20; Güceyüz, *Arap Literatürü*, s. 67.

¹⁶⁹ İbnu'l-Mu'tez, *Kitabu'l-Bedî'*, s. 5; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 726; Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *DİA*, XXI, 146; Demirayak, *Arap-İslam Edebiyatı*, s. 146.

1.3.2. *Ṭabakātu'ş-Şu'arâ*

Bu eser, Arap belâgatında en önemli eserlerden biri olmuştur. İbnu'l-Mu'tez'den rivayetlerde bulunan birçok belâgatçı, bu eserin isminin *Ṭabakātu'ş-Şu'arâ* olduğunu belirtmişlerdir. Hamza el-Isfahânî (ö. 270-280/883-893) ise bu eseri diğer belâgatçılardan farklı olarak *el-İhtiyar min Şi'ri'l-Muḥdesin* olarak isimlendirmiştir.¹⁷⁰

İbnu'l-Mu'tez bu eserde Abbasi döneminin bazı şairlerinin şiirlerinden kısımlar aktarmıştır. Arap belâgatında Abbasi dönemi şairleri *Miḥdesûn* olarak isimlendirilmişlerdir. İbnu'l-Mu'tez bu muḥdes şairlerle alakalı eser yazmıştır. Ancak bu hususta eser kaleme alan ilk belâgatçı değildir. Çünkü kendisinden önce hocası el-Muberrred'in (ö.285/898) yazmış olduğu *Ravza* adlı eseri mevcuttur. Bunun dışında da kendisiyle aynı dönemde veya kendisinden önce yaşamış edebiyatçı Harun b. Ali el-Müneccim (ö. 251/289)'in *el-Bari'* adlı bir eseri vardır. İbnu'l-Mu'tez kendi döneminde yaşayan insanların bu muḥdesun şairlerin, belâgatçıların haberlerine ve şiirlerine önem verdiklerini ifade etmektedir. İbnu'l-Mu'tez kendi döneminde meşhur olan bazı lügatçıları kısa bir şekilde ele almıştır. Bunları da ele alırken ince eleyip sık dokumuş ve en önemlilerini bu eserinde zikretmiştir. Bundan dolayı İbnu'l-Mu'tez'in eseri edebiyatçıların ve tarihçilerin vazgeçilmez kaynaklarından biri olmuştur. Çünkü bu kaynaktan bulup diğer kaynaktan bulamayacakları bilgiler mevcuttur. Mesela kendisi diğer eserlerde bulunmayan ama kendisinin bulup rivayet ettiği bin beş yüz beyitten fazla şiir tespit etmiştir.¹⁷¹

İbnu'l-Mu'tez'in bu eseri, İbn Sellam el-Cumahî'nin (ö. 231/846) *Ṭabakātu'ş-Şu'ara* adlı eserinden sonra türünün ikinci örneğidir.¹⁷²

Şairin bu eserinde kendisiyle beraber vakit geçiren, onun meclislerinde bulunan, onunla zaman geçirmek için gayret sarf eden altmış kadar Abbasî şairinden bahsettiği görülebilir. Ancak kendisi eserinde, Abbasî devleti döneminde yaşamış bütün şairleri zikretmemiştir. Örneğin Yahya b. Ziyad el-Harisî (ö. 207/822) ve Dîkülcin (ö. 235/850), İbnu'r-Rumî (ö. 283/896) gibi yirmiden fazla şaire eserinde yer vermemiştir. Özellikle İbnu'r-Rumi'yi eserine almamıştır. İbnu'l-Mu'tez'in hilafetten düşürülüp öldürülmesiyle İbnu'r-Rumi onu hicvetmemiştir. Diğer taraftan İbnu'r-Rumi, Halife Mu'tezid'in ölmesiyle İbnu'l-Mu'tez'in hapse atılmasını

¹⁷⁰ İbnu'l-Mu'tez, *Ṭabakātu'ş-Şu'arâ*, s. 13; Nihad M. Çetin, "Arap", III, 288.

¹⁷¹ İbnu'l-Mu'tez, *Ṭabakātu'ş-Şu'arâ*, s. 10.

¹⁷² Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 146.

sağlayan, onun hakkında tutuklama kararı çıkararak Kâsım b. Ubeydullah ile dost olup, onunla birlikte hareket etmiştir.¹⁷³ Bu bilgilerden İbnu'l-Mu'tez'in belki kendi hasımlarını ve kendisiyle iyi geçinmeyen, ona karşı olan bazı Abbasi şairlerini bu yüzden eserinde zikretmemiş olabileceği anlaşılabilir.

Ahmed b. el-Abbâs b. el-Cîlâlî eş-Şerkâvî İkbâl (ö. 2002) ve Muhammed Abdulmun'im el-Hafâcî (ö. 2006) gibi bazı edebiyatçılar İbnu'l-Mu'tez'in bu eserini ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığını, bunun da 293-296/906-909 yılları arasına denk geldiğini bildirmektedirler. Farklı bir görüşte ise İbnu'l-Mu'tez'in *Tabakâtı*'nı otuz iki yaş dolaylarında yazdığı, bunun da 280/894 yılı olduğu ifade edilmektedir.¹⁷⁴

Bu eser ilk defa Abbas İkbâl tarafından İngilizce olarak Londra'da 1939'da basılmıştır. Daha sonra Abdüsettâr Ahmed Ferrâc (ö. 1981) tarafından da neşredilmiştir.¹⁷⁵

1.3.3. *Kitâbu Serikâti's-Şu'arâ*

İbnu'l-Mu'tez'in, eski şairlerin yeni şairlere olan üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla, aynı zamanda yeni şairlerin eski şairlerin şiirlerinden yaptıkları çalıntıları eleştirilerek ele aldığı bir eserdir. Ayrıca eserde belâgat kusurlarına da değinilmiştir.¹⁷⁶

1.3.4. *Kitâbu'l-Âdâb*

Bu eser hikmetli sözleri ve anonim vecizeleri içeren bir kitaptır. İbnu'l-Mu'tez'in bu eserinde İbnu'l-Mu'kaffa'nın (ö. 142/759) *Hikemiyyat* adlı eserinin etkisi çok yoğun bir şekilde görülür.

Eser Ignaty Yulianovich Krachkovsky 1924 yılında Napoli'de, Sabih Redif 1972 yılında Bağdat'ta, ayrıca müstakil bir eser olarak Uppsala 1935 yılında Londra'da yayımlamıştır.¹⁷⁷

1.3.5. *Fusûlu't-Temâşîl fî Tebâşiri's-Surûr (Kitâbu's-Şarab)*

İbnu'l-Mu'tez bu eserini 892 yılından sonra kaleme almıştır. Eser ilk defa Kahire'de 1925 tarihinde yayımlanmıştır.¹⁷⁸

¹⁷³ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 5.

¹⁷⁴ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s.14.

¹⁷⁵ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 146.

¹⁷⁶ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 146.

¹⁷⁷ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 146.

1.3.6. *Urcûze fî Tarîhi'l-Mu'tazîd-Billâh*

Bu eserde 417-420 beyit manzume bulunup, Mu'tazîd-Billah dönemine ilişkin tarihi belge niteliğini taşımaktadır. Aynı zamanda İbnu'l-Mu'tez'in bu eserindeki uzun bir kasidesi, didaktik ve tarih türünün ilk ve en güzel örneklerinden sayılmıştır. Eser ilk defa Otto Loth tarafından Almanca şerh ve tercümesiyle birlikte, 1882 tarihinde Leipzig'te neşredilmiştir.¹⁷⁹

1.3.7. *Resâ'ilu İbnu'l-Mu'tez fi'n-Nağd ve'l-Edeb ve'l-İctimâ*

İbnu'l-Mu'tez'in bu eserini Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî derleyerek neşretmiştir. Eser Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî'nin uzun bir mukaddimesiyle birlikte 1946 yılında Kahire'de yayımlanmıştır.¹⁸⁰

1.3.8. *Dîvân*

İbnu'l-Mu'tez'in dîvân'ı onun şiir yönünün çok kuvvetli olduğunu gösteren bir eserdir. Bu eseri on bölümden oluşmaktadır. Eserinde Abbâsî devletine karşı olan ve saldıranlara karşı olarak hilafeti savunur mahiyette bir şiiri de bulunmaktadır.¹⁸¹

Dîvân'ı ilk defa Aziz Zend tarafından 1792 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Bunun dışında Muhammed Bedî' Şerif geniş bir incelemeyle birlikte ilmi neşrini gerçekleştirmiştir (Kahire 1977-1978). Yine müellifin öğrencisi rivayetiyle gelen Dîvân, Bernhard Lewin tarafından *Şi'ru (Abdillah) İbni'l-Mu'tez* adıyla yayımlanmıştır. Talebesi Ebubekir es-Sulî, *Kitâbu'l-Evrağ* adlı eserinin bir bölümünü İbnu'l-Mu'tez'in şiirlerinden yaptığı seçmelere ayırmıştır.¹⁸²

1.3.9. *el-Fusûlu (s'-Sîgari)'l- Kısâr*

İbnu'l-Mu'tez bu eserinde hikemiyyat, ahlak, âdab ve siyaset gibi konulara değinip, bu alanlara dair anonim sözlerden derlemeler yapmıştır. Eser 887 tarihinden önce kaleme alınıp *er-Resâ'il*'in içinde zikredilmiştir.¹⁸³

1.3.10. *el-Câmi' fi'l-Gınâ*

İbnu'l-Mu'tez'in talebesi Ebû Bekir es-Sûlî (ö. 946) tarafından derlenmiş olan dîvân'ında yer alan şiirler fâhr, medih, gazel, muatebat, ırdiyat, vâsf,

¹⁷⁸ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 146.

¹⁷⁹ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 146.

¹⁸⁰ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 146.

¹⁸¹ Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s. 87.

¹⁸² Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 146.

¹⁸³ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 146.

hamriyyat, risa, zühd ve hica başlıkları altında derlenmiştir. Bazı şiirlerinde kendi cömertliklerinden, yiğitlik ve cengâverliklerinden bahsetmiş ve şairliğini methetmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Hz. Abbas b. Abdulmuttalib (r.a) ve diğer atalarının yiğitlikleriyle övünmüştür. Farklı şiirlerinde ise Abbasi hanedanlığının hilafete liyakatli olduğunu işlemiş, buna karşı çıkan Şia ve Hariciler gibi kesimleri de eleştirmiştir. Abbasi hanedanından biri olduğundan dolayı şiirlerini para veya mal, mülk elde etmek için yazmamıştır. Dolayısıyla methiyelerinde çok fazla bir abartı bulunmadığı ve gerçekçi bir üslup kullandığı görülse de hissi davranıp mersiye olarak babası Mu'tez-Billâh ve Mu'tazid-Billah hakkında manzumeler de kaleme almıştır.¹⁸⁴

1.4. EDEBİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.4.1. Edebî Kişiliği

Edîb ve belîğ¹⁸⁵ ve şair bir kişiliğe sahip olan İbnu'l-Mu'tez ölümüne sebep olan olaylar meydana gelinceye kadar âlimlerin, şairlerin ve ediplerin meclislerinde bulunmuş ve onlarla vakit geçirmiştir.¹⁸⁶ İbnu'l-Mu'tez bedî' ilminde, önemli bir konumu vardır. Bu değeri de özellikle “*el-Bedî*” adlı eserinden kaynaklanmaktadır.¹⁸⁷

Kendi dönemindeki şairlerden farklı olarak şiirlerinde değişik türlere rastlanır. Bunlar tasvir, hamriyyât, tardıyyât¹⁸⁸ ve gazeliyyat gibi şiirlerdir. Bundan dolayı da kendisine “Zamanın büyük şairi” ve “Hâşimoğulları şairi” gibi lakaplar verilmiştir. Ayrıca kendi muasırları hakkında bilgi verdiği zaman bile senet diliyle vermeye çalışmıştır. Edebî kişiliğinde diğer şair ve belâgatçılara benzemezdi. Abbasi hanedanına mensup bir halifenin oğlu olması, emir ve veliaht olması onu diğer şairlerden farklı kılmıştır. Kendisi insanların arkasından dolaşıp onlardan haberler almazdı. Bilakis evinde durur, insanlar ona haberleri ve duydukları bilgileri ulaştırırlardı. İbnu'l-Mu'tez sadece bir râvî de değildi. Aksine doğası gereği şiirden,

¹⁸⁴ Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *DİA*, XXI, 146.

¹⁸⁵ Belîğ, belâgat ilmine vakıf olan kimseye denir. Detaylı bilgi için bkz. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 45.

¹⁸⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, III, 76.

¹⁸⁷ el-Kazvînî, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 1993, II, 189.

¹⁸⁸ Tardıyyât, çoğunlukla recez vezninde yazılan ve Arapların avcılık hikâyelerinin bazı yönlerini ele alan tek konulu müstakil şiir türüdür. Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Elmalı, “Tardıyye”, *DİA*, Ankara, 2011, XL, ss. 16-17; Nihad M. Çetin, “Arap”, III, 291.

nesirden ve edebiyattan lezzet alır, bildiği doğruyu kimseden çekinmeden ifade ederdi.¹⁸⁹

İbnu'l-Mu'tezz'in şiirlerinin şekillenmesinde yaşantısının büyük bir etkisi vardır.¹⁹⁰ Hayalindeki tasvirleri somutlaştırıp şiirlerinde gerçek ve yaşanmış şeyler gibi yansıtmıştır. Bundan dolayı da kendisini “hayali şiirlerin sultanı” denilmiştir.¹⁹¹ Şiirlerinde hicve pek yer vermemiş ve bu yönüyle meşhur olmamıştır. Çünkü kendisi diğer şairler gibi şiirlerini geçim kaynağı olarak nazmetmemiştir. Aynı zamanda insanlar arasındaki eşitlik, barış, hoşgörü ve kardeşliği savunan bir edebiyatçı ve şair olduğundan dolayı şiirleri kolay ve anlaşılır olmuştur. Yaşantısında karşılaşmış olduğu sorun ve sıkıntıları diğer şairler gibi dile getirmemiş, ya kütüphanesine kapanmayı ya da sukut etmeyi tercih etmiştir. Cariye ve muganniler için söylemiş olduğu gazel türünde şiirleri vardır. Kasidelerinin giriş kısmında kadın ve erkek güzelliğini tasvir ettiği manzumeleri vardır. es-Sûlî ve Ebu'l-Ferec'e (ö. 356/967) göre İbnu'l-Mu'tez bu iki gazel türünde de ustadır.¹⁹²

İbnu'l-Mu'tez prenslerin birçoğu gibi rahat bir hayat yaşamış ve vaktinin çoğunu eğlence meclislerinde geçirmiştir. Eğlenceye düşkün olduğundan içki ve şarap hakkında epey şiirler nazmetmiş ve bundan da döneminin en fazla hamiyyât şiiri yazan şairi olarak kabul edilmiştir. Çocukluk yıllarından beri av merakı olduğundan ve av partilerine katıldığından tardıyat türü şiirleri de bulunmaktadır. İbnu'l-Mu'tezz'in en güzel teşbihleri yoğun olarak tasvir, hamiyyat, tardıyat ve gazel türü şiirlerinde görülmektedir. Şiir ve edebiyat alanında gelenekçi bir düşünceye sahip olmuştur. Abbasi devletinin reform fikri onu etkilememiştir.¹⁹³

İntiba'iyeye ilkesinin öncülüğünü yapmıştır. Yani bir edebî parça veya şiirdeki güzelliğin ve çirkinliğin kurallara göre değil de dil zevkine göre olduğunu düşünür.¹⁹⁴ İbnu'l-Mu'tez ileri derecede musiki kültürüne sahipti. Bu alanda

¹⁸⁹ İbnu'l-Mu'tez, *Tabakâtu's-Şu'arâ*, s. 11; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 722.

¹⁹⁰ ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 205.

¹⁹¹ Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 722; el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, ss. 5-6.

¹⁹² Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *DİA*, XXI, 146.

¹⁹³ Şevki Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, IV. s. 331; el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, ss. 5-6.

¹⁹⁴ Ahmed Muhtar Abdulhamid Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arâbiyyeti'l-Muâsıra*, 'Alemlu'l-Kutub, Kahire, 2008, I, 62.

yenilikçi bir çizgi takip etmiş ve bazı musiki notalarının değişmesi gerektiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda kendi şiirlerinden bazı besteler de yapmıştır.¹⁹⁵

Bunların yanı sıra şiirlerinde gelenekçidir. Çok zeki olduğundan şiirlerinde zamanının problemleri veya dönemindeki konular ilgisini çekmemiştir. Kendinden öncekilerin şiirleriyle ilgilenmiştir. İbnu'l-Mu'tez çağdaşı olan şairlerden etkilenmeyip onların şiirlerinde işlemiş oldukları konulardan daha farklı konular ve türler üzerinde çalışmıştır. Bu da seleflerini takip ve taklit ettiğinin ve kadim Arap şiirlerine ve belâgatına döndüğünün bir göstergesidir.

1. 4. 2. Eserlerinin Değerlendirilmesi

İbnu'l-Mu'tez'in, birçok eserine daha önce değinildi. Bunlara kısaca değinildi. Hususi olarak *el-Bedî'* adlı eseri belâgatta çok kıymetlidir. Söz konusu eser, bedî' ve şiir sanatı alanında yazılan ilk müstakil eser olma özelliğini taşımaktadır.¹⁹⁶

İbnu'l-Mu'tez'in, *Urcûze fi't-Tarihî'l-Mu'tazid* adlı uzun kasidesi didaktik¹⁹⁷ türünün ilk ve en güzel örneklerindedir. Bazı dostlarına yazdığı manzum mektuplarıyla İhvanîyyat¹⁹⁸ türü şiirinin de öncülerinden sayılmıştır. Hikmet ve zühd konulu şiirleri de bulunmaktadır. Nesirde akıcı, yalın ve anlaşılması zor olmayan bir dil kullanmıştır. 288/900 yıllarında müstakil bir yapıya ulaşan edebî tenkidin önemli simalarından biri olmuştur. Şiirlerinde anlaşılması zor bir dil kullanmamıştır.¹⁹⁹ Onun şiirleri ince lafızla, anlaşılması kolay, üslubu sade bir yapısı vardır.²⁰⁰

İbnu'l-Mu'tez şiirlerinde teşbîh sanatını çok iyi kullanmıştır. Teşbîh türü şiirini kendi çağdaşları arasında en iyi kullanan şair ve edebiyatçı olmuştur.²⁰¹ Bundan dolayı İbnu'l-Mu'tez'in teşbîhleri belâgatta darb-ı mesel olmuştur. İbnu'l-Mu'tez, şiirlerinde teşbîhin dışında istiâre sanatını da en güzel şekilde kullanmıştır.

¹⁹⁵ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 20; Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 146.

¹⁹⁶ el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'Ulûmi'l-Belâğa*, Buyrut, 1993, II, 189.

¹⁹⁷ Arap Edebiyatında eş-Şi'ru't-Ta'limî adı verilen didaktik şiirler, okuyucularına bilimsel, dinsel, tarihsel, ahlaki vb. bilgiler vermeyi amaçlayan şiirlerdir. Bu tür manzumeler, şiirsel duyguları, heyecanları anlatmaktan çok, seçtiği konuyu, konuşma diline yakın bir ifade ile kendi içinde kafiyeli dizeler halinde anlatan manzumelerdir. Bkz. Kemal Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47 (2007), 2, s. 148.

¹⁹⁸ Arap edebiyatının ilk asırlarından beri mevcut olan şiirin bu sanat dalı, birbirleriyle dost, akraba, kadar çok sıkı bağları olan kişiler arasında cereyan eden duygu alışverişlerinin, şiir veya nesir aracılığıyla yazıya dökülmesidir. Bkz. Mustafa eş-Şek'a, *Funûnu's-Şi'r fi Muctema'i'l-Hamdaniyyîn*, Kahire, 1958, s. 267.

¹⁹⁹ Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 145.

²⁰⁰ ez-Zeyyât, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 205.

²⁰¹ el-Bustanî, *Divânu İbni'l-Mu'tez*, s. 6.

Bunlarla sanatlarla birlikte cinâs, tıbâk, mecâz, kinâye ve tevriye gibi edebî sanatları da gayet başarılı bir şekilde kullanıp eserinde cem etmiştir.²⁰²

O şiirlerinde tasvir sanatından güzel bir şekilde yararlanırdı. İbnu'l-Mu'tez, İmruu'l-Kays (ö. 560) gibi kendinden önceki şairleri, örnek aldığından dolayı üslubu ve belâgatında onların etkileri görülüp şiirlerinde betimleme sanatına çokça yer vermektedir.²⁰³

²⁰² ez-Zeyyât, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 205; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, ss. 20-21; Durmuş, "İbnu'l-Mu'tez", *DİA*, XXI, 144.

²⁰³ el-Bustanî, *Dîvânu İbni'l-Mu'tez*, s. 6; ez-Zeyyât, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, s. 205; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Tarihi'l-Edebi'l-Arabî*, s. 722.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNU'L-MU'TEZZ'İN *KİTÂBU'L-BEDÎ'* ADLI ESERİ

Bu bölümde İbnu'l-Mu'tezz'in *Kitâbu'l-Bedî'* adlı eseri, içerik, istişhad ve ele alınan bedî' sanatları yönüyle incelenmiştir.

İslam öncesi şairlerin şiirlerinde mevcut olan belâgat ve bunun kolu olan bedî' ilimleri, İslam sonrası dönemde Kur'ân-ı Kerimde ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerinde varlığını göstermiştir. Aynı şekilde belâgat ilmi, Arapların dilinde ve konuşmalarında mevcuttu. İslam dininin yayılma ve genişleme sürecinden sonra İslami ilimlerinin tedvin dönemi başlamıştır. Çeşitli alanlarda farklı eserler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda dil çalışmalarıyla birlikte belâgat ilimi de sistematize olmaya başlamıştır. Bu sistematik çalışmanın öncüsü, *Kitâbu'l-Bedî'* adlı eseriyle İbnu'l-Mu'tez olmuştur.²⁰⁴ İbnu'l-Mu'tezz'in bu eseri bedî' alanına dair kaleme alınmış en önemli eserlerdendir. Aynı zamanda *Kitâbu'l-Bedî'*, Arap dili belâgatine dair müstakil olarak kaleme alındığı bilinen bedî' alanındaki ilke eserdir.

Bu konuda es-Sûyûtî (ö. 911/1505), bedî' ilmini ilk olarak ortaya çıkaran ve bu ilme bedî' ismini veren kişinin İbnu'l-Mu'tez olduğunu eserinde ifade etmiştir. es-Suyûtî, İbnu'l-Mu'tezz'in ele aldığı on yedi bedî' sanatını eserinde zikretmiştir.²⁰⁵ Onun muasırı olan Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948) ise yirmi bedî' sanatını zikretmiştir. Bu yirmi çeşitten yedisi İbnu'l-Mu'tezz'in tespit ettiği yedi sanatla aynıdır. Dolayısıyla ikisinin tespit etmiş olduğu bedî' sanatları toplamda otuz tanedir.²⁰⁶ Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) bu sanatları otuz beş olarak belirtmiştir.²⁰⁷ İbn Reşîk el-Kayrevânî (ö. 456/1064) ise bu sanatları otuz yedi başlıkta incelemiştir.²⁰⁸ Daha sonra İbn Ebi'l- Isba' (ö. 620/1223) da bu konudaki kırk kitaptan yetmiş çeşit edebi sanat tespit etmiştir. Bu tespit ettiklerinden yirmisini

²⁰⁴ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde*, I, 265.

²⁰⁵ Celaluddin es-Suyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-Cuman fi İlmi'l-Meânî ve'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., s. 105.

²⁰⁶ es-Suyûtî, *Şerhu Ukûdi'l-Cuman*, s. 105.

²⁰⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sinâateyn*, ss. 266-267.

²⁰⁸ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde*, I, 265.

zikretmiştir.²⁰⁹ es-Sekkâki de bedî‘ sanatlarından yirmi dokuz tane zikredip bunların çoğaltılabileceğini ifade etmiştir.²¹⁰ el-Kazvînî bedî‘ sanatından manevi olanını otuz, lafzi olanını da yedi tane olarak kaleme almıştır.²¹¹ Safiyyuddin el-Hillî (ö. 749/1348) ise bedî‘ ilmindeki sanatları iki yüz kırk çeşit olarak zikretmiştir.²¹²

İbnu'l-Mu‘tez, Abbasi dönemi şairlerinin bedî‘ sanatlarını çok fazla kullandıklarını ve bunu da yeni bir şiir sanatıymış gibi gösterdiklerini, aslında bedî‘ sanatının Kur’ân-ı Kerim’de ve Hz. Peygamber’in (s.a.v) hadislerinde, sahabe sözlerinde, çölde yaşayan ve dillerinin saflığını korumuş olan Arap bedevilerinin kelimada, eski şairlerin şiirlerinde, câhiliyyûn ve muhadramûn²¹³ şiirlerinde, mütekaddimûn/islâmiyyûn ve muteahhirûn kitaplarında zaten var olduğunu, bu eserinde ifade etmiştir. İbnu'l-Mu‘tez, fikir olarak eski değer ve kültürlerin korunması gerektiğini düşünmüş ve bunu ısrarla belirtmiştir.²¹⁴

Eserinde beyân ve meânî ilimlerinin kapsadığı bazı konulara da değinmiştir. İbnu'l-Mu‘tez eserinde bedî‘’in unsurlarına değinirken sabit bir metot takip etmemiştir. Örneğin istiâreden bahsederken bunun tanımını vermemiş, ancak tecnîsten bahsederken bunun tanımını vermiştir.

İbnu'l-Mu‘tez, eserindeki hadislerin senetlerini de vermemiştir. Bunun nedenini de senetlerin uzun olması olarak açıklamıştır. Ayrıca kitabında zikrettiği hadislerin meşhur hadisler olduğunu açıklamıştır.²¹⁵

2.1. Eserin Muhtevası

İbnu'l-Mu‘tez, Kitabı'l-Bedî‘ adlı eserine başlarken mukaddime ile başlayıp bu mukaddimesinde belâgat ilmi ve bedî‘’in türleri ile ilgili bazı önemli ve genel bilgiler vermiştir. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre bedî‘ ilmi, daha önceden Kur’ân-ı Kerim’de, Hz. Peygamber’in (s.a.v) hadislerinde, sahabe sözlerinde mevcuttu. Bunun

²⁰⁹ el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî‘iyye*, ss. 53-54.

²¹⁰ Ebû Bekr es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, ss. 423-432; Safiyyuddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî‘iyye*, s. 52.

²¹¹ el-Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1932, ss. 347-407; Celaluddin es-Suyûti, *Şerhu Ukûdi'l-Cuman*, s. 105.

²¹² el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî‘iyye*, ss. 54-56.

²¹³ Muhadramûn, câhiliye veya İslâm döneminde yaşadığı halde Hz. Peygamber (a.s)’ı Müslüman olarak göremeyenlere verilen ad. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Efendioğlu, “Muhadramûn”, *DİA*, 2005, XXX, ss. 395-396.

²¹⁴ İbnu'l-Mu‘tez, *el-Bedî‘*, II. Baskı, s. 3; Bulut, *Belâgat*, ss. 22-23; İbnu'l-Mu‘tez, *Kitabu'l-Bedî‘*, ss. 9-13; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 20.

²¹⁵ İbnu'l-Mu‘tez, *Kitabu'l-Bedî‘*, ss. 9-13.

yanı sıra Arap atasözleri, câhiliye şairlerin şiirleri, kelimeleri ve müvelledûn²¹⁶ şairlerin şiirlerinde ve kelimelerinde mevcuttu. Ancak bedî' ilmi adıyla bilinmiyordu. Kendisinden önce bu ilmi ilk olarak muhdesûn şairleri olarak bilinen Beşşâr b. Bürd (ö. 167/783), Ebû Nuvâs (ö. 197/814), Ebû Muslim b. Velid el-Ensari (ö. 208/823) gibi şairlerin yoğun bir şekilde işlediğini ifade etmiştir. İsimleri zikredilen muhdesûn şairlerden sonra bu ilme bedî' ilmi denmiştir.²¹⁷

İbnu'l-Mu'tez, mukaddimesinde bedî' ilimini ilk defa kendisinin işlemediğini belirtmiş aslında konuşmalarda, şiirlerde ve hitâbette vb. bulunduğunu ve kullanıldığını belirtmiştir.

Şimdi İbnu'l-Mu'tez'in, *Kitabu'l-Bedî'* adlı eserinde ele almış olduğu bu konular detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

2.2. İstiâre

İstiâre, beyân ilminin en mühim mevzularından birini teşkil etmektedir. İstiâre'nin lügat manası, bir şeyi kaldırmak ve onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya birinden bir şeyi ödünç almaktır.²¹⁸

Terim olarak istiâre, hakiki anlam ile mecazi anlam arasındaki benzerlikten ötürü, bir lafzın manası ödünç alınıp, başka bir kelime için geçici olarak kullanılmasına denir. Bu tür sanatta gerçek mananın söylenmesine engel olan bir *karîne*'nin²¹⁹ (delil) olması gerekmektedir. İstiâre sanatında sadece müşebbeh bih kullanılır. Müşebbeh, teşbîh edatı ve teşbîh yönü cümlede ifade edilmez.²²⁰ Başka bir

²¹⁶ Müvelledûn, Arap asıllı olmayan Beşşâr b. Bürd ile (ö.167/783) başlayan şairler gubuna müvelledûn (muhdesûn) adı verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Rahmi Er, "Müvelledûn", *DİA*, 2006, XXXII, 227.

²¹⁷ İbnu'l-Mu'tez, *Kitabu'l-Bedî'*, ss. 9-13.

²¹⁸ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 369; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 183; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 192; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 90; Turgay, *Arap Dili*, s. 194; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 118.

²¹⁹ Karîne, mecazda gerçek anlamın kastedilmesine engel olan ve bir sözden neyin kastedildiğini gösteren ipucuna denir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Durmuş, "Mecaz", *DİA*, 2003, XXVIII. ss. 217-220; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 253.

²²⁰ Abdulkahir el-Curcânî, *Esrâru'l-Belâga*, s. 30; Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî et-Taberistânî, *Nihâyetu'l-İcaz fi Dirâyeti'l-İcâz*, Âdâb ve Muebbed Yayınları, Kahire, 1317, s. 95; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye*, ss. 126-127; el-Cârim, Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, s. 64; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 369; Abdalzâz 'Atîk, *İlmu'l-Beyân*, Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1985, ss. 173-175; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde*, I, 268-269; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 192; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 183; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 90; Bulut, *Belâgat*, s. 225; İsmail Durmuş, İskender Pala, "İstiâre", *DİA*, 2001, XXIII, 315; Turgay, *Arap Dili*,

ifade ile istiâre, kendisi için kullanılan hakiki manaya başka bir mananın benzetilme ilişkisidir.²²¹ İstiârenin zirve noktası teşbîhinin açık olarak belirtilmemesidir.²²²

İbnu'l-Mu'tez, eserinin ilk bölümünde istiâre konusunu işlemiştir. Konuya istiâre hakkında bilgi vermeden doğrudan Kur'ân-ı Kerimden bazı ayetler ve Hz. Peygamberin (s.a.v) hadislerinden örnekler vererek giriş yapmıştır. Bu örneklerden sonra da sahabe sözleri, bedevi kelimeleri, Arap câhiliyyûn ve muhadramûn şairlerinin şiirlerinden, ayrıca müvelledûn/muhdesûn şairlerin kelimeleri ve şiirlerinden örnekler vermiştir.

İbnu'l-Mu'tez, istiâre sanatını ele alırken konunun alt başlıklarını veya çeşitlerini maddeler halinde veya farklı başlıklar altında ele almayıp misaller üzerinden ele almıştır.

İbnu'l-Mu'tez, bu konuda beş ayet zikretmiştir. Bu ayetler şunlardır.

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ

“O, sana Kitabı indirdir. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır.”²²³

وَاخْفِضْ هُمَا جَنَاحَ الدُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ

“Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir.”²²⁴

وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا

“Saçım sakalım ağardı.”²²⁵

أَوْ يَأْتِيهِمْ عَذَابٌ يَوْمَ عَقِيمٍ

“Yahut da onlara kısır bir günün azabı gelip çatıncaya kadar...”²²⁶

s. 194; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 118; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 190; Özdoğan, “Arap Dili Ve Edebiyatı”, s. 235; Sekkâki, (çev. Zekeriya Çelik) s. 425.

²²¹ el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 2003, s. 212.

²²² Durmuş, Pala, “İstiâre”, *DİA*, XXIII, 316.

²²³ Âl-i İmrân, 3/7.

²²⁴ İsrâ, 15/24.

²²⁵ Meryem, 16/4.

²²⁶ Hac, 17/55.

وَأَيُّةٌ هُمْ اللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ فَإِذَا هُمْ مُظْلِمُونَ

“Gece de onlar için açık bir kanıttır. Gündüzü ondan çekip alırsınız da karanlıkta kalıverirler.”²²⁷

İbnu'l-Mu'tez'in bu konuda vermiş olduğu ayetlerden : *“Saçım sakalım ağardı.”* Ayette saçların ağarması parlaklık açısından ateşin parlaklığına benzetilmiştir. Burada müşebbehün bih olan yakıt (الوقود) hafzedilmiş ve istiâreye delalet eden (karîne) “ağarmak” (اشتعال) kelimesi zikredilmiştir. Dolayısıyla buradaki istiâre, müşebbehün bih'inin hafzedilip onun levazımı olan bir şey ile ona işaret etmek demek olan istiâreyi mekniyyedir.²²⁸

İbnu'l-Mu'tez, ilk bölümün ilk başlığı olan istiâre konusunda yukarıda verdiğimiz Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden sonra Hz. Peygamber'in (s.a.v) konuyla ilgili hadislerinden de örnekler vermiştir. Bu hadisler şunlardır:

خَيْرَ النَّاسِ رَجُلٌ مُمْسِكٌ بِعَنَانِ فَرَسِهِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، كُلَّمَا سَمِعَ هَيْعَةً طَارَ إِلَيْهَا

“İnsanların en hayırlısı atının dizginine sıkıca tutunup nerede bir feryat, bir tehlike sesi duysa atını oraya süren kişidir.”

ضُمُوا مَا شِئْتُمْ حَتَّى تَذَهَبَ فَحْمَةُ الْعِشَاءِ

“Gece karanlığı kayboluncaya kadar sürülerinizi toplayınız.”

إِنَّا لَا نَقْبَلُ زَيْدَ الْمُشْرِكِينَ

“Biz müşriklerin hediyesini kabul etmeyiz.”

عَبِّرُوا الشَّيْبَ وَلَا تَشَبَّهُوا بِالْيَهُودِ

“Beyaz saçlarınızı boyayın ve Yahudilere benzemeyin.”

رَبِّ تَقَبَّلْ تَوْبَتِي وَأَغْسِلْ حَوْبَتِي

²²⁷ Yâsîn, 23/37.

²²⁸ el-Cârim, Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, s. 65; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzil*, Dâru'l-Kitabi'l-Arâbî, Beyrut, 1407, III, 4; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 97; Bulut, *Belâgat*, s. 229.

“Ya Rabbim! Tövbemi kabul et! Ve günahlarımı yıka! (affet).” Bu hadiste de اغْسِلْ ibaresinde günah kelimesi kire benzetilmiş ve yıkama fiili kullanılmıştır. Normal şartlarda bu fiil yerine “affet” filli olmalıydı ancak “affet” fiili yerine “yıkama” fiili kullanıldığından ötürü burada istiâre sanatı görülmektedir.

غَلَبَ عَلَيْكُمْ دَاءُ الْأُمَمِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ: الْحَسَدُ وَالْبُعْضَاءُ، وَهِيَ الْحَالِقَةُ، حَالِقَةُ الدِّينِ لَا حَالِقَةَ الشَّعْرِ

“Size eski milletlerin hastalığı bulaştı. Bu, haset ve buğzudur. Bu kazıyıcıdır. Bilesiniz; kazıyıcı derken saç kazır demiyorum. O dini kazıyıcıdır.”

İbnu'l-Mu‘tez, istiâre konusunda sahabe sözlerinden de örnekler vermiştir. Bu konuda Hz. Ali b. Ebu Talib (r.a), Hz. Ebubekir (r.a), Hz. Ömer (r.a) ve Hz. Aişe (r.anha)’dan bazı nakiller yapmıştır. Bu sahabe sözlerinden birini zikredip istiâre açısından şöyle açıklamak mümkündür.

Hz. Ali (r.a), İbn Abbas’a yazdığı bir mektupta;

أَرْغَبُ رَاغِبَهُمْ وَاحْلُلْ عُقْدَ الْخَوْفِ عَنْهُمْ

“İstediklerini yerine getirin ve onların korku düğümlerini çözün” demiştir.²²⁹ Bundan sonra da kendisine عَيَّرُوا الشَّيْبَ konusunda sorulmuştur. Hz. Peygamber’in (sav); “عَيَّرُوا الشَّيْبَ” ولا تَشَبَّهُوا بِالْيَهُودِ Beyaz saçlarınızı boyayın ve Yahudilere benzemeyin.” hadisini hatırlatmıştır. Bunun üzerine Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir.

إِنَّمَا قَالَ ذَلِكَ وَالدِّينُ فِي قُلٍّ ، فَأَمَّا وَقَدْ اتَّسَعَ نِطَاقُ الْإِسْلَامِ فَكُلَّ امْرِيٍّ وَمَا اخْتَارَ لِنَفْسِهِ

“ Peygamber bunu daha din güçsüzken söylemiştir. Şimdi ise İslam sınırları genişledi, artık herkes istediğini yapabilir.” demiştir.

²²⁹ Ebû Bekr el-Bâkılânî, *Î‘câzu’l-Kur’ân*, Dâru’l-Mearif, Mısır, 1997, s. 68.

İbnu'l-Mu'tez, câhiliye ve muhadramûn şairlerin şiirlerinden de alıntılar yapmıştır. Bu şairler başta İmruu'l-Kays (ö.m.560) olmak üzere Nâbiga ez-Zubyânî (ö. 604), el-A'sâ Meymûn b. Kays (ö. 7/629), Ebû Şureyh Evs b. Hacer b. Attâb et-Temîmî (ö.m.620), Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî (ö.m.614), el-Muhelhil b. Rebîa (ö.m.525), Ebû Saîd, Zuheyr b. 'Ales (Museyyeb) (ö. 609), el-Esved b. Ya'fer (ö.15/636), Ebû Said (Tufeyl el-Ganevi) (ö. 610), Nâbiga el-Ca'di (ö. 65/685), Ebû Muleyke Cervel b. Evs b. Mâlik b. el-Absî (el-Hutay'e) (ö. 59/678), Ebû Zueyb el-Huzelî (ö. 27/648), Ebû Hiraş Huveylid b. Mürre el-Huzelî (ö. 15/636), Lebîd b. Rebîa' el-Âmirî (ö. 41/660), Evs b. Meğra (ö. 64/684), Muzerrid (Yezid ehu eş-Şemmağ), Cerîr (ö. 569/580), el-Merrâr Feâsî, Ebû Firâs Hemmâm b. Galib b. Sa'saa et-Temîmî el-Ferezdak (ö.114/732) gibi hem câhiliye hem de muhadramun şairlerinden olan şairlerin şiirlerini zikretmiştir.

Câhiliye şairlerinden İmruu'l-Kays'ın şu şiirini istiâre babında eserine almıştır. (Tavil):

وَلَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْحَىٰ سُدُوهُ	44
عَلَىٰ بِأَنْوَاعِ أَهْمُومٍ لِيَبْتَلِي	
فَقُلْتُ لَهُ لَمَّا تَمَطَّى بِصُلْبِهِ	45
وَأَزْدَفَ أَعْجَازًا وَنَاءً بِكَلْكَلٍ	

44 Beni sınamak için, türlü türlü kederlerle deniz dalgaları misali perdelerini üzerime salan nice geceler var.

45 Gece yoğunluğu ile boynunu uzatıp, arkasına süre ekleyip, göğsünü şişirdiğinde ona dedim ki...²³⁰

Ebû Zueyb el-Huzelî şöyle der (Kâmil):

9 إِذَا الْمَيِّئَةُ أَثْنَبَتْ أَظْفَارَهَا أَلْقَيْتِ كُلَّ تَمِيمَةٍ لَا تَنْفَعُ

9 Ölüm geçirdiğinde (sapladığında) pençelerini, Görürsün hiçbir muskanın fayda vermediğini.²³¹

Bu şiirde ölüm yırtıcı bir hayvana benzetilmiş ama yırtıcı olan hayvan açıkça belirtilmemiş, ona ait özelliklerden أَظْفَارُ (pençe) lafzı zikredilmiştir. Burada ölüm, hayali bir yırtıcı hayvan şeklinde tasvir edilmiştir. Bu yırtıcı hayvan ve ölüm

²³⁰ İmruu'l-Kays, *Divân*, (nşr. Muhammed Ali Bîdûn), 5. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 117; *Kitâbu'l-Bedi'*, s. 18; Ceviz, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, *Yedi Askı*, s. 34.

²³¹ *Kitâbu'l-Bedi'*, s. 23.

arasındaki benzerlik her ikisinin de aniden ve habersiz saldırıya geçmeleridir. Bu beyitte müşebbehün bih açıkça zikredilmediğinden dolayı “isti‘âre-i mekniyye” oluşmuştur.

Câhiliye ve muhadramun şairlerin şiirlerinden örnekler verdikten sonra muhdesûn şairlerin şiirlerinden de örnekler vermiştir. Onlardan bazıları şunlardır:

Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748), Ebû Ca‘fer el-Mansur (ö. 158/775), Amr b. Osman et-Teymiyye, Ebû Nuvâs (ö. 198/813), Muhammed b. Ruzeyn el-Huzai (Ebu Şeys), Ebû Velîd Müslim b. el-Velîd el-Ensârî (ö. 208/823), Kulsûm b. Amr el-Attâbî et-Tağlibî (ö. 220/835), en-Nemri er-Reşid, Abbâs b. Ahnef (ö. 192/808), Eşca‘, Muhammed b. Ahmed, Yezîd b. Muhammed el-Ezdî (ö. 334/945), Ebû İshâk İsmâil b. el-Kâsım b. Süveyd Ebu’l-Atâhiye (ö. 210/825), Ebû Yakub İshak b. Hassan el-Hureymî (ö. 214/829), Tâbatabâ el-İsfahânî b. el-Alevî (ö. 322/934) vb. Bu şairlerden Mâlik b. Dînâr’ın şiiri şöyledir.

الْقَلْبُ إِذَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ فِكْرَةٌ خَرِبَتْ

*Kalp, eğer bir fikir yoksa harab olur.*²³²

Burada الْقَلْبُ (kalp) sözcüğünü “eve” benzetmiştir. Müşebbeh bih olan evden açıkça bahsedilmeyip onun yerine evin özelliklerinden olan خَرِبَتْ (yıkılma) sözcüğü kullanılmıştır.

2.3. Tecnîs

Cinâs sanatı bedî‘ ilminden olup *muhassinât-ı lafziyye* (lafza dayalı süsleme sanatları) başlığı altında incelenmiştir. Muhassinât-ı lafziyye sanatından ilk defa bahsedenlerden biri belâgatçı ve şair halife İbnu’l-Mu‘tezz’dir.²³³ Cinâs sözlükte, iki şeyin birbirine benzemesi manasına gelmektedir.²³⁴ Belâgat terimi olarak cinâs, anlamları farklı olmak şartı ile yazılış ve okunuşları aynı veya benzer, iki veya daha fazla kelimenin aynı şiir, beyit, nesir veya bir metinde bulunmasına *cinâs* denir. Bu

²³² *Kitâbu’l-Bedî‘*, s. 25.

²³³ ‘Atîk, *İlmu’l-Bedî‘*, s. 224.

²³⁴ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-‘Ayn*, I, 267; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 406; Hulusi Kılıç, Kazım Yetiş, “Cinas”, *DİA*, 1993, VIII, 12; Turgay, *Arap Dili*, s. 207; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 245.

edebiyat türüne tecnîs, tecânûs ve mücânese gibi farklı isimler de verilmiştir.²³⁵ Başka bir ifade ile cinâs, iki lafzın söyleyişte birbirine benzemesi fakat farklı manalar içermesine denir.²³⁶ es-Sekkâki'ye göre cinâs “bir lafızda iki kelimenin birbirine benzemesidir.”²³⁷

İbnu'l-Mu'tez, cinâsı eserinin ikinci bölümünde ele almış ve konuya cinâsın tanımını yaparak başlamıştır. Ona göre cinâs “şiiir ve kelimada kelimenin bir başka cinsinin aynı beyitte veya cümlede bulunmasına denir.”²³⁸

Burada kelimenin bir başka cinsinin bulunmasından maksat, kelimeyi diğer kelimeye harf diziminde (telifinde) benzetmektir. İbnu'l-Mu'tez bu tanımdan sonra el-Asmâî'nin (ö. 216/831) bunu *Kitabu'l-Ecnas*'ında dile getirdiğini belirtmiştir.

Bu tanımlamalardan anlaşıldığına göre aslında cinâs iki kısımdır. Birincisi harf, anlam ve iştikakının bir olduğu kelimelerdir. İkincisi ise, harfleri ve yazılışları aynı, anlamı farklı olan kelimelerdir.

Bu tanım ve izahattan sonra İbnu'l-Mu'tez'in eserinde bu konuyu nasıl işlediği görülecektir. İbnu'l-Mu'tez Kur'ân-ı Kerim'den bazı ayetler vererek konuyu ele almıştır. Ayetlerin tamamı burada zikredilmeden bir ayet üzerinden bu konu detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ

“Sen yüzünü dosdoğru dine çevir.”²³⁹

Yüce Allah, bu ayette أَقِمْ - قَيِّمٌ kelimelerini bir arada zikretmiştir. Aynı ayette, aynı kökten türemiş iki kelime bulunmaktadır. Her ne kadar lafız olarak bu kelimeler birbirine yakınsa da mana itibarıyla farklıdır. Bundan dolayı bu ayette cinâs sanatı bulunmaktadır. Bu cinâs türüne “cinâs-ı iştikâk” denir.

²³⁵ Abdulkahir el-Curcânî, *Esrâru'l-Belâga*, s. 7; er-Râzî, *Nihâyetu'l-İcaz fi Dirâyeti'l-İ'câz*, s. 28; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedi'iyye*, s. 60-71; Ebû Hilâl el-Askerî, es-*Sinâateyn*, s. 321; 'Atîk, *İlmu'l-Bedi'*, ss. 195-196; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 243; Bulut, *Bedi' İlmi*, s. 195; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 406; Hulusî Kılıç, Kazım Yetiş, “Cinas”, *DİA*, 1993, VIII, 12; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 54; Bulut, *Belâgat*, s. 331.

²³⁶ el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 2003, ss. 288-296; el-Cârim, Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, s. 220; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 114; İbn Reşik el-Kayrevânî, *el-'Umde*, I, 321; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 245; Turgay, *Arap Dili*, s. 207; Erdim, “Zemahşeri'nin el-Keşşâf'ında Bedî'”, s. 80; Özdoğan, “Arap Dili ve Edebiyatı”, s. 239.

²³⁷ es-Sekkâki, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 429; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Me'ânî*, s. 420; Sekkâki, (çev. Zekeriya Çelik) s. 516.

²³⁸ *Kitâbu'l-Bedi'*, s. 36.

²³⁹ Rum, 30/43.

İbnu'l-Mu'tez, bu cinâs türüne Kur'ân-ı Kerim'den örnek olarak verdiği ayetten sonra bazı hadisleri de örnek olarak zikretmiştir. Onlardan biri şudur:

عُصَيْيَةُ عَصَتِ اللَّهَ وَغِفَارٌ غَفَرَ اللَّهُ لَهَا

“Usayye (kabilesi), Allah’a isyan etti. Ğıfar (kabilesine) gelince, Allah onu bağışlasın.” Hz. Peygamber’in (s.a.v) hadisinde geçen ve birbirine benzeyen bu kelimeler عَصَتِ – عُصَيْيَةُ ve غَفَرَ – غِفَارٌ aynı kökten türemiştir. Bu sebepten ötürü bu hadiste bedî‘ ilminden cinâs türü vardır.

İbnu'l-Mu'tez, Kur'ân-ı Kerim'den ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadisinden sonra, cinâs konusunda Sahabe sözlerini zikretmiştir. Sahabilerden Hz. Muaviye (r.a), Ali b. Ebi Talib (r.a) ve Hz. Ömer (r.a) sözlerinden örnekler vermiştir.

Burada Hz. Ömer (r.a) sözü konuyla ilgili olarak işlenecektir. Hz. Ömer (r.a) şöyle demiştir:

هَاجِرُوا وَلَا تَهَجِّرُوا

“Hicret edin fakat öğle sığağında yola çıkmayın.”

Bu cümlede cinâs türünden manaları farklı ama yazılışları benzer olan aynı cinsten هَاجِرُوا - تَهَجِّرُوا kelimeleri kullanılmıştır.

Konuyla ilgili Muhammed b. Kinâse'nin şu beytini örnek verir (Tavîl):

30 وَسَمَّيْتُهُ يَحْيَى لِيَحْيَا فَلَمْ يَكُنْ إِلَى رَدِّ أَمْرِ اللَّهِ فِيهِ سَبِيلُ

30 Yaşasın diye ona Yahya (yaşar) adını verdimse de bunda Allah'ın emrini geri çevirmeğe bir yol bulunmadı.²⁴⁰

Bu şiirde geçen “يَحْيَى” isim olarak, “لِيَحْيَا” da fiil olarak gelmiştir. Dolayısıyla cinâs sanatı gerçekleşmiştir.

Konuyla ilgili olarak el-Behrevi'nin şiiri şöyledir. (Basît):

وَلَوْ رَأَى هَرِمٌ مِعْشَارَ نَائِلِهِ لَقِيلَ فِي هَرِمٍ قَدْ جُنَّ أَوْ هَرِمًا

Şayet Herim onun nail olduklarının onda birini görseydi, Herim için deli olmuş veya yaşlanmış (bunamış) derlerdi.²⁴¹

²⁴⁰ Kitâbu'l-Bedî', s. 37.

Burada “Herim” kelimesi hem şahıs ismi hemde yaşlanma (bunama) manasında kullanılmıştır. Yine bu kelimeler birbirlerine benzeyip mana olarak farklı anlamlar içermektedir. Bu türe yine cinâs denmektedir.

2.4. Mutabakat (Tıbâk)

Tıbâk sözlükte uyan, uyum, uygunluk, bir şeyi diğerine uygun hale getirmek, iki şeyi birbirine eşit hale getirmek veya onları aynı hizaya getirerek yapıştırmaktır. Karşılaştırma ve eşitleme gibi manalara da gelmektedir.²⁴²

Terim olarak tıbâk; iki farklı anlamın veya kelimenin bir cümlede veya bir sözde zikredilmesine denir. Zikredilen her iki kelime de isim, fiil, harf veya farklı iki tür olabilir.²⁴³ Başka bir ifade ile ister gerçek ister mecaz manada olsun birbirine zıt olan iki manayı bir cümlede veya beyitte zikretmeye denir.²⁴⁴ Son bir tanım verilecek olursa, bir cümlede iki farklı ve zıt anlamın karşılıklı olarak bulunmasına denir. Tıbâk sanatına aynı zamanda tezat, tatbîk ve mustezâd isimleri de verilmiştir.²⁴⁵

2.4.1. Tıbâkın Çeşitleri

Tıbâkın birçok çeşidi vardır. Bu çeşitler şunlardır.

2.4.1.1. Hakîkî ve Mecazî Tıbâk

Tıbâk, bir cümlede kelimelerin hakîkî ve mecazî olarak gelmesine göre hakîkî ve mecazî olmak üzere iki kısma ayrılır.

Bir cümlede birlikte kullanılan kelimeler hakîkî anlamlarında birbirine zıt olarak kullanılmışsa buna *hakîkî tıbâk* denir. Örnek olarak şu ayeti verebiliriz.²⁴⁶

²⁴¹ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 47.

²⁴² el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 36-37; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, X, 209; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 76; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 469; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 43; Turgay, *Arap Dili*, s. 201; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 478; Bulut, *Belâgat*, s. 256.

²⁴³ el-Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2010, s. 114; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 423; er-Râzî, *Nihâyetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-'Câz*, s. 110; el-Kayrevânî, *el-Umde*, II, 5; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye*, s. 72; Ebû Hilâl el-Askerî, es-*Sinâateyn*, s. 307; el-Cârim, Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, s. 233; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 77; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 220; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 43; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 478; Erdim, “Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Bedî'”, s. 73; Özdoğan, “Arap Dili Ve Edebiyatı”, s. 237; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) s. 507.

²⁴⁴ el-Kazvînî, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 2003, s. 257; İsmail Durmuş, “Tezat”, *DİA*, 2012, XLI, 58-60; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 469; Turgay, *Arap Dili*, s. 201.

²⁴⁵ et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 385; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 163.

²⁴⁶ et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 385; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 77; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 44.

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنَّ لَا تَشْعُرُونَ

“Allah yolunda öldürülenler için "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz.”²⁴⁷ Bu ayette geçen “أَمْوَاتٌ” ve “أَحْيَاءٌ” kelimeleri hakiki manada kullanılmıştır. Bundan dolayı bu ayette hakîkî tıbâk bulunmaktadır.

Bir cümlede birlikte kullanılan zıt anlamlı kelimeler hakîkî manalarının dışında kullanılırsa buna *mecazî tıbâk* denir.²⁴⁸

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ

“Bu (Kur’an), Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye lâyık olan, Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır.”²⁴⁹ Bu ayette “الظُّلُمَاتِ” ve “النُّورِ” kelimeleri mecazî manalarda kullanılmıştır. Yani karanlıklardan maksat imansızlık, nurdan maksat da imandır. Bundan dolayı bu ayette mecazî tıbâk mevcuttur.

2.4.1.2. İsim, Fiil ve Harfler Arasındaki Tıbâk

Tıbâk, kelimelerin isim, fiil ve harfler olarak gelmesine göre değişmektedir.

Cümlede gelen kelimelerin her ikisi de zıt anlamlı isim olarak gelirse bu tıbâk çeşidine iki isim arasında tıbâk denir.²⁵⁰ Örnek olarak;

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

²⁴⁷ Bakara, 2/154.

²⁴⁸ et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 385; ‘Atîk, *İlmu'l-Bedî*, s. 78; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 45.

²⁴⁹ İbrahim, 14/1.

²⁵⁰ ‘Atîk, *İlmu'l-Bedî*, s. 77; el-Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2010, s. 114; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 386; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 66; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 45; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 470; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 220.

“O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtındır. O her şeyi bilir.”²⁵¹ Bu ayette dört isim geçmiştir, bunlar arasında tıbâk vardır. “الْأَوَّلُ” ve “الْآخِرُ” lafızları ile “الظَّاهِرُ” ve “الْبَاطِنُ” lafızları isim olarak geldiği için iki isim arasında tıbâk olmuştur.

Cümlede gelen kelimelerin her ikisi de zıt anlamlı iki fiil olarak gelirse bu tür bir tıbâka girer.²⁵² Örnek olarak;

رَبِّي الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ

“Rabbim, hayat veren ve öldürenidir.”²⁵³ Bu ayette “يُحْيِي” ve “يُمِيتُ” şeklinde iki zıt fiil gelmiştir. Bu sebepten ötürü bu filler arasında tıbâk sanatı vardır.

Bir cümlede iki zıt anlam ifade eden harflerin bulunması ile olur.²⁵⁴ Örnek olarak;

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

“Lehinde olanı da kendi kazandıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandıdır.”²⁵⁵ Bu ayette insanın lehine olma manasında “لَهَا” daki “ل” ile insanın aleyhinde olma manasında kullanılan “عَلَيْهَا” daki “عَلَى” harflerinin arasında zıtlık bulunduğu için tıbâk sanatı vardır.

Bir cümlede zıt anlamda gelen kelimelerden birinin isim diğerinin fiil olarak bulunup tıbâk oluşturmasıdır.²⁵⁶

وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

“Allah kimi şaşırırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.”²⁵⁷ Bu ayette fiil olarak “يُضِلِلِ” lafzı, isim olarak “هَادٍ” lafzı gelmiştir. Bu ikisi arasında tıbâk vardır.

2.4.1.3. Tıbâk-ı İcab ve Tıbâk-ı Selb

²⁵¹ Hadid, 57/3.

²⁵² et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 386; el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2010, 114; ‘Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 77; Kâsım, *Dib, Ulumu'l-Belâga*, s. 66; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 469; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 47; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 220.

²⁵³ Bakara, 2/258.

²⁵⁴ et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 386; el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2010, s. 114; ‘Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 77; Kâsım, *Dib, Ulumu'l-Belâga*, s. 65; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 220; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 48; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 470.

²⁵⁵ Bakara, 2/286

²⁵⁶ et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 386; el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2010, s. 114; ‘Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 77; Kâsım, *Dib, Ulumu'l-Belâga*, s. 67; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 220; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 471; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 48.

²⁵⁷ Zümer, 39/36.

Tıbâk, bir cümlede nehiy veya nefiy edatı alıp almamasına göre ikiye ayrılır. Bunlar tıbâk-ı îcab (olumlu tıbak) ve tıbak-ı selb (olumsuz tıbâk)'dır.

Tıbâk-ı îcab, bir sözde veya cümlede geçen iki ayrı kökten isim veya fiil arasında olumlu olmaları şartı ile oluşan tıbâka denir.²⁵⁸

وَلَا حِرَّةٌ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَى

“Şüphesiz senin için işin sonu önden daha hayırlıdır.”²⁵⁹ Bu ayette geçen “وَلَا حِرَّةٌ” ile “الْأُولَى” lafızlarının ikisinde isim olarak gelmiş ve aralarında olumlu bir tıbâk vardır.

Bundan dolayı tıbâk-ı îcab vardır.

İbnu'l-Mu'tez'in yapmış olduğu tanıma göre: İki farklı sözcük üzerinden zıt anlamları yan yana getirmeye denir. Bu şekilde bir tanım vermiştir. “Hidayet-dalalet” gibi. Yine onun eserinde verdiği örnek ise şu ayet-i kerimedir.

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَى

“İşte onlar, hidayete karşılık dalâleti satın alanlardır.”²⁶⁰ Burada “الضَّلَالََةَ” ve “بِالْهُدَى” birbirinin zıddı iki kelime olup olumlu olarak cümlede geçmiştir. Dolayısıyla olumlu tıbâk vardır.

Tıbâk-ı selb, aynı kökten türemiş iki kelimenin (masdar) veya aynı kelimenin bir cümlede hem olumlu hem de olumsuz olarak yahut birinin emir diğerinin ise nehiy olarak gelmesi ile oluşmaktadır.²⁶¹

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ

“De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar.”²⁶² Bu ayette “يَعْلَمُونَ” lafzı olumlu olarak gelmiş, “لَا يَعْلَمُونَ” lafzı ise

²⁵⁸ et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 386; el-Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2010, s. 114; el-Cârim, Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, s. 233; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 79; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 68; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 49; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 471; Turgay, *Arap Dili*, s. 201; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 163.

²⁵⁹ Duha, 93/4.

²⁶⁰ Bakara, 1/175.

²⁶¹ el-Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2010, s. 114; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 386; el-Cârim, Emin, *el-Belâgatü'l-Vâdiha*, s. 233; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 80; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 68; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 52; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 477; Turgay, *Arap Dili*, s. 201; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 163.

olumsuz olarak bulunmaktadır. Bundan dolayı olumlu ve olumsuz iki fiil arasında tıbâk-ı selb vardır.

Bu aşamadan sonra İbnu'l-Mu'tez'in konuyla alakalı yaptığı tanım verilip bir örnek üzerinden konu işlenecektir. O, bunu “*Bir sözcüğün olumlu ve olumsuzunun bir arada kullanılması*” şeklinde tanımlar. Bilmek-bilmemek gibi.

تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ

“*Sen benim içimdekini bilirsin, (hâlbuki) ben senin zâtında olanı bilmem.*”²⁶³ Bu ayette aynı mastardan türemiş iki farklı fiil bulunmaktadır. Yalnız birinci fiil muzari muhatab olan “تَعْلَمُ” ikinci fiil ise muzari mütekellim kalıbı olan “أَعْلَمُ” fiilidir. Birinci fiilde olumluluk söz konusu iken ikinci fiilde nefî edatından dolayı bir olumsuzluk söz konusudur. Bu sebeple burada tıbâk-ı selb vardır.

2.4.1.4. Tıbâk-ı Hafî

Tıbâk-ı hafî (gizli tıbâk), bir cümlede birbirinin zıddı olan lafızların gizli olarak yani dolaylı bir şekilde oluşturduğu tıbâk çeşididir.²⁶⁴

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“*Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız.*”²⁶⁵ Bu ayeti kerimede, birbirinin zıddı olan “الْقِصَاصِ” ve “حَيَاةٌ” kelimeleri arasında dolaylı olarak tıbâk oluşmuştur. Çünkü bu iki kelime tam olarak zıt değıllerdir. Aslında hayatın zıddı “القتل” yani öldürmektir. Bu sebeple bu ayette dolaylı yani gizli tıbâk türü olan tıbâk-ı hafî vardır.²⁶⁶

2.4.1.5. Tedbîc

²⁶² Zumer, 39/9.

²⁶³ Maide, 5/116.

²⁶⁴ Kâsım, Dib, Ulumu'l-Belâga, s. 68; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 55.

²⁶⁵ Bakara, 1/179.

²⁶⁶ Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 55.

Tedbîc, sözlükte nakışlamak, süslemek ve ipekle süslemek gibi manalara gelmektedir.²⁶⁷ Terim olarak ise renkleri bir arada zikretmektir. Tedbîcin olabilmesi için birden çok rengin olması gerekmektedir. Bu kullanılan renkler asıl manalarının dışında kullanılmalıdır.²⁶⁸ Başka bir ifade ile tanımlanacak olursa; bir söz veya cümlede, bir renge işaret eden fiil, isim ve sıfat gibi kelimelerin tevriye ve kinaye şeklinde kullanılmasına denir.²⁶⁹

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهُ وَتَسْوَدُّ وُجُوهُ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَادُوفُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ

وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ

“Bir gün nice yüzler ağaracak, nice yüzler de kararacaktır; yüzleri kararanlara, “İman ettikten sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı!” (denir). Yüzleri ağaranlara gelince, onlar Allah’ın rahmeti içindedirler; orada onlar ebedî kalacaklardır.”²⁷⁰ Bu ayette, iki sınıf renkten bahsedilmektedir. Birinci sınıf, Allah’ın rahmet ve merhametine kavuşanlardır ki beyaz renginden kinâye ile cennet ehli olanlar, ikinci sınıf olarak ise Allah’ın gazabına müstahak olup cehennem ehli olan grup kastedilmiştir. İşte bu ayette tedbîc sanatı vardır.

Buraya kadar tıbâk ve çeşitleri genel anlamda izah edildi. Yukarıda ele alınan konu başlıklarını İbnu’l-Mu‘tez, farklı başlıklar olarak bu bapta ele almadığı için burada özel olarak değinildi.

İbnu’l-Mu‘tez, genel olarak kısa bir tanım yaparak, örnekler üzerinden konuları işleyip delillendirmiştir. O, eserinin üçüncü bölümünde tıbâk türünden bahsetmektedir. Burada direkt olarak tıbâkın tanımını kendisi yapmayıp, bunun yerine el-Halil ve Ebû Said’den nakiller yaparak, tıbâkı kısaca tanıtmaya çalışmıştır. Bu tanımlama sistematik bir metot ile olmayıp farklı rivayetler bir araya getirilerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

İbnu’l-Mu‘tez, eserinde her zaman yaptığı gibi konuya Kur’ân-ı Kerim ve hadislerden örnek vererek başlamıştır. Bunun dışında İsa b. Talha, Uded, İbn Ömer (r.a), Haccac vb. şahıslardan örnekler getirmiştir.

²⁶⁷ Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 399; Bulut, *Belâgat*, s. 260.

²⁶⁸ el-Kazvîni, *Telhîsu’l-Miftâh*, 2010, s. 114; Bulut, *Bedî’ İlmi*, s. 56; Bulut, *Belâgat*, s. 260.

²⁶⁹ et-Taftâzânî, *Muhtasâru’l-Meânî*, s. 386-387; İsmail Durmuş, “Tedbîc”, *DİA*, 2011, XL, 257; el-Kazvîni, *el-İzâh fî Ulumi’l-Belâga*, 2003, s. 258; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 399.

²⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/106-107.

Ayetlerden verdiği örnekler şunlardır:

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

“Kısasta sizin için hayat vardır, ey akıl sahipleri, umulur ki sakınırsınız.”²⁷¹

أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالََةَ بِالْهُدَى

“Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır.”²⁷²

Bu örneklerde tıbâkın nasıl gerçekleştiğine dair detaylı değinilmişti. İbnu'l-Mu'tez, tıbâk türüne Kur'ân-ı Kerim'den verdiği örneklerden sonra bazı hadisleri de örnek olarak zikretmiştir. Bu konuda aşağıdaki hadis üzerinde durulacaktır.

إِنَّكُمْ لَتَكْفُرُونَ عِنْدَ الْفَرْعِ وَتَقُولُونَ عِنْدَ الطَّمَعِ

“Siz (ensar) korku anında çoğalır, menfaat anında azalırsınız.” Bu hadiste, Hz. Peygamber (s.a.v.) çoğalma anlamındaki تَكْفُرُونَ ile azalma anlamındaki تَقُولُونَ kelimelerini bir arada kullanmıştır. Burada bedî‘ ilminde tıbâk sanatı bulunmaktadır.

Câhiliye ve muhadramun şairlerinden İsa b. Talha ve Uded gibi şairleri zikretmiştir. Bu şairlerden Uded’in bir vasiyeti şöyledir:

لَا تَكُونُوا كَالْجُرَادِ، أَكَلَ مَا وَجَدَ، وَأَكَلَهُ مَنْ وَجَدَ.

“Çekirgeler gibi olmayın. Çekirge ne bulursa yer. Çekirgeyi de hangi hayvan bulursa yer.” Bu cümlede iki farklı mana birlikte zikredilmiştir. Birincisi, çekirgenin bulduğu her şeyi yemesi, ikincisi ise çekirgeyi bulan her şeyin çekirgeyi yemesi. Bu iki anlamda “وَجَدَ” kelimesi ile ifade edilmiştir. Uded’in bu vasiyetinde mutabâka sanatı bulunmaktadır.

İbnu'l-Mu'tez, muhdesun şairlerinden bir kısmını zikredip, bu şairlerin bazı şiirlerini eserine almıştır. Bu şairlerden İbn Semmâk’ın şu sözü konuyla ilgili olarak ele alınacaktır.

²⁷¹ Bakara, 1/179.

²⁷² Bakara, 1/16.

لَأَنْ أَكُونَ فِي السُّوقِ وَقَلْبِي فِي الْمَسْجِدِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَكُونَ فِي الْمَسْجِدِ وَقَلْبِي فِي السُّوقِ

“Bana, çarşıda olup da kalbimin camide olması, camide olup da kalbimin çarşıda olmasından daha sevimli gelmektedir.” Bu cümlede iki farklı mana birlikte zikredilmiştir. Birincisi kişinin kalbinin mescitte olması kendisinin de çarşıda olması, diğeri ise kişinin mescitte, kalbinin ise çarşıda olmasıdır. İşte bu iki anlam bir cümlede kullanıldığından dolayı tıbâk sanatı yapılmıştır.

2.4.1.6. İhâm-ı Tezât

İbnu'l-Mu‘tez, İhâm-ı tezât sanatını da tıbâkın çeşitlerini zikrettiği maddelerden biri olarak ele almıştır.

Sözlükte zıtlık ve tezât hissi vermek manasına gelir. Terim anlamı ise bir cümlede veya sözde bulunan manalar arasında amaçlanmayan anlamlardan ötürü karşıtlık bulunmasına *İhâm-ı Tezât* denir.²⁷³ Başka bir ifade ile gerçek manaları zıt olan iki lafzın aralarında herhangi bir karşıtlık hissi uyandırmayan kullanımlara denir.²⁷⁴

İbnu'l-Mu‘tez, ihâm'ın tanımını söyle yapmaktadır. Aslında zıt olmayan iki sözcüğün aynı cümlede zıtmış gibi kullanımınıdır. “Zulüm-af ” gibi. Zira zulmün zıddı af değil; adalettir. İbnu'l-Mu‘tez, Ebû Temmâm'ın şu şiirini örnek olarak vermiştir.

مَا إِنْ تَرَى الْأَحْسَابَ بَيْضًا وَضَحًّا إِلَّا بِحَيْثُ تَرَى الْمَنَا يَا سُودَا

*Ölümü/zor temennileri kapkaranlık görmeden, Şerefi bembeyaz göremezsin.*²⁷⁵

Şair bu şiirinde ölümü ve gerçekleşmesi zor temennileri siyah ile şeref ve asaleti ise beyaz ile anlatmıştır. Ölümü göze almadan şerefe ulaşamazsın demek istemiştir.

Ayrıca konuyla ilgili farklı olarak Di‘bil b. Ali el-Huzâî'nin (ö.246/860) şu beyti, konunun anlaşılması noktasında yardımcı olacaktır (Kâmil):

ضَحِكَ الْمَشِيبُ بِرَأْسِهِ فَبَكَى 2 لَا تَعْجَبِي يَا سَلَمَ مِنْ رَجُلٍ

²⁷³ et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 388; ‘Atîk, *İlmu'l-Bedî*, s. 80; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 69; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 232; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 66; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 162; Bulut, *Belâgat*, s. 265.

²⁷⁴ el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 2003, ss. 258-259; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 164; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 480; Bulut, *Belâgat*, s. 265.

²⁷⁵ Kitâbu'l-Bedî', s. 59.

2 Ey Selma! İhtiyarlığın başıyla alay ettiği ve bu yüzden ağlayan bir adamın haline şaşırma!²⁷⁶

Aslında bu beyitteki “ضَجِكَ” ve “فَبَغَى” lafızları gerçek manada birbirine zıttır. Ancak bu beyitteki durum farklıdır. Şöyle ki “ضَجِكَ الْمَشِيبِ” yani “ihtiyarlığın gülmesi” bir Arap deyimidir. Buradaki “ضَجِكَ” lafzı gerçek manasının dışında mecazi olarak kullanılmıştır. Bundan dolayı bu beyitte îhâm-i tezat sanatı vardır.

2.4.1.7. Açık Mutabakat

İbnu'l-Mu'tez, bu bapta açık ve kapalı mutabakayı ele almıştır. Açık mutâbakaya örnek olarak yukarıda incelenen misaller üzerinde durmuştur.

2.4.1.8 Kapalı (Gizli) Mutabakat

İbnu'l-Mu'tez, kapalı mutabakatı da Kur'ân-ı Kerim'den getirdiği şu ayeti kerime ile izah etmiştir.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ

“O, Allah’ın elçisi Muhammed’dir. Onunla beraber olanlar da kâfirlere karşı sert, kendi aralarında merhametlidirler.”²⁷⁷ Bu ayette “رُحَمَاءُ” (rahmet) ve “أَشِدَّاءُ” (şiddet) lafızlarında kapalı tıbâk vardır. Ancak buradaki kelimeler tam olarak birbirinin zıddı değildir. Mesela “رُحَمَاءُ” kelimesi “أَشِدَّاءُ” birebir zıt değildir. Bunun yerine “اللَّيِّنُ” (yumuşaklık) kelimesi “أَشِدَّاءُ” ile karşılanabilir. “اللَّيِّنُ” (yumuşaklık) rahmet ve merhamete sebep lafzı ile birebir zıt olur. Burada direkt zıt olan kavram yerine onun yol açtığı rahmet kavramı mevcuttur. Bundan dolayı bu ayette kapalı (gizli) tıbâk vardır.²⁷⁸

²⁷⁶ Bulut, *Bedî’ İlmi*, s. 66; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 480; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 162; Bulut, *Belâgat*, s. 265.

²⁷⁷ Fetih, 48/29.

²⁷⁸ et-Taftâzânî, *Muhtasâru’l-Meânî*, s. 387; ‘Atîk, *İlmu’l-Bedî’*, ss. 81-82.

2.4.1.9. Tıbâk'ın Belâgatı

İbnu'l-Mu'tez, bu başlık altında konuyla ilgili olarak bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Mutabakat sanatının yalnızca iki zıd kelimenin bir cümlede geçmesi ile yeterli olamayacağını ifade etmektedir. Şayet böyle bir tıbâk icra edilirse oldukça basit olacaktır. Mükemmel ve güzel olan bir mutabakat ise içinde bedî' sanatından birşeyler bulunan mutabakat sanatıdır. Buna örnek olarak da İmruu'l Kays'ın bir beytini örnek olarak vermektedir (Tavil):

50 مَكْرٌ مَقْرٌ مُقْبِلٌ مُدْبِرٌ مَعًا كَجُلْمُودٍ صَخْرٍ حَطَّةُ السَّيْلِ مِنْ عَلٍ

53 Anında hücum eden, geri çekilen, ileri geri manevra yapabilen, selin yüksekte yuvarladığı sert bir kaya gibi süratli ve sağlam atımla...²⁷⁹

Bu beyitte “مَكْرٌ” ve “مَقْرٌ” ile “مُقْبِلٌ” ve “مُدْبِرٌ” kelimeleri arasında tıbâk vardır. Yine “مَعًا” kelimesinde tekmil vardır. Birde bu şiirde temsîlî teşbîh vardır. Burada atın zıplayışı ve kaçıışı, selin yüksek bir yerden yuvarladığı bir kayaya benzetilmektedir. Burada ayrıca istitrad sanatı da vardır. Bu sanat ise at suretinden kaya süretine geçiş şeklinde yapılmıştır. Birde “مَكْرٌ” ile “مَقْرٌ” cinâs-ı nakıs sanatı arasında vardır.

İbnu'l-Mu'tez, bu örneği verip bu açıklamaları yaptıktan sonra mutabakatın belâgatı ile aslında bizim kastettiğimiz bunlardır demektedir.

2.4.1.10. Mukâbele

Mukâbele sanatı sözlükte, karşılaşmak, yüz yüze gelmek, karşılamak ve bir şeyi başka bir şeyle karşılaştırmak gibi manalara gelmektedir.²⁸⁰ Terim olarak ise bir cümlede ilk olarak karşıt olmayan lafızları zikrettikten sonra aynı tertibe göre karşıt olan lafızların gelmesi ile oluşan sanata *Mukâbele* denir. Aynı zamanda mukâbele, hem zıt olan hem de uyumlu öğeler arasında oluşur. Ancak tıbâk'ta durum farklıdır, o sadece zıt olan manalar arasında yapılmaktadır. Mukâbele'nin edebi sanat

²⁷⁹ İmruu'l-Kays, *Divân*, s. 119; *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 60.

²⁸⁰ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 355-356; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 536; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 297; Bulut, *Belâgat*, s. 262.

anlamında belagat âlimleri tarafından en zirve olarak görünen türü karşıt manaların oluşturduğu çeşittir.²⁸¹

Başka bir ifade ile mukâbele, birbirine denk iki veya daha fazla anlamı getirdikten sonra aynı sıralamayı muhafaza ederek bunlara karşılık gelen anlamları getirmektedir. et-Teftâzânî (ö.792/1390), *Muhtâsaru'l-Meânî* adlı eserinde mukâbelenin aynı cümlede karşılıklı olarak gelen manaları ikinin ikiyle, üçün üçle ve dördün dörtle gelebileceğini farklı örneklerle göstermiştir.²⁸²

Mukâbele sanatını İbnu'l-Mu'tez ise şu şekilde tanımlamıştır. Ona göre, iki veya daha fazla anlamın aynı cümlede gelip daha sonra buna mukabil olarak zıt olan lafızların aynı tertip ile gelmesidir. İbnu'l-Mu'tez'e göre mukâbele bir tür tıbâk sanatıdır.

فَلْيُضْحِكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

“Yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar!”²⁸³ Bu ayet-i kerimede önce “فَلْيُضْحِكُوا” “gülmek” ve “قَلِيلًا” “azlık” lafızları bulunmuş, bunun mukabilinde “وَلْيَبْكُوا” “ağlamak” ve “كَثِيرًا” “çokluk” lafızları aynı tertip ile gelmiştir. Bu sebepten ötürü bu ayette mukâbele sanatı vardır.

2.5. Reddu'l-Acûz Ale's-Sadr

Reddu'l-acûz ale's-sadr terimi, konu olarak bedî' ilminin alanına girmektedir. Lafızla ilgili güzel sanatlardan bir tanesidir. Bu sanat, hem şiirde hem de nesirde²⁸⁴ yapılır. “Acûz”²⁸⁵ kelimesi sözlükte beytin, sözün veya ibarenin son tarafı veya son mısrası, “Sadr”²⁸⁶ ise beytin baş tarafı veya ilk mısrası demektir. “Reddu'l-acûz

²⁸¹ el-Kazvîni, *el-İzâh fî Ulumi'l-Belâga*, 2003, s. 259; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye* s. 75; Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sînâateyn*, s. 337; İsmail Durmuş, “Mukabele”, *DİA*, 2006, XXXI, 101-102; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 59; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 164; Bulut, *Belâgat*, s. 262.

²⁸² et-Taftâzânî, *Muhtâsaru'l-Meânî*, s. 388; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 424; el-Kayrevânî, *el-Umde*, II, 15; el-Cârim, Emin, *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, s. 237; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, ss. 84-90; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 221; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, ss. 72-74; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 481; er-Râzî, *Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İcâz*, s. 111; Erdim, “Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Bedî'”, s. 73; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) s. 508.

²⁸³ Tevbe, 9/82.

²⁸⁴ Nesir, nazım dışında derli toplu söz söyleme ve doğal konuşma tarzındaki söze denir. Detaylı bilgi için bkz. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 357; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 121; İsmail Durmuş, “Nesir”, *DİA*, 2007, XXXIII, ss. 6-8.

²⁸⁵ Acûz, bir beytin ikinci mısrasına denir. Detaylı bilgi için bkz. Nihad M. Çetin, “Acûz”, *DİA*, 1991, III, ss. 424-437; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, ss. 31-372.

²⁸⁶ Sadr, beytin ilk mısrasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 372.

ale's-sadr" ise sözlük olarak, sonu başa döndürmek veya sözün sonunun başta tekrar edilmesi manalarına gelmektedir.²⁸⁷ Terim olarak ise, şiirde bir beytin birinci ve ikinci mısralarında, beyitte ise ilk ve son cümlelerinde mana ve lafız olarak aynı, lafız olarak aynı fakat manası farklı olan veya bunlara mülhak olan yani aynı kökten türeyen yahut köke benzeyen mülhak lafızların gelmesine denir. Aynı zamanda tasdir olarak da adlandırılmıştır.²⁸⁸

Ebû Hilâl el-Askeri, *Reddu'l-acûz ale's-sadr* konusunu dört madde halinde sayıp açıklamıştır. Bunlar;

- 1- Beytin son kelimesi ile birinci mısranın son kelimesinin aynı olması.
- 2- Beytin birinci kelimesi ile son kelimesinin aynı olması.
- 3- Sözün veya şiirin ortasında ve sonunda aynı kelimenin gelmesidir.
- 4- Beytin birinci ve ikinci mısrasının ortasında bulunan kelimenin aynı olmasıdır.²⁸⁹

İbn Reşîk el-Kayrevânî, eserinde Reddu'l-acûz ale's-sadr ilmi ile ilgili bilgiler vermektedir. O, bu ilimle, bazı kelimelerin bazılarında delalet edip şiir kafiyelerine sanatsal bir güzellik kattığını ve onları güzelleştirdiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda şiirde veya nesirde tekrarlanan bu kelimeler hem lafızlara güzellik katar hemde mananın pekişmesini sağlar. O, bu ilmi üç madde halinde açıklamıştır. Bunlar;

- 1- Beytin son kelimesi ile birinci mısranın son kelimesinin aynı olması.
- 2- Beytin birinci kelimesi ile son kelimesinin aynı olması.
- 3- Sözün veya şiirin içindeki bir kelimenin sondaki kelime ile aynı olmasıdır.²⁹⁰

et-Teftâzânî de bu konuyu aynı şekilde dört madde olarak ele alıp bunlara ek olarak her maddeye dörder kısım daha eklemiştir. Bunlar;

²⁸⁷ İsmail Durmuş, "Reddü'l-Acûz ale's-Sadr", *DİA*, 2007, XXXIV, 522; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 263; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 363; Bulut, *Belâgat*, s. 347.

²⁸⁸ (Şu ana kadar *Telhîsu'l-Miftah* eserinin farklı bir baskısını dipnot olarak vermiştik. Bundan sonra bu dipnotu vereceğiz). el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 2. Baskı, Dâru'l-Fikri'l 'Azani, 1932, ss. 392-393; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedi'iyye*, s. 82; 'Atîk, *İlmu'l-Bedi'*, s. 226; el-Kayrevânî, *el-Umde*, II, 3; el-Kazvîni, *el-İzâh fî Ulumi'l-Belâga*, 2003, ss. 294-296; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 251; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 263; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 455; Bulut, *Bedi' İlmi*, s. 223; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 363; Bulut, *Belâgat*, s. 347; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) s. 519.

²⁸⁹ Ebû Hilâl el-Askeri, es-*Sinâateyn*, ss. 385-388.

²⁹⁰ el-Kayrevânî, *el-Umde*, II, 3.

- 1- Lafızları tekrar eden. (وَتَخْشَى النَّاسَ وَاللَّهَ أَحَقُّ أَنْ تَخْشَاهُ)
- 2- Lafızları mütecanis olan. (سَائِلُ اللَّيْمِ يَرْجِعُ وَدَمْعُهُ سَائِلٌ)
- 3- Köke mülhak olan. (اسْتَعْفُوا رَبِّكُمْ إِنَّهُ كَانَ عَفَّارًا)
- 4- Köke benzeyen mülhak olanlar. (قَالَ إِنِّي لِعَمَلِكُمْ مِنَ الْقَالِينَ)

Böylece et-Teftâzânî'ye göre Reddû'l-acûz ale's-sadr konusu on altı kısma ayrılmış oluyor. Çünkü o, Reddû'l-acûz ale's-sadr konusunu dört maddeye ayırmıştır. Her maddeyi de kendi içinde dört kısma ayırıp incelemiştir.²⁹¹

Bu aşamadan sonra İbnu'l-Mu'tez'in eserinde bu konuyu nasıl işlediği ve hangi metodla ele aldığı ayrıca yaptığı tanımlar detaylı bir şekilde incelenip açıklanacaktır.

İbnu'l-Mu'tez'in, eserinde bedî' ilmine dair kaleme aldığı beş temel fenden biri de *Reddu'l-acûz ale's-sadr* sanatıdır. O, bu sanatı "Reddu a'câzi'l-keîâm 'ala ma tekeddemeha" olarak isimlendirmiş ve bu konuyu üç kısma ayırıp detaylıca kaleme almıştır.

Muteahhirun belâgatçıları, İbnu'l-Mu'tez'den farklı olarak bu sanatı "Reddu'l-acuz ale's-sadr" diye isimlendirmişlerdir.²⁹²

İbnu'l-Mu'tez, bu konuyu üç madde halinde tasnif etmiştir.

1. Beytin son kelimesi ile birinci mısranın son kelimesinin aynı olması.
(Kamil):

تَلْمِي إِذَا مَا الْأَمْرُ كَانَ عَرْمَرَمًا فِي حَيْشٍ رَأْيٍ لَا يَفْعَلُ عَرْمَرِمَ

*Büyük müsibet başına geldiğinde, o musibeti çok çözümlerle mağlub eder.*²⁹³

Şiirin birinci mısrasının son kelimesinde ile beytin sonunda bulunan kelimenin (عَرْمَرِمَ) aynı olmasından ötürü bu sanat yapılmıştır.

2. İlk mısranın başındaki birinci kelime ile beytin son kelimesinin aynı olması. Ukayşir el-Esedi (ö.80/700)'nin şu beyti örnek olarak gösterilebilir (Tavîl):

196 سَرِيْعٌ إِلَى بِنِ الْعَمِّ يَشْتُمُ عَرَضَهُ وَلَيْسَ إِلَى دَاعِي النَّدَى بِسَرِيْعٍ

²⁹¹ et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 426.

²⁹² 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 225.

²⁹³ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 62.

196 Amcaoğlunun namusuna dil uzatmaya gelirken hızlıdır, bağış isteyene gelince hiç de hızlı değil.²⁹⁴

Bu şiirde şair “سَرِيْعٌ” lafzını beytin ilk mısrasının hem başında hem de sonunda kullandığından, Reddū’l-acüz ale’s-sadr sanatı bulunmaktadır.

3. Şiir veya cümlenin son kelimesinin şiir veya cümle içindeki bir kelime ile aynı olması. (Vafir):

عَمِيْدُ بِنِي سُلَيْمٍ أَقْصَدَتْهُ سِهَامُ الْمَوْتِ وَهِيَ لَهُ سِهَامُ

Süleym kabilesinin efendisinin ölüm okları varken, ölüm okları ona isabet edip onu öldürdü. (O başkalarını öldürürken ölüm onu öldürdü).²⁹⁵

Beytin son kelimesi olan “سِهَامٌ” ile beytin içindeki “سِهَامٌ” kelimeleri aynı olduğundan bu sanat mevcuttur.

Konuyla ilgili İbnu’l-Mu‘tez’in, Kur’ân-ı Kerim’den vermiş olduğu şu ayet göze çarpar.

أَنْظُرُ كَيْفَ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَلَا خِرَةَ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا

“Bak nasıl, onların kimini kimine üstün kıldık. Elbette ahiretteki dereceler daha büyüktür, üstünlükler daha büyüktür.”²⁹⁶ Bu ayeti kerimenin başındaki “فَضَّلْنَا” fiiliyle sonundaki “تَفْضِيلًا” mastarı aynı kökten türemiştir.

İbnu’l-Mu‘tez, Reddū’l-acuz ale’s-sadr edebi sanatı konusunda Kur’ân-ı Kerim’den verdiği örneklerden sonra bazı hadisleri de örnek olarak zikretmiştir. Bu konuda aşağıda zikredilen hadis üzerinde durulacaktır.

مَنْ مَقَّتْ نَفْسَهُ فَقَدْ آمَنَهُ اللَّهُ مِنْ مَقَّتِهِ

“Kim kendi nefesine buğz ederse, Allah kendi öfkesinden onu emin kılar.” Bu hadisin başında geçen “مَقَّتْ” fiili ile hadisin sonunda geçen “مَقَّتِهِ” ismi birbiri ile uyumlu olduğundan Reddū’l-acüz ale’s-sadr olup İbnu’l-Mu‘tez’in belirttiği ikinci kısma girmektedir.

İbnu’l-Mu‘tez diğer bablarda ayet ve hadislerden örnekler verdikten sonra sahabe sözlerinden nakiller yapmakta iken bu babta sahabe sözlerinden örnekler vermeden câhiliye ve muhadramun şairlerin şiirlerine geçmiştir. Bu şairlerden

²⁹⁴ Kitâbu’l-Bedî’, s. 62.

²⁹⁵ Kitâbu’l-Bedî’, s. 62.

²⁹⁶ İsra, 17/21.

Ferezdak'ın şiiri örnek olarak zikredilip konuyla alakalı açıklama yapılacaktır (Basit):

11 أَصْدِرُ مُهُومَكَ لَا يَفْتُلِكَ وَارِدُهَا فَكُلُّ وَارِدَةٍ يَوْمًا لَهَا صَدْرُ

*11 Dertlerini gönder, onların gelişi seni öldürmesin, çünkü her gelişin bir gidişi vardır.*²⁹⁷

Bu şiirde şair “أَصْدِرُ” lafzını beytin hem başında hem de sonunda kullanmıştır. Ayrıca “وَارِدَةٍ” kelimesi birinci mısranın sonunda ve beytin sonunda kullanıldığından dolayı reddu'l-acûz ale's-sadr sanatı bulunmaktadır.

İbnu'l-Mu'tezz'in eserinin bu bölümünde câhiliye ve muhadramun şairlerinin isimlerini ve bunlardan birinin şiirini zikrettikten sonra bu konuda şiirlerinden örnek verdiği muhdesun şairlerinin isimleri paylaşılacaktır. Burada muhdesûn şairlerden, el-Buhtürî'nin şu şiiri burada zikredilecektir (Tavil):

أَنَايِلُ جَاوَزَتْ الْأَحْصَى وَأَهْلُهُ وَمَا جُدْتُ لِلصَّبِّ الْمَشُوقِ بِنَائِلِ

*Ey Naile! Sen fırsatı baştan teptin, o güzel sövgülerine ulaşamıyorsun.*²⁹⁸

Bu şiirde şair, ilk mısranın başındaki “أَنَايِلُ” lafzını beytin sonunda da “بِنَائِلِ” olarak kullanmıştır. Dolayısıyla reddu'l-acûz ale's-sadr sanatı bulunmaktadır.

2.6. el-Mezhebu'l-Kelâmî

el-Mezhebu'l-Kelâmî terimi, konu olarak bedî' ilminin alanına girmektedir. Bu konuyu İbnu'l-Mu'tez'den sonra Ebû Hilâl el-Askerî ve İbn Reşîk el-Kayrevânî gibi belâgatçılar işleyip bedî' ilmenden saymışlardır.²⁹⁹ Sözlükte *kelama ait yol* anlamına gelir.³⁰⁰ Terim olarak ise konuşan kişinin kendi konuşmasının doğruluğunu ispat veya karşısındaki muhatabının iddiasına karşı delil getirmek için kullandığı kelam ilmi metoduna denir.³⁰¹ Başka bir ifade ile *el-Mezhebu'l-Kelâmî*, birinin iddia

²⁹⁷ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 63.

²⁹⁸ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 66.

²⁹⁹ Ebû Hilâl el-Askerî, es-*Sinâateyn*, s. 410; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 172.

³⁰⁰ Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 147.

³⁰¹ Ebû Hilâl el-Askerî, es-*Sinâateyn*, s. 410; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 222; Bulut, *Belâgat*, s. 305; Erdim, “Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Bedî'”, ss. 78-79; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 294; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 240.

ettiği veya konuştuğunun tekidi için kelimelerin metoduna göre delil getirmesidir. İlcâmu'l-Hasm bi'l-Hucce ve el-İhticâcu'n-nazarî olarak da isimlendirilmiştir.³⁰²

İbnu'l-Mu'tez'in eserinde bedî' ilmine dair kaleme aldığı beş temel fenden biri de *Mezheb-i Kelâmî* sanatıdır. Bu bab eserinde ele aldığı beş bab'ın sonuncu olanıdır. İbnu'l-Mu'tez konuya *Mezheb-i Kelâmî* ilminin tanımını vermeden başlayıp el-Câhız'ın bu ilme *Mezheb-i Kelâmî* ismini verdiğini belirtmiştir.³⁰³

Aynı şekilde İbnu'l-Mu'tez eserinde bedî' sanatının bir konusu olan *Mezheb-i Kelâmî'nin* Kur'ân-ı Kerim'de bir örneğinin bulunmadığını ifade etmektedir. İbnu'l-Mu'tez'in bu görüşü belâgat âlimleri tarafından eleştirilere tabi tutulmuştur, nitekim el-Kazvîni gibi bazı belâgat âlimleri bu konuyu işlerken Kur'ân-ı Kerim'den bazı örnekler getirmişlerdir. Bu örneklerden biri de şu ayet-i celiledir.

وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ

“O başlangıçta yaratmayı yapan, sonra onu tekrarlayacak olandır. Bu, O'na göre (ilk yaratmadan) daha kolaydır.”³⁰⁴ Buna göre tekrar diriltme, ilk yaratmadan daha kolaydır. İlk yaratmadan daha kolay olan diriltmenin meydana gelmesi daha kolaydır. O zaman maksadımız olan yeniden diriltme, ilk yaratmadan daha kolaydır.³⁰⁵

Başka bir örnek verilecek olursa;

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

“Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı, kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.”³⁰⁶ Bu ayet zorunlu olarak göklerde ve yerde herhangi bir bozulmanın olmadığını ortaya koymaktadır. Öyleyse göklerde ve yerde Allah'tan başka ilah yoktur kesinliğinin anlaşılması için bu delil getirilmiştir.

Yine Kur'ân-ı Kerim'in konuyla ilgili farklı bir ayeti de şöyledir.

³⁰² el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 2003, ss. 276-277; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 408; el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1932, ss. 374-375; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye*, s. 137; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, ss. 170-175; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 147.

³⁰³ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 69.

³⁰⁴ Rum, 30/27.

³⁰⁵ el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 2003, s. 277.

³⁰⁶ Enbiyâ, 21/22; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 222.

فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْآفِلِينَ

“Yıldız batınca da, “ben öyle batanları sevmem” dedi.”³⁰⁷ Ayet-i celileden Hz. İbrahim (as)’ın ifadesiyle şu sonuca varılabilir: “Yıldız kayboluyor. Ama benim Rabbim ise kaybolmaz, kaybolmayandır. Öyleyse yıldız benim Rabbim değildir ve olamaz.”

Son olarakda şu ayet örnek verilebilir:

قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ

“De ki: “Öyleyse (Allah) size neden günahlarınız sebebiyle azap ediyor?”³⁰⁸ Yahudi ve Hristiyanlara yönelik bu ayetten şöyle bir sonuç çıkmaktadır. “Size ceza veriliyor. Çocuklar ise cezalandırılmazlar. Öyleyse sizler Allah’ın çocukları ve sevdikleri değilsiniz.” Bu âyetler, konuyla alakalı örnekler olarak verilebilir.

İbnu’l-Mu‘tez diğer bablarda öncelikle ayetlerden, hadislerden ve sahabe sözlerinden nakiller yaparak konuyu işler, daha sonra câhiliye ve muhadramun şairlerin şiirlerinden örnek vermekteydi. Ancak bu babta yukarıda da değinilmiş olduğu gibi bu konuda ayetlerde örnekler olmadığını ifade ettiğinden dolayı örnek vermemiştir. Aynı şekilde hadis ve sahabe sözlerinden de nakiller yapmadan câhiliye ve muhadramun dönemlerinin şairlerine direkt olarak geçmiştir.

İbnu’l-Mu‘tez, zikrettiği mutekaddimûn şairler Ebu’d-Derdâ (ö.32/652) (r.a), Ferez dak (ö. 114/732) ve Hz. Ömer’in (ö. 634/644) (r.a) her birinden birer örnek vermiştir. Bu şairlerden Ebu’d-Derdâ’dan (r.a) verdiği örnek burada zikredilecektir:

إِنَّ أَخَوْفَ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ يُقَالَ : عَلِمْتُ فَمَادَا عَمِلْتُ

“Biliyorum neden uygulayayım ki, söylemi sizin adınıza en çok endişelendiğim husustur.” Burada Ebu’d-Derdâ (r.a) kendi görüşünü desteklemek için bu cümleyi ile ifade etmiştir.

İbnu’l-Mu‘tez, mutekaddimûn şairlerden örnekler getirdikten sonra muhdesûn şairleri ve onlardan kendilerine ait bazı şiirleri ele almıştır. Bu şairlerden Ebû Nuvâs’dan verdiği örnek burada ele alınacaktır (Hafif):

³⁰⁷ En‘âm, 6/76.

³⁰⁸ Mâide, 5/18.

إِنَّ هَذَا يَرَى . وَلَا رَأْيَ لِلْأَحْمَقِ .
أَبِّي أَعَدُّهُ إِنْسَانًا
ذَلِكَ فِي الظَّنِّ عِنْدَهُ وَهُوَ عِنْدِي كَالَّذِي لَمْ يَكُنْ وَإِنْ كَانَ كَانَا

Bu kişi biliyor (görüyor) –hâlbuki ahmakın görüşü yoktur- onu insan yerine koyduğumu,

Bu onun düşüncesine göredir, o bana göre hiç olmayan birisidir. Her ne kadar varsa da benim gözümde yoktur.³⁰⁹

Burada şair kendi görüşünü desteklemek için “وَلَا رَأْيَ لِلْأَحْمَقِ” cümlesini şiirin ortasında getirmiştir.

2.6.1. Beş Bedî‘ Babının Sonu

İbnu’l-Mu‘tez, bu başlık altında beş edebî sanatın sonunda eseri ile ilgili bazı bilgiler vermektedir. Bedî‘ ilminin beş babını veya sanatını bu bölüme kadar işlediğini ve bu konuları detaylı bir şekilde ayetlerle hadislerle, sahabe sözleri ve şairlerin şiirleri ile destekleyip kaleme aldığını ifade etmiştir. Kendisini inatçı birine benzetip yapılan iyilik ve faziletlere karşı kendisini bunlara hep muhalefet eden biri olarak görmektedir. İbnu’l-Mu‘tez kendisinden önce bedî‘ konusu bir veya iki bab altında işlendiğini ve böyle bilindiğini ifade ediyor. Ancak kendisinin bunun ötesinde bedî‘ ilmini beş babda detaylı bir şekilde incelediğini kaleme almıştır. Yazısının devamında bu bedî‘ ilminin pek az âlimin anladığını, bu ilme hâkim olduğunu ve bedî‘ ilminin şiir sanatlarına dair kullanılan bir isim olduğunu belirtmiştir.

Aynı zamanda bu ilmi ancak şairler ve seçkin belâgatçıların ele aldığını söyler. Bu âlimlerin dışında farklı alandaki âlimlerin mesela dil bilimleri ile klasik şiir âlimlerinin bu ilmin ismini bilmediklerini ve bu konularda bilgilerinin olmadığını söyler. Bu âlimlerin o ana kadar bedî‘ ilmi ile alakalı hiçbir eser ortaya koymadıklarını belirtmiştir. Kendisinden önce de hiç kimsenin böyle bir eser ortaya koyma ile alakalı bir çalışmalarının dahi olmadığını ifade eder.

Kaleme almış olduğu bu eserini h.274 yılında telif ettiğini yazar. Eserini ilk olarak çoğaltan kişinin de Ali b. Harun b. Yahya b. Ebi Mansur el-Munecim (ö.289/h.251) adlı kişi olduğunu belirterek bu bölümü nihayete erdirmiştir.

³⁰⁹ *Kitâbu’l-Bedî‘*, s. 70.

İbnu'l-Mu'tez'in eserinde ismini zikrettiği kendi kitabını da ilk defa çoğaltan Harun ibn Muneccim ile ilgili kısa bir bilgi verilecektir.

Asıl adı Ebu Abdullah Harun b. Ali b. Yahya b. Ebi Mansûr el-Muneccim el-Bağdadi'dir (ö. 289/h.251) tarihinde doğmuştur. Nerede doğduğu ile alakalı kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Harun ibn Muneccimin dedesi Ebû Mansûr mecusi olup daha sonra Müslüman olmuştur. Halife Mansûr'un muneccimi olduğu ve gök bilimleri ile ilgilendiği rivayet edilmektedir.

Harun ibn Muneccim, şiir ilmine ilgili olduğundan şiir rivayetinde hafızdır. *el-Bari'* adlı bir eser telif etmiştir. Bu eserinde muvelledun şairlerinden bahseder. Eser, muvelledun şairlerinden biri olan şair Beşşar b. Burd ile başlar ve Muhammed b. Abdulmelik b. Salih ile son bulur. Eserinde yüz altmış bir şairden bahsetmektedir. Muvelledun şairlerin şiirlerinden en güzel ve özel olanlarını seçmiştir. Bu şairlerin şiirlerine geniş yer vermiştir. Onun bu eseri ondan önce bu alanda kitap yazanlara ihtiyaç bırakmayacak niteliktedir. Harun b. Muneccim, bu kitabının kendisinin daha önce yazmış olduğu geniş bir eserin muhtasarı olduğunu ifade etmektedir.

Harun b. Muneccim'in vefatı ile alakalı farklı görüşler vardır. Bazı kaynaklarda h.287, h.288 ve h.289 yılında genç yaşta iken vefat ettiği yer alır.³¹⁰

2.7. Mehâsinu'l-Kelâm ve's-Şi'r

Bu başlık altında İbnu'l-Mu'tez beş bedî' sanatını zikrettikten sonra bunların dışında kelâmı ve şiiri güzelleştiren bazı farklı sanatları bu başlık altında ele alıyor. Şöyle diyor :

“Şirin ve kelâmın bazı güzelliklerini açıklayacağız. Şiirin ve kelâmın güzellikleri çoktur. Hiç bir âlim, ben bunların hepsini biliyorum iddisasında bulunamaz. Hatta kelâm ve şiirdeki bazı güzel olmayan şeylerin çirkin veya güzel olup olmadıklarını söyleyemez. Biz ise bu eserimizde gördüğümüz bazı faydaları zikrediyoruz. Bilinmesi gerekiyor ki bedî' ilmini sadece beş başlıkta inceleyeceğiz. İşte bunları yapmamızın sebebi kelâmın ve şiirin güzelliklerinde cahil kalmamak ve bilgide daralmayı önlemektir. Bizim seçtiğimiz metodla yürümek isteyenlerin bedî'

³¹⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ'*, VI, 2763; Ebû Abdullah Muhammed b. İmran el-Merzibânî, *Mu'cemu's-Su'ara*, Dâru'l-Kutubi İlmiyye, Beyrut, 1982. s. 485; Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Târihu'l-islam ve Vefeyâtu'l Meşahiri vel A'lâm*, Dâru'l Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1993. XXI, 318; Ebû Âbbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahîm b. Ebû Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Dâru's-Sadr, Beyrut, ts., VI, 78-79; Yavuz Unat, “Yahyâ b. Ebû Masnûr el-Muneccim”, *DİA*, 2013, XLIII, 242.

ilminde sadece bu beş sanat ile sınırlı kalmamaları gerekiyor. İşte bunu benimsemek isteyenler benimsesin yahut bu beş edebi sanat dışında bir şeyler eklemek isteyenler ve bizim görüşümüzü benimsemek istemeyenler ise istediğini yapsın.”³¹¹

İbnu'l-Mu'tezz'in burada ifade etmek istediği, şiir ve kelamı güzelleştiren birçok şeyin var olduğu ve hiç bir âlimin bunların tamamını bilmeye güç yetiremeyeceğidir. Buna ek olarak kendisinin bu bedî' ilmini beş başlık altında topladığını, kendisinin bu tespitleri dışında kim buna ilave olarak bir şey söylemek veya eklemek isterse bunu yapmakta özgür olduğu belirtiliyor.

2.7.1. İltifât

İltifât konusu belâgat ilminin bedî' sanatı alanına giren bir terimdir. Sözlükte kaynaşmak, uyuşmak, uyum ve uygunluk, ayrıca bir araya toplanmak ve ittifak manalarına gelir.³¹² Bir bedî' terimi olarak, kullanılan lafızların, manaların ve vezinlerin birbirlerine uyması veya uygun gelmesi demektir. Bu ilimle kelamın etkisi artmakta ve kullanılan sözcük ve mana ile bir ahenk sağlanmaktadır. Aynı zamanda tevfiğ, telfik, tenâsüb ve muvâfakat gibi adlarla da isimlendirilmiştir.³¹³

İbnu'l-Mu'tez bu konunun açıklaması yaparak konuya giriş yapmaktadır. Onun yaptığı tanıma göre *iltifât*, iki aynı anlamı farklı iki sözlükle veya aynı kişiyi farklı zamirle ifade etmeye denir.

Bundan sonra Kur'ân-ı Kerim'den bazı ayetleri örnek olarak ele almaktadır. Bu ayetlerden iki burada ele alınacaktır.

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ فِيهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ

“Sizi karada ve denizde yürüten O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğünde.”³¹⁴ Burada kelimeler arasında lafız, mana ve vezin olarak uyumluluk bulunmaktadır. Dolayısıyla burada iltifât sanatı vardır.

³¹¹ *Kitâbu 'l-Bedî'*, s. 73.

³¹² İbn Manzûr, *Lisânu 'l-Arab*, IX, 316; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 526; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 262; İsmail Durmuş, İskender Pala, “İtilaf”, *DİA*, 2001, XXIII, 459; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 204.

³¹³ el-Kazvîni, *el-İzâh fî Ulumi 'l-Belâga*, 2003, s. 260; el-Hillî, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'l-Bedî' iyye*, s. 78; et-Taftâzânî, *Muhtasâru 'l-Meânî*, ss. 389-390; el-Kayrevânî, *el-Umde*, II, 45-48; Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sinâateyn*, s. 392; ‘Atîk, *İlmu 'l-Bedî'*, ss. 142-146; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 426; Durmuş, Pala, “İltifat”, *DİA*, XXIII, 459-460; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 262; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 204; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) s. 135; Bulut, *Belâgat*, s. 89.

³¹⁴ Yunus, 10/22.

إِنْ يَشَاءُ يُدْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ

“O, dilerse sizi yok edip yerinize yeni varlıklar getirir.”³¹⁵ Bu ayette de lafız ve mana uyumu olup iltifât sanatı vardır.

İbnu'l-Mu‘tez bu ayetleri zikrettikten sonra muhadramûn şairi olan Cerîr'den iki şiir nakletmiş ve muhdesûn şairi olan et-Tâî'den de konu ile ilgili bir şiir eserinin bu kısmında kaleme almıştır.

Konuyla ilgili İbnu'l-Mu‘tez'in kendisinden nakil yaptığı Cerîr'in şu şiiri zikredilecektir (Kâmil):

1 طَرِبَ الْحَمَامُ بَدِي الْأَرَكَ فَشَافَنِي لَا زِلْتِ فِي غَلِّ وَأَيْكَ نَاصِرِ

1 Zi'l-erak'ta güvercin şarkı mırıldandı da beni şaşırttı, vay sen hiç sıkıntı çekmeyesin, esen kalasın!³¹⁶

Şair bu şiirinin ilk mısrasında hitap ettiği kişiye “o” diye hitap ederken, ikinci mısrada ise “sen” diye hitap etmektedir. Ve bu şiirde lafız ve mana uyumu olup iltifât sanatı vardır.

2.7.2. Rucû

Rucû sanatı, sözlükte *dönmek* manasına gelmektedir.³¹⁷ Terim olarak ise ifade edilen veya konuşulan bir şeyden bir noktaya dayalı olarak geri dönüş yapmaktır. Buna istidrâk ismi de verilmiştir. Konuşan ilk olarak bir fikrini söyler, daha sonra önce söylediğinden daha doğru ve güzelini bulup ilk söylediğinden döner. Bu şekilde önceki hata vb şeyleri gidermiş olur.³¹⁸ Başka bir ifade ile rucû, bahsettiğin şeyi tekrardan bahsedip kendini yalanlamandır. Yani bir sözü söyledikten sonra onun aksini söylemektir.³¹⁹ Bu türü ilk defa bedî‘ sanatı olarak ve mehâsinü'l-kelâm türü

³¹⁵ İbrâhîm, 14/19.

³¹⁶ *Kitâbu 'l-Bedî'*, s. 74.

³¹⁷ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu 'l-'Ayn*, II, 101; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 187; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 89; İsmail Durmuş, “İstidrâk”, *DİA*, 2001, XXIII, 329.

³¹⁸ Ebû Hilâl el-Askerî, es-*Sinâateyn*, s. 395; Safiyyüddîn el-Hillî et-Tâî, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'l-Bedî' iyye fî 'Ulûmi 'l-Belâga ve Mehâsini 'l-Bedî'*, s. 331; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 187; Bulut, *Bedî' İlmi*, ss. 89-90; Durmuş, “İstidrâk”, *DİA*, XXIII, 329.

³¹⁹ el-Kazvîni, *el-İzâh fî Ulumi 'l-Belâga*, 2003, s. 266; et-Taftâzânî, *Muhtasârü 'l-Meânî*, s. 395; el-Kazvîni, *Telhîsu 'l-Miftâh*, 1932, s. 359.

altında ele alan ve inceleyenin İbnu'l-Mu'tez olduğu ifade edilir.³²⁰ Buraya kadar kısa bir tanım yapıldıktan sonra eser sahibinin kaleme almış olduğu bölüm ele alınacaktır.

İbnu'l-Mu'tez'in tanımına göre, konuşan veya söyleyen bir şey söylüyor ve o söylediğinden daha sonra geri dönüyor. Bu tanımdan sonra muhdesûn şairlerinden olan Beşşâr b. Burd ve Ebû Nuvâs'tan örnekler vermiştir. Ayrıca İbnu't-Tasriyye'den bir beyti vermiştir. Bu beyit ele alınıp incelenecektir (Tavil):

أَلَيْسَ قَلِيلًا نَظْرَةٌ إِنْ نَظَرْتُمَا إِلَيْكَ وَكَأَلَا لَيْسَ مِنْكَ قَلِيلٌ

*Sana bir kez baktığımda bu az bir şey değil mi? Hayır, bir bakış sendense asla az bir şey değildir.*³²¹

Şair ilk cümlesinde bir kez bakmanın çok kıymetsiz veya küçük bir şey olduğunu ifade ediyor, daha sonra bu söylediği görüşten dönüp, bu bakışın seven kişiden olmasının değerli ve büyük bir şey olduğunu söylemektedir.

Şair burada ilk mısradaki bir kez bakmanın sanki az bir şey olduğunu ifade eder gibi bir soru sormuş daha sonra getirdiği cümlede bunun az birşey olmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla ilk cümlesinden dönüp onun yerine aksi bir cümle kullanmıştır. Bununla da rucû sanatı gerçekleşmiştir.

2.7.3. Husnu'l-Hurûc

İbnu'l-Mu'tez, bu sanatı ele alırken herhangi bir tanım veya açıklama yapmamıştır. Kur'ân-ı Kerim'den veya Hz. Peygamber'in hadislerinden örnekler de vermemiştir. Bu konuda bir açıklama yapmamasının sebebini de belirtmemiştir.

Ancak bu konuda bazı şairlerden örnekler vermiştir. Burada bu sanat ile alakalı Hz. Peygamber'in şairlerinden Hassân b. Sâbit'in şiiri zikredilecektir (Kâmil):

إِنْ كُنْتَ كَاذِبَةً الَّتِي حَدَّثْتِنَا فَنَجُوتِ مَنْجَى الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ

*Eğer sen bize söylediğinde yalan söylüyorsan, sen de Haris b. Hişam'ın kurtulması gibi kurtulmuşundur.*³²²

³²⁰ Durmuş, "İstidrâk", *DİA*, XXIII, 329.

³²¹ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 74.

³²² *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 76.

Bu şiirde Hassân b. Sâbit, şiirin ilk kıtasında kadına “yalan söylüyorsan” dedikten sonra asıl gayesine güzel bir geçiş yapıp bir müjde verir gibi sözüne devam etmiştir.

İbnu'l-Mu'tezz'in detaylarından bahsetmediği bu konu şu şekilde ifade edilebilir. Husnu'l-hurûc, bir müellifin ya da şairin herhangi bir bağlantı kurarak ilk aşamada söylediği sözlerinden sonra asıl gayesine veya konusuna güzel ve hoş bir geçiş yapmasına denir. Bazı belâgatçılar bu sanata *istitrâd* olarak isimlendirmişlerdir. Farklı belâgatçılar ise bu sanata *husn-i tahallus*, tahallus, hurûc, husn-i hurûc, berâat-i tahallus ve tevessül gibi isimler vermişlerdir.³²³ Farklı bir tanım verilecek olursa, söylenmek istenen manâ genel olarak tamamlanmadan, söylenen bu söz ile bağlantılı olarak farklı bir anlama geçilir. Bu iki cümle veya söz arasında dolaylı bir bağ kurulur. İkinci sözden sonra tekrar asıl söylenecek olana dönüş yapılır.³²⁴

Bu tanımdan sonra Kur'ân-ı Kerim'deki şu ayet örnek olarak verilebilir:

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُؤَارِي سَوْآتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ

“Ey Âdemoğulları! Size mahrem yerlerinizi örtecek giysi, süsleneceğiniz elbise yarattık. Takvâ elbisesi, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindedir. Umulur ki düşünüp öğüt alırlar.”³²⁵ Bu ayet-i kerimede, ayetin öncesi ve sonrası ile bağlantılı olarak husnu'l-hurûc sanatı vardır. Bu ayetten önceki ayetlerde Hz. Âdem (as)'ın yaratılışından ve şeytanın onu aldatma çabalarından bahsedilir. Yine Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yasak olan meyveden yemeleri sonucunda avret yerlerinin açıldığı ve ağaç yaprakları ile örtünmeye çalıştıkları daha sonra da yeryüzüne gönderilmeleri anlatılır. Daha sonra bu ayet ile beraber konu âdemoğullarına indirilen elbiseye getirilir. Bu ayette elbisenin vasıflarından bahsedilir. Elbisenin insanoğlu için büyük bir nimet olduğu aynı zamanda çıplaklığı örttüğü ve çıplaklığın büyük bir fenalık olduğu ifade edilir. Örtünmenin iyi bir erdem veya takva olduğuna da işaret edilir. Bu ayetten sonra gelen ayet ile tekrar âdemoğulları şeytanın düşmanlığına karşı uyarılır.

2.7.4. Te'kîdu'l-Medh Bimâ Yuşbihu'z-Zem

³²³ el-Kayrevânî, *el-Umde*, I, 236; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 458; Bulut, *Bedî' İlmi*, ss. 310, 156-158.

³²⁴ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 224; Durmuş, “İstitrat”, *DİA*, XXIII, 401-402.

³²⁵ A'raf, 7/26.

Te'kîdu'l-medh bimâ yuşbihu'z-zem sanatı, zemmediyormuş (yeriyormuş) gibi görünüp medhetmeyi (övmeyi) pekiştirmektir. Yani yerme ifade eden lafızlarla övme sanatıdır. Bu sanatı ele alan bazı belagat âlimleri bunu istisnâ olarakta isimlendirmişlerdir. Çünkü şu istisnâ edatlarından herhangi birinin getirilmesi ile yapılır : ({سَوَىٰ أَنَّ} {عَبَّرَ أَنَّ} {لَا أَنَّ} {بَيَّنَّ أَنَّ}) fakat, ancak, ama vb).

Bu sanatta gaye, methetmek ve övmektir. Söylenen sözün veya cümlenin muhatab üzerinde etkisinin fazla olması için kullanılır. Dolaylı bir yol izlenir. Muhassinât-ı Ma'neviyye (mâ'na ile ilgili süsleme sanatları) bölümünde incelenmiştir. Bu sanatı ilk defa eserinde zikreden ve Te'kîdü'l-medh bimâ yuşbihü'z-zem olarak isimlendiren kişi İbnu'l-Mu'tez'dir. İstisnâ edatlarından herhangi biri kullanılarak yapılır.³²⁶

İbnu'l-Mu'tez bu sanatı ele alırken herhangi bir tanım yapmamıştır. Örnek olarak da Kur'ân-ı Kerim'den veya Hz. Peygamber'in hadislerinden örnek vermeden Nâbîga ez-Zübyânî'nin şu beytini vermiştir (Tavil):

19 وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ عَيْرَ أَنْ سِيُؤْفَهُمْ بِيَنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكِنَائِبِ

19 Onlarda hiçbir kusur (ayıp) yoktur. Sadece kılıçlarında düşman ordularıyla savaştan kalan çentikler vardır.³²⁷

Şair bu beyitte “Onlarda hiçbir kusur yoktur.” diyerek bahsettiği kişileri medhetmiştir. Bundan sonra da “sadece veya ancak” lafzını kullanarak sanki onların kusurlarını eksikliklerini söyleyecekmiş gibi bir hava oluşturmuştur. Ancak şair, onların tek eksiklerinin “savaştan kalan çentikler” olduğunu söyleyerek övgüsünü bu şekilde devam edip bitirmiştir.

2.7.5. Te'kîdu'z-Zem Bimâ Yuşbihu'l-Medh

İbnu'l-Mu'tez, bu sanatı ele alırken herhangi bir tanım veya açıklama yapmamıştır. Kur'ân-ı Kerim'den, Hz. Peygamber'in hadislerinden veya şairlerden de örnek vermemiştir.

³²⁶ el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedi'iyye*, s. 305; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 427; el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 2003, s. 380; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 413; er-Râzî, *Nihâyetu'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Îcâz*, s. 114; 'Atîk, *İlmu'l-Bedi'*, ss. 164-168; el-Cârim, Emin, *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, ss. 242-243; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 231; Kâsım, Dîb, *Ulumu'l-Belâga*, ss. 93-94; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 162; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 512; İsmail Durmuş, “İstisna”, *DİA*, 2001, XXIII, 388-390; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 236; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) s. 513.

³²⁷ *Kitâbu'l-Bedi'*, s. 78.

Bu konuda bir açıklama yapmamasının sebebi ile ilgili olarak şu husus ifade edilebilir: Ya kendisi konuları ele alırken unutmuştur ya da bunu geçen konunun tam zıddı olduğu için açıklamaya ihtiyaç duymamıştır.

İbnu'l-Mu'tezz'in bahsetmediği bu konu şu şekilde ele alınabilir: Te'kîdu'z-zem bimâ yuşbihu'l-medh sanatı, methediyormuş gibi görünüp zemmetmeyi pekiştirmektir. Başka bir ifade ile övgü lafızlarıyla yermektir. Yine bu sanata da öncekinde olduğu gibi istisnâ ismi verilmiştir. Çünkü istisna edatlarından (fakat, ancak, ama vb) biri getirilerek yapılır.

Bu sanatta gaye, yermek ve eleştirmektir. Söylenen sözün veya cümlenin muhatab üzerinde etkisinin fazla olması için kullanılır. Dolaylı bir yol izlenir. Muhassinât-ı ma'neviyye (mâ'na ile ilgili süsleme sanatı) bölümünde incelenmiştir.³²⁸ Bu konuda şu şiir örnek verilebilir.

وَلَا خَيْرَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنَّ عَظِيمَهُمْ
إِذَا مَا دَعَا الدَّاعِيَ إِلَيْهِ يَغِيبُ

*Onlarda hiç bir hayır yoktur. Ne var ki onların büyüğünü, biri (yardıma) davet ettiği zaman, o hemen ortadan kaybolur.*³²⁹

Şair, şirinin başında muhatabını yerişirken, sonradan getirdiği istisna edatıyla sanki övmeye başlayacakmış gibi yapıp, yermeyi daha ileri seviyeye çıkararak pekiştirmiştir.

2.7.6. Tecâhulu'l-Ârif

İbnu'l-Mu'tez, bu sanatı ele alırken herhangi bir tanım veya açıklama yapmamıştır. Örnek olarak Kur'ân-ı Kerim'den, Hz. Peygamber'in hadislerinden veya sahabe sözlerinden herhangi bir örnek vermemiştir. Ancak bu konuda bazı şairlerden örnekler vermiştir. Zuheyr b. Ebû Sülmâ (ö. 609)'nın beyti şöyledir (Vafir):

35 وَمَا أَذْرِي وَ سَوْفُ إِحْأَلُ أَذْرِي أَفْقَوْمٌ آلُ حِصْنٍ أَمْ نِسَاءٍ؟

³²⁸ el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 2003, s. 386; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 416; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 170; el-Cârim, Emin, *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, ss. 242-243; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 232; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 95; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 237; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 51; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 169.

³²⁹ Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 518.

35 Bilmiyorum, ama zannediyorum, epey sonra araştırıp öğreneceğim. Hısn ailesi erkekler topluluğu mudur yoksa kadınlar topluluğu mu?³³⁰

Züheyr b. Ebû Sülmâ bu şiirinde Hısn ailesinin erkeklerinden bahseder. Aslından bu ailenin erkeklerini tanıdığı ve bildiği halde, onları hicvetmek maksadıyla bilmezden gelerek bu soruyu yöneltmiştir. Onun görüşüne göre Hısn ailesinin erkekleri çok zayıf ve güçsüz olduğu için onları kadından farksız görmüştür. Bu yolla onları yermiştir.

İbnu'l-Mu'tez'in detaylıca bahsetmediği bu konu şu şekilde açıklanabilir. Tecâhul-i ârif, sözlükte bilmemek veya tanımamak manalarına gelmektedir.³³¹ Terim olarak ise bilinen bir hususu bir noktaya bağlı olarak bilmiyormuş veya anlamıyormuş gibi davranıp öyle ifade etmeye denir. Farklı bir tanım verilecek olursa, bilinen bir şeyi bilmezlikten gelmektir. Bu sanata tecâhul veya tecâhul-i ârifâne de denilmiştir. Tecâhul-i ârif sanatına daha çok övgü ve yergide mübalağa, hayranlık duyma, kendinden geçme, mutluluk anında duyulan heyecanın yansıması, neşelendirme ve kınama gibi amaçlarla başvurulmaktadır.³³²

Yani bu sanatı bilen bir kişinin o konu hakkında bilmiyormuş gibi yapıp cahil olmadığı halde cahilmiş gibi davranmasıdır.

2.7.7. el-Hezl

İbnu'l-Mu'tez, bu sanatı ele alırken herhangi bir tanım veya açıklama yapmamıştır. Örnek olarak da Kur'ân-ı Kerim'den, Hz. Peygamberin hadislerinden veya sahabe sözlerinden herhangi bir örnekte vermemiştir. Yine bu konuda sadece bazı şairlerden örnekler vermiştir. Bu şairler, Ebu'l-Atâhiye (ö. 210/825), Ebû Nuvâs ve Fadl b. er-Rebî' dir. Burada Ebû Nuvâs (ö.198/814)'ın şu şiiri ele alınarak incelenecektir (Tavil):

إِذَا مَا تَمِيحِي أَتَاكَ مُعَاجِرًا فَقُلْ عَدَّ عَنْ دَا كَيْفَ أَكُلُّكَ لِلضَّبِّ

³³⁰ *Kitâbu 'l-Bedî'*, s. 80.

³³¹ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu 'l-'Ayn*, I, 270; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 85; İsmail Durmuş, "Tecâhül-i Ârif", *DİA*, 2011, XL, 232-233.

³³² Ebû Hilâl el-Askeri, es-*Sinâateyn*, s. 396; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye*, s. 117; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 418; er-Râzî, *Nihâyetu'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Îcâz*, s. 114; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 239; el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1932, ss. 385-386; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, ss. 85-86; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 227; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 178; Durmuş, "Tecâhül-i Ârif", *DİA*, XL, 232; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) s. 513.

*Sana bir Temimli övünerek gelirse, de ki: Geç bunu, kertenkeleyi nasıl yiyiyorsun (onu anlat).*³³³

Ebû Nuvâs bu şiirinde şaka yapıyor gibi bir üslubla “kertenkeleyi nasıl yiyiyorsun?” diye bir soru yönelterek muhatabını bu işle küçük düşürmeye çalışmıştır. Bunu yiyenin fahr yapma gibi bir lüksünün olmadığına işaret ediyor.

İbnu'l-Mu'tezz'in, bahsetmediği bu konu şu şekilde izah edilebilir. el-Hezl sanatı, açık olarak dalga geçerek bir şeyi ifade etmektir. Ama aslında bu ifade ile söylenenin manası gerçekliktir. Yani alaylı bir şekilde konuşup aslında ciddiyetin kastedilmesidir.³³⁴ Farklı bir tanım yapacak olursak, amacı gerçek olan şakadır. Dışardan, söylenen sözden şaka olduğu anlaşılan ama aslında ciddiyet olan sözdür.³³⁵ Yani kendisiyle gerçek bir mana kastedilen sanattır.

2.7.8. Husnu't-Tazmîn

İbnu'l-Mu'tez, bu sanatı da ele alırken herhangi bir tanım veya açıklama yapmamıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'den, Hz. Peygamber'in hadislerinden veya sahabe sözlerinden herhangi bir örnek de vermemiştir. Ancak bu konuda Uhaytlı adında bir şairden alıntı yapılmıştır. Konu ile ilgili Uhaytlı'nın şu şiiri işlenecektir (Kâmil):

وَلَقَدْ سَمَّا لِلْحُرْمِيِّ فَلَمْ يُغْل
بَعْدَ الْوَعَى لَكِنْ تَضَائِقَ مُقَدِّمِي

*Hürremî'ye karşı dik durdu ve savaştan sonra “Ama yerim dar olduğundan daha fazla ilerleyip onlara saldıramadım” demedi.*³³⁶

Bu şiirin birinci mısrasındaki “(şöyle) demedi” lafzıyla ikinci mısradaki tazmin sanatının olduğuna işaret edilmiştir. Tazmin sanatının alındığı kısım Antere b. Şeddâd b. Amr el-Absî (ö.m.614)'nin *Muallaka*'sındaki beytinden alıntıdır.

Bu aşamadan sonra İbnu'l-Mu'tezz'in bahsetmediği bu konu şu şekilde açıklanabilir: Husnu't-tazmîn sanatı, sözlükte bir şeyi başka bir şeye dâhil etmek,

³³³ Kitâbu'l-Bedî', s. 80.

³³⁴ el-Hillî et-Tâî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye*, s. 80; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 417; Muhammedi'l-Bemiyani, *Durusun fi'l-Belâga*, (Şerh Muhtasâru'l-Meâni li Tefâtânî), 1. Baskı, Muessessetu'l-Belâga, 2008, I, 357; el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1932, s. 385.

³³⁵ Bulut, *Bedî' İlmî*, s. 177.

³³⁶ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 82.

gizlemek veya içine koymak manalarına gelir.³³⁷ Terim olarak ise, şairin kendi şiirine bir başkasının şiirinden alıntı yapmasıdır. Yani başkasının şiirinden kendi şiirine bir mısra, beyit veya iki beyit dâhil etmesine denir. Şiirde alıntı yapılan şaire işaret edilmelidir. Şayet bilinen bir şiirden alıntı yapılmış ise alıntı yapılan şaire işaret etmek gerekmez. Fakat bilinmedik meşhur olmayan bir şiir ise o zaman hırsızlık şaibesinden kurtulmak için şiirin şairine değinilmesi gerekmektedir.³³⁸

Bu sanatı, ilk defa eserinde zikredip mehâsinü'l-kelâm bölümünde ele alan ve Husnu't-tazmîn olarak isimlendiren kişinin İbnu'l-Mu'tez olduğu bilinmektedir.³³⁹

2.7.9. Ta'rîz ve Kinâye

Ta'rîz sanatı kaynaklarda kinâye başlığı altında işlenmiş bir ifade yöntemidir. Kinâye ise beyân ilminde incelenmiştir. Ta'rîz sanatı sözlük anlamı olarak bir şeyi açıkça ifade etmemektir.³⁴⁰ Terim olarak ise ta'rîz, kullanılan sözü veya lafzı manasından farklı olarak başka bir yöne ustalıklı ve belâgat yeteneği ile çevirmektir. Ta'rîz sanatı cümle olarak yapılmasına karşın; kinâye hem cümle ile hem de kelime ile yapılabilir.³⁴¹

Yani bu sanat icra edilirken muhataba dolaylı olarak bir mana ifade edilir, bunu yaparken de dokundurarak ve rencide ederek yapılır.

Kinâye, sözlük olarak gizlemek, açık ifade etmeyi terketmek, bir şeyi açıkça söylememek, gölgelemek, düşüncüyü ya da bir fikri kapalı olarak ifade etmektir. Yani bir şeyi bir şey ile örtmektir.³⁴² Terim olarak ise, bir sözü hakiki ve mecazi iki manasının da anlaşılabilirliği ancak hakiki (gerçek) manasının kast edilmemesi

³³⁷ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 26; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 133; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 280; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 286; İsmail Durmuş, "Tazmin", *DİA*, 2011, XL, s. 204.

³³⁸ el-Kayrevânî, *el-Umde*, II, 84; el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1932, s. 422; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 452; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 133; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 443; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 280; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 286; Durmuş, "Tazmin", *DİA*, XL, 204.

³³⁹ Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 286.

³⁴⁰ Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 208.

³⁴¹ el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî' iyye*, s. 250; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 411; el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 2003, s. 249; Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sinâateyn*, s. 368; 'Atîk, *İlmu'l-Beyân*, s. 221; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 208; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 182; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) s. 491; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 145; İsmail Durmuş, "Kinaye", *DİA*, 2002, XXVI, 35; Bulut, *Belâgat*, s. 247.

³⁴² et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 376; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, ss. 205-206; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 144; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 171; Durmuş, "Kinaye", *DİA*, XXVI, 34.

şeklinde ve karinesiz kullanılmasına kinâye sanatı denir. Belâgat âlimleri bu sanatı üç kısma ayırmışlardır.³⁴³

Yani kinâye yapılan sözde bir kapalılık veya üstü örtülü gizli bir ifade ve mana mevcuttur. Başka bir ifade ile mutlak (kapsayıcı) bir lafızla söylenmek istenen manayı direkt olarak söylemeden o mananın levazımlarından birinin ifade edilmesi ile gerçek mananın üstü kapalı bir şekilde söylenmesidir. Burada hakiki manayı kastetmek de caizdir.³⁴⁴ Ayrıca belâgat âlimlerine göre kinaye sanatının sıradan düz bir yazıdan farklı olarak daha belîğ olduğu görüşü mevcuttur.³⁴⁵

İki sanatın da tanımını verdikten sonra şimdi de İbnu'l-Mu'tez'in, eserinde konuyu işleyiş metodu ele alınacaktır. İbnu'l-Mu'tez bu iki sanatın tanımını yapmamıştır. Direkt olarak birçok örnek vermiştir. Bu örneklerden biri Hz. Ali (r.a)'ın büyük kardeşi Akil'e (ö.60/680) söylediği bazı şeylerdir. Bunun dışında Urve b. Zübeyr (ö.94/713) ile Ali b. Abdullah b. Abbas (ö.118/736) arasından geçen bir meseleye zikretmiştir. Sonra da bazı şairlerin şiirlerini kaleme almıştır. Bu şairler, Beşşâr b. Bürd, Abbas b. Fadl ve Ebû Nuvâs'tır.

Konuyla ilgili Şair Hansâ'nın (ö.24/645), kardeşi Sahr için yazdığı şu beyti örnek olarak verilecektir:

طَوِيلُ النَّجَادِ، رَفِيعُ الْعِمَادِ كَثِيرُ الرَّمَادِ إِذَا مَا شَتَا

*Kılıç bağı uzun, çadırının direği yüksek, kış geldiğinde ise külü çoktur.*³⁴⁶

Şair bu şiirinde “طَوِيلُ النَّجَادِ” yani “kılıç bağı uzun” diyerek adamın boyunun uzun olduğunu aynı zamanda yiğit ve kahraman olduğunu, “رَفِيعُ الْعِمَادِ” yani “çadırının direği yüksek” ifadesiyle adamın kavminin ulularından olduğunu, “كَثِيرُ الرَّمَادِ” “külü çok” ifadesiyle onun mihmandarlığını, misafirperverliğini anlatır. Şiirde ayrıca kış mevsiminden bahsedilir. Kış mevsiminin şartları ve koşulları zor olduğundan dolayı cömert olmak diğer mevsimlerden daha zor bir durumdur. Sonuç olarak bu şiirde kinâye sanatı vardır.

³⁴³ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde*, I, 268; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 402; Ebû Hilâl el-Askerî, *es-Sinâteyn*, s. 368; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedi'iyye*, s. 201; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 171; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, ss. 144-145; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) ss. 477-478; Durmuş, “Kinaye”, *DİA*, XXVI, 34; Bulut, *Belâgat*, s. 242.

³⁴⁴ et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 376; el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1932, ss. 337-338; 'Atîk, *İlmu'l-Beyân*, s. 211; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 206; el-Cârim, Emin, *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, ss. 104-105; el-Kazvîni, *el-İzâh fi Ulumi'l-Belâga*, 2003, s. 241.

³⁴⁵ Durmuş, “Kinaye”, *DİA*, XXVI, 34-36.

³⁴⁶ Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 172.

2.7.10. İfrât

İbnu'l-Mu'tez ifrât sanatını da kelimî ve şiiri güzelleştiren bedî' sanatları kısmında ele almıştır. İfrât sanatı bir fiil, durum veya vasfın vuku bulmasını çok zor veya imkânsız ya da olağan üstü bir seviyeye çıkararak söylemektir. Yani abartılı bir ifade demektir. Her hangi bir şeyi veya durumu gerçekteki halinden daha çok mübâлага yaparak anlatmaktır. Bu sanata mübâлага ismi de verilmiştir.³⁴⁷ Farklı bir tanım yapacak olursak, konuşan kişinin betimlemede (vasıf) başvurduğu güçlülük veya zayıflığın akla yatkın olmaması veya imkânsız olmasıdır.³⁴⁸ İfrat konusunu ilk defa işleyen kişinin İbnu'l-Mu'tez ve bu sanat için mübâлага ismini ilk kullanan kişinin de Kudâme b. Ca'fer olduğu bazı kaynaklarda zikredilmiştir.³⁴⁹ Farklı bir kaynaktan da mübâлага terimini ilk kullanan kişinin İbn Kuteybe olduğu rivayet edilir.³⁵⁰ Bu sanatı belâgatçılar üç kısma ayırmışlardır. Bunlar, Teblîg, İgrâk ve Gulûv'dür.³⁵¹

Konunun tanımı yapıldıktan sonra şimdide İbnu'l-Mu'tez'in konuyu işleyişi ele alınacaktır. İbnu'l-Mu'tez bu konuyu "ifrât fi's-sıfa" tabiri ile işlemiştir. Konunun tanımını yapmadan verdiği örneklerden anlaşıldığına göre bu sanatı iki kısma ayırmıştır. Bu sanat ile ilgili bazı örnekler verip sanatı ele almıştır. Tabiki burada İbnu'l-Mu'tez, Kur'ân-ı Kerim ayetlerinden, hadislerden veya sahabe sözlerinden birini de ele almamıştır. Bazı şairlerin şiirlerini zikretmiştir.

İbrâhim b. Abbas es-Sûlî (ö.244/858), Ebû Nuvâs, İshak b. İbrâhim el-Musilî, Ferzadak, Hudbe b. Heşreme el-Uzriy, Muemmel b. Emil, Abbas el-Hayyât gibi isimlerini vermiş olduğu şairler yanında şairlerinin belirtilmediği şiirlerde yer vermiştir.

Bu şairlerden Ebû Nuvâs'ın şiiri işlenecektir (Kâmil):

13 مَلِكٌ أَعْرَبُ، إِذَا أَحْتَبَىٰ بِنَجَادِهِ عَمَرَ الْجَمَاجِمَ وَالسَّمَاطَ قِيَامُ

³⁴⁷ Ebû Hilâl el-Askerî, es-*Sinâateyn*, ss. 365; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye*, s. 150; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 307; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, ss. 219-223; Bulut, *Belâgat*, ss. 302-304; İsmail Durmuş, "Mübalağa", *DİA*, 2006, XXXI, 425-427.

³⁴⁸ el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1932, ss. 370-371; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 230; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 143.

³⁴⁹ 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 91.

³⁵⁰ Durmuş, "Mübalağa", *DİA*, XXXI, 426.

³⁵¹ el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1932, ss. 370-371; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 230; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, s. 307; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, ss. 219-223; Bulut, *Belâgat*, ss. 302-304.

13 Öyle bir kral ki kılıcını kuşandığında, kılıçlar başları ve gerdanlıkları uçurur.³⁵²

Ebû Nuvâs, bu şiirinde mübalağa yaparak kralı medhetmiştir. Söylemek istediğini abartılı bir yolla ifade etmiştir.

2.7.11. Husnu't-Teşbîh

İbnu'l-Mu'tez kitabında husnu't-teşbîh'in tanımına yer vermemiştir. Ancak teşbîh'in unsurlarına, edatlarına, kısımlarına ve gayelerine detaylıca değinip örnekler vermiştir.

Onun değinmediği bu konunun tanımı şöyle yapılabilir. Husnu't-teşbîh kelime olarak “güzel benzetme” demek olup, onun terim anlamı ile ilgili birçok görüş bildirilmiştir. el-Hafâcî'ye (ö.466/1073) göre husnu't-teşbîh, “Göz önünde bulunmayan gizli bir şeyi, gözle görülebilen ve algılanabilen bir şeyle örneklendirmektir. Burada husnu't-teşbîh, anlamın izahından ve murad edilenin beyanından dolayı ortaya çıkmaktadır. Veya husnu't-teşbîh, bir şeyin daha büyük, daha güzel ve daha belliğ bir şeyle örneklendirilmesidir. Burada ise husnu't-teşbîh, abartı ve mübalağadan dolayı ortaya çıkmaktadır.”³⁵³ el-Curcânî'ye (ö.471/1078-79) göre ise husnu't-teşbîh, “Anlamı ispat etme gücüne ve onu bilinmeyen değil de bilinen bir şeye kıyas ederek pekiştirmeye göre değişiklik arz etmektedir.”³⁵⁴ Fahreddin er-Râzî de Hz. Yusuf'un kemal ve fazilet timsali meleklerle benzetilmesini ve zakkum ağacının dallarının çirkinlik ve kötü yaratılış timsali şeytanın kafasına benzetilmesini husnu't-teşbîh olarak kabul etmektedir.³⁵⁵ Bu örneklerden anlaşıldığına göre er-Râzî, husnu't-teşbîh'i eksik olanın tam olana benzetilmesi olarak kabul etmektedir.

³⁵² *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 86.

³⁵³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Saïd el-Hafâcî, *Sirru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982, I, 247.

³⁵⁴ Abdulkahir el-Curcânî, *Esrâru'l-Belâga*, s. 90; Abdusselam Ahmed er-Râğîb, *Vazifetu's-Sûrati'l-Fennîye fi'l-Kur'ân*, Fussilet li'd-Dirâsât ve't-Tercume ve'n-Neşr, Halep, 2001, s. 100.

³⁵⁵ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin Fahreddin er-Razî, *Mefatihü'l-Ğayb*, 3. Baskı, Dâru İhyâi Turâsi'l Arabî, Beyrut, 1420, XVI, 337.

Teşbîh, aralarında bazı ortak özelliklerin bulunmasından dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmekle oluşan bir sanattır. Aralarındaki münasebet ya hakikaten ya da mecazen benzer olan iki şeyi benzetmektir.³⁵⁶

Bütün bu anlatılanlardan husnu't-teşbîh'in iki şeyi birbirine benzetmenin en güzel ve kusursuz şekilde yapılması demek olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki âlimler, husnu't-teşbîh'in edat ve şart gibi kurallarını sistematik bir şekilde açıklamışlardır.

Bazı kaynaklarda husnu't-teşbîh'i ilk kullananın câhiliye dönemi şairlerinden Âdiyy b. Zeyd olduğu bildirilmektedir.³⁵⁷

Bu tanım ve açıklamalar yapıldıktan sonra İbnu'l-Mu'tezz'in, eserinde bu konuyu işleyiş metoduna geçilecektir. İbnu'l-Mu'tez, teşbîh konusunun tanımını yapmadan bazı şairlerin şiirlerini örnek olarak vermiştir.

Bu şairlerden İbnu'l-Mu'tezz'in konunun başında ele aldığı İmruu'l-Kays'ın şu şiiri örnek olarak verilecektir (Tavîl):

51 كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابِسًا لَدَى وَكْرِهِا الْعُنَابُ وَالْحَشْفُ الْبَالِي

51 Kartalın yuvasındaki kimi taze kimi çürümüş (eski) kuş yürekleri, Hünna ile çürük hurmayı andırmaktadır.³⁵⁸

Şair bu şiirinde yırtıcı kartal kuşunun çok iyi bir avcı kuş olduğunu dile getirirken, taze kuş yüreklerini hünna, eskilerini ise çürük hurmaya benzetmiştir.

2.7.11.1. Teşbîhin Unsurları:

İbnu'l-Mu'tez, teşbîhin unsurlarını dört kısma ayırmıştır.

- Müşebbeh: Benzeyen.
- Müşebbeh Bih: Kendisine benzetilen.
- Teşbîh Edâtı: Benzetme edatı.
- Vech-i Şebeh: Müşebbeh ile müşebbeh bihin ortak vasfıdır. (Benzetme yönü).

³⁵⁶ Ebû Hilâl el-Askeri, es-*Smâateyn*, s. 239; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde*, I, 286-302; Bulut, *Belâgat*, s. 186; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, ss. 34-35; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) s. 369; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 129.

³⁵⁷ Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz b. Muhammed el-Bekrî, *Simtu'l-Leali fi Şerhi Emali'l-Kali*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts., I, 876.

³⁵⁸ İmruu'l-Kays, *Divân*, s. 129; *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 89.

2.7.11.2. Teşbîh Edatları:

İbnu'l-Mu'tez, teşbîh edatlarını da zikretmiştir. Bunlar ; كَاف - كَأَنَّ - مِثْلٌ - شِبْهٌ ; temel olarak ve bunlara benzeyen bazı isim, fiil ve harflerdir. İbnu'l-Mu'tez bu başlık altında şu şiiri zikretmiştir.

وَالْحَقُّ فِي يَدِ عَادِلٍ مُتَّصِرٍ كَالسَّيْفِ مَائِلٍ حَدَّهُ السَّيَافُ

*Hak, adaletli kişinin elinde kılıç gibidir. Keskinliği cellâda benzer.*³⁵⁹

Bu şiirde “كَالسَّيْفِ” deki “ك” edatı zikredilmiştir.

2.7.11.3. Teşbîhin Kısımları:

İbnu'l-Mu'tez, eserinde teşbîhin kısımlarını altı ayrı madde halinde birer örnek vererek ele almıştır.

1. Teşbîh-i Tam: Teşbîhin dört unsurunun da cümlede bulunduğu teşbîhtir.

İbnu'l-Mu'tez, Muhammed b. Saîd Bûsîrî'nin (695/1296) şu beytini örnek olarak vermiştir.

18 وَالنَّفْسُ كَالطَّمَلِ إِنْ تُهْمَلُهُ شَبَّ عَلَى حُبِّ الرِّضَاعِ، وَإِنْ تُعْطَمُهُ يَنْقَطِمُ

*18 Nefis, bebek gibidir. İhmal edersen yaşlanana kadar süt emer, süttен kesersen de kesilir.*³⁶⁰

Beyit, teşbîhin her dört unsuru da bulunduğundan dolayı teşbîh-i tam sanatına girmektedir.

2. Teşbîh-i Mu'ekked: Teşbîh edâtı hazfedilen teşbîhtir.

92 هُمْ الْبُحُورُ عَطَاءً حِينَ تَسْأَلُهُمْ وَفِي اللَّقَاءِ إِذَا تَلَقَّى بِهِمْ بِهِمْ

*92 Onlar, onlardan istediğinde vermede deniz gibiler, düşmanla karşılaştığında da cesurdurlar.*³⁶¹

Bu şiirde şair teşbîh edatını zikretmemiştir.

³⁵⁹ *Kitâbu'l-Bedî', s. 97.*

³⁶⁰ *Kitâbu'l-Bedî', s. 97.*

³⁶¹ *Kitâbu'l-Bedî', s. 97.*

3. Teşbîh-i Mücmel: Teşbîh yönü hazfedilen teşbîhtir.

سَارَتْ بِنَا الْأَفْلَاقُ وَالنَّيْلُ كَالْمِرَاةِ

*Gemiler bizi götürdü, Nil de ayna gibiydi.*³⁶²

Bu şiirde teşbîh yönü hazfedilmiştir.

4. Teşbîh-i Belîğ: Teşbîh edâtı ve teşbîh yönü hazfedilen teşbîhtir.

أَنْتَ سِرُّ الْعَالَاءِ، أَنْتَ إِمَامٌ أَنْتَ بَجْمٍ، بَلْ أَنْتَ أَنْتَ الضِّيَاءِ

*Sen yüceliğin sırrısın, sen öndersin. Sen yıldızsın, hatta sen aydınlıksın.*³⁶³

Bu şiirde teşbîh edâtı ve teşbîh yönü hazfedilmiştir.

5. Teşbîh-i Mürsel: Teşbîh edâtı zikredilen teşbîhtir.

İbnu'l-Mu'tez, Ebû Tâlib er-Rakkî'nin şu beytini örnek olarak vermiştir.

وَكَاَنَّ أَجْرَامَ النُّجُومِ لَوَامِعًا دُرَّرَ نُثْرَنَ عَلَى بِسَاطِ أَرْزِقِ

*(Semada) parlak halde (asılı duran) yıldızlar, sanki mavi bir sergi üzerine serpilmiş inciler gididirlir.*³⁶⁴

Buradaki teşbîhin amacı, maviliğinin üstündeki örtüyü sıyırmış sema yüzünün dört bir tarafındaki parlak ve ışık saçan yıldızlardan oluşan görüntüsünü, güzellikleri ve değerlerine itibar etmeksizin mavi sergi üzerine serilmiş incilerden oluşan güzel görüntüye benzetmektir. Bu şiirde teşbîh edatı olan “كَانَ” zikredilmiştir.

6. Teşbîh-i Mufassal: Teşbîh yönü zikredilen teşbîhtir.

İbnu'l-Mu'tez, Beşşâr b. Bürd'ün şu beytini örnek olarak vermiştir.

كَأَنَّ مَنَارَ النَّعْمِ فَوْقَ رُؤُوسِنَا وَأَسْيَافِنَا، لَيْلٌ تَهَاوَى كَوَاكِبَهُ

*Başlarımızın üstünde tozun havalanması ve kılıçlarımız, yıldızları ardarda kayan bir geceyi andırmaktadır.*³⁶⁵

Buradaki teşbîhten maksat siyah tozlardan ve bu siyah tozlar içinde inip kalkan parlak kılıçlardan oluşan görüntüyü, karanlık geceden ve onun dört bir tarafındaki parlak yıldızlardan oluşan görüntüye benzetmektir.

³⁶² *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 98.

³⁶³ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 98.

³⁶⁴ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 98.

³⁶⁵ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 98.

İbnu'l-Mu'tez bundan sonra da teşbîhin gayeleri kısmını işlemiştir. Yine burada da teşbîhin gayelerinin altı halini vermiştir. Bu maddeler birer örnekle işlenecektir.

2.7.11.4. Teşbîhin Gayesi:

Müşebbeh bihte bulunan aynı nitelikler karşılaştırma yoluyla, müşebbehin (benzetilen) niteliklerini ortaya çıkarmaktır. Fakat müşebbeh bih'teki nitelikler müşebbehtekinden daha güçlüdür. Bazı örnekler burada ele alınacaktır.

a. Müşebbehin durumunu belirtmek.

İbnu'l-Mu'tez, Safiyyuddin el-Hilî (ö.749/1348)'nin şu beytini örnek olarak vermiştir.

9 وَالْوَرْدُ فِي أَعْلَى الْعُصُونِ كَأَنَّهُ
مَلِكٌ تَخَفُ بِهِ سِرَاهُ جُنُودِهِ

9 En yüksek daldaki gül, askerlerinin kendisini çepeçevre sarıp koruduğu kral gibidir.³⁶⁶

Şair Safiyyuddin el-Hilî'nin bu şiirinde “en yüksek daldaki gülün” durumunu kralın etrafını saran ve onu koruyan askerlere benzetmiştir. Bu da müşebbehin durumunu ifade etmektedir.

b. Müşebbehe isnad olunan şeyin, mümkün olduğunu açıklamak.

7 وَيَلَاهُ إِنْ هِيَ أَقْبَلَتْ أَوْ أَدْبَرَتْ
{ وَوَقَعَ السَّهَامُ وَنَزَّهَتْ سَوَاءً }

7 Vay ki ne vay... Onun bir bakışı ve çekip gidişi ok saplantısıdır. Öyle bir ok ki çıkarılıp atılması acıdır.³⁶⁷

Burada şair, kadının bakışını bir ok'a benzetmiştir. “هي” müşebbeh, “السَّهَامُ” ise müşebbeh bih'tir.

c. Müşebbehin durumunun miktarını ortaya koymak.

İbnu'l-Mu'tez, Ebû Temmâm (ö.231/846)'ın şu beytini örnek olarak vermiştir:

مَدَادٌ مِثْلُ خَافِيَةِ الْعُرَابِ
وَقِرْطَاسٌ كَرَفْرَاقِ السَّحَابِ

³⁶⁶ Kitâbu'l-Bedî', s. 98.

³⁶⁷ Kitâbu'l-Bedî', s. 98.

Öyle bir mürekkebe ki karganın gizi gibi, öyle bir kağıt ki bulutların sesi gibi.³⁶⁸

Bu şiirde “مَدَادٌ” kelimesi müşebbehtir. “خَافِيَةِ الْعُرَابِ” ile müşebbehin durumu açıklanmıştır. Aynı şekilde “وَقَرَطَاسٌ” kelimesi de “زَفْرَاقِ السَّحَابِ” miktar bakımından izah edilmiştir.

d. Müşebbehin durumunu zihne yerleştirmek.

İbnu'l-Mu'tez, Hz. Ali'nin (r.a.) şu beytini örnek olarak vermiştir.

46 إِنَّ الْقُلُوبَ إِذَا تَنَافَرَ وَدَّهَا مِثْلُ الرَّجَاحَةِ، كَسْرُهَا لَا يُجْبِرُ

46 Kalplerdeki sevgi, nefrete dönüştüğünde, kırılan cam gibidir ki; artık onun kırığı, kaynaşamaz.³⁶⁹

Hz. Ali (r.a.) şiirinde kalplerde nefrete dönüşen sevginin, daha önceki haline dönüşmesinin zor olduğunu ıspatlamak için kalbi, kırılan cama benzetmiştir.

e. Müşebbehin mekânını beyan etmek.

İbnu'l-Mu'tez, el-Mütenebbî (ö.354/965)'nin şu beytini örnek olarak vermiştir.

44 فَإِنَّ تَفْعِقَ الْأَنَامِ وَأَنْتَ مِنْهُمْ فَإِنَّ الْمِسْكَ بَعْضُ دَمِ الْعَزَالِ

44 Sen de onlardan (insanlardan) biri olduğun halde, insanlardan üstünsen (bunda şaşılacak bir şey yok). Çünkü misk de ceylan kanının bir parçasıdır.³⁷⁰

Şair bu beyitte “nasıl ki misk ceylan kanından yapıldığı halde kandan çok daha üstünse, sanki kan cinsinden çıkıp farklı bir cins oluyorsa ayrı şekilde sende bir insan olmana rağmen insanlardan çok üstünsün. Adeta insan cinsinden ayrı bir cinssin.” demiş olmaktadır.

f. Müşebbehi süslemek ve ona karşı rağbeti artırmak üzere durumunu güzel göstermek. Burada İbnu'l-Mu'tez'in vermiş olduğu örnekler arasında en-Nâbîga ez-Zübyânî'nin (ö.m.604) şu beyti örnek olarak ele alınacaktır.

10 فَإِنَّكَ شَمْسٌ وَالْمُلُوكُ كَوَاكِبُ إِذَا طَلَعَتْ لَمْ يَبْدُ مِنْهُنَّ كَوْكَبُ

³⁶⁸ Kitâbu'l-Bedî', s. 99.

³⁶⁹ Kitâbu'l-Bedî', s. 99.

³⁷⁰ Kitâbu'l-Bedî', s. 99.

10 Sanki sen (yücelik ve üstünlük bakımından) güneş gibisin. Diğer melikler de yıldızlar hükmündedirler. Güneş doğduğunda ortalıkta hiç bir yıldız görünmez. (Bunun gibi, senin yanında onların şanı yücelmez).³⁷¹

Burada şair müşebbehin durumu ile alakalı teşbîh yaparak bilgi vermiştir.

g. Sevilmemesini ve rağbet edilmemesini sağlamak üzere müşebbehi çirkin göstermek ve onu kötölemek.

İbnu'l-Mu'tez, el-Mütenebbî (ö. 354/965)'nin şu beytini örnek olarak vermiştir.

15 وَإِذَا أَشَارَ مُحَدَّثًا فَكَأَنَّهُ قَرَدٌ يُفْهَمُهُ، أَوْ عَجُوزٌ تَلْطِمُ

15 O, konuşarak işaret ettiğinde sanki kahkaha atarak gülen bir maymun veya tokatlayan bir kocakarı gibidir.³⁷²

Burada şair üçüncü şahıs olan müşebbehi maymun ve kocakarıya benzeterek çirkin göstermiştir.

İbnu'l-Mu'tez, konunun devamında teşbîhi aklî ve hissî olarak ikiye ayırmıştır. Burada müşebbeh ve müşebbeh bihe ait özellikler vardır. Müşebbeh ve müşebbeh bihin ikisinin de hissî olması veya ikisinin aklî olması ya da birinin hissî diğerinin aklî olması gibi durumları söz konusudur.

2.7.11.5. Müşebbeh ve Müşebbeh Bihin Aklî Teşbîh Olması:

Müşebbeh ve müşebbeh bih akıl ve hislerle algılanabildiği teşbîhlere denir.

وَكَاَنَّ سُرْعَةَ فَهْمِهِ لِمُصِيبَتِي وَخِي تَنْزَلَ مِنْ عُلُوسَمَاءِ

Başıma gelen belaları öyle süratli anlayabiliyordu ki; adeta ona göklerden vahiy geliyordu.³⁷³

Bu şiirde müşebbeh ve müşebbeh bih akli teşbîh olarak gelmiştir.

2.7.11.6. Müşebbeh ve Müşebbeh Bihin Hissî Teşbîh Olması:

³⁷¹ Kitâbu'l-Bedî', s. 99.

³⁷² Kitâbu'l-Bedî', s. 99.

³⁷³ Kitâbu'l-Bedî', s. 100.

Müşebbeh ve müşebbeh bihin hissî olduğu teşbîhlere denir. Konuyla alakalı şair İmruu'l-Kays'ın daha önce de geçen şu şiiri örnek olarak verilecektir.

51 كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابِسًا لَدَى وَكْرَهَا الْعُنَابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي

51 Kartalın yuvasındaki kimi taze kimi çürümüş (eski) kuş yürekleri, Hünna ile çürük hurmayı andırmaktadır.³⁷⁴

Şair bu şiirinde yırtıcı kartal kuşunun çok iyi bir avcı kuş olduğunu dile getirirken, taze kuş yüreklerini hünna, eskilerini ise çürük hurmaya benzetmiştir.

Bir diğer örnek ise yine en-Nâbîga ez-Zübyânî'nin şu şiiri olabilir.

فَأِنَّكَ شَمْسٌ وَالْمَلُوكُ كَوَاكِبٌ

Sanki sen (yücelik ve üstünlük bakımından) güneş gibisin. Diğer melikler de yıldızlar hükmündedirler.³⁷⁵

Burada müşebbeh ve müşebbeh bih, görülen unsurlardan meydana gelmektedir.

2.7.11.7. Müşebbehin Aklî Müşebbeh Bihin Hissî Teşbîh Olması:

Müşebbehin aklî ve müşebbeh bih tarafının ise hissi olduğu teşbîhlere denir. İbnu'l-Mu'tez, Hz. Ali'nin (r.a) şu beytini örnek olarak vermiştir.

إِنَّمَا الْعُمُرُ كَبَيْتٍ نَسَجُهُ مِنْ عَنَكِبُوتٍ

Ömür bir hane gibidir. Malzemesi örümcek ipidir.³⁷⁶

Bu şiirde “العُمُرُ” kelimesinde müşebbeh aklî olarak, “كَبَيْتٍ” kelimesinde de müşebbeh bih hissi olarak gelmiştir.

2.7.11.8. Müşebbehin Hissî Müşebbeh Bihin Aklî Teşbîh Olması:

Müşebbeh hissî ve müşebbeh bih tarafı da aklî ise böyle teşbîhlere denir. İbnu'l-Mu'tez, Ebû Temmâm (ö.231/846)'nin şu beytini örnek olarak vermiştir.

³⁷⁴ İmruu'l-Kays, *Divân*, s. 129; *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 99.

³⁷⁵ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 99.

³⁷⁶ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 100.

وَفَتَّكَتْ بِالْمَالِ الْجَزِيلِ وَبِالْعِدَى فَتَكَتِ الصَّبَابَةَ بِالْمَجِبِّ الْمُعْرَمِ

*Aşkın, sırılıklam aşığı mahvettiği gibi, ben de düşmanlığı ve bol malı darmadağın ettim.*³⁷⁷

Bu şiirde “مال” kelimesi müşebbeh olup hissî, “بالمجب” kelimesi ise müşebbeh bih olup aklî olarak gelmiştir.

2.7.11.9. Teşbîh-i Melfûf:

Teşbîh-i melfuf, müşebbeh ve müşebbeh bihin müfret olmaması yani birden fazla olması ve ilkin müşebbeh olan kelimelerin daha sonrada müşebbeh bihlerin verildiği teşbîh türüdür.

وَصَوُّهُ الشُّهُبِ فَوْقَ اللَّيْلِ بَادٍ كَأَطْرَافِ الْأَسِنَّةِ فِي الدُّرُوعِ

*Geceleyn gökteki yıldızların parlayan ışığı, zırhlara çarptığında kıvılcım saçan mızrak uçları gibidir.*³⁷⁸

Şair bu şiirinde gökteki yıldızların gece saçan ışığını, savaşta mızrak uçlarının zırhlara çarptığı zaman çıkardığı kıvılcıma benzetmiştir. Burada müşebbeh gece “اللَّيْلِ” ve yıldızların ışığı “صَوُّهُ الشُّهُبِ”, müşebbeh bihler ise zırh “الدُّرُوعِ” ve mızrak uçlarıdır “أَطْرَافِ الْأَسِنَّةِ”. Bu şiirde birden fazla müşebbeh ve müşebbeh bih geçtiğinden dolayı teşbîh-i melfuf vardır.

2.7.11.10. Teşbîh-i Mefrûk:

Teşbîh-i mefrûk, ilk etapta bir teşbîhin söylendiği daha sonra bir ya da birden çok teşbîhin zikredildiği teşbîh türüdür.

فَسُهَيْلٌ كَأَنَّهُ مِنْ شَتِّيقٍ وَسُهَيْلٌ كَأَنَّهَا الْأَفْحَوَانُ

*Süheyl yıldızı adeta gelincik gibi, süheyla ise adeta papatya...*³⁷⁹

³⁷⁷ *Kitâbu 'l-Bedî', s. 100.*

³⁷⁸ *Kitâbu 'l-Bedî', s. 100.*

³⁷⁹ *Kitâbu 'l-Bedî', s. 100.*

Şair bu şiirinde “Süheyl yıldızını” “gelinciğe” benzetmiştir. İkinci mısradaki “Süheyla’yı” ise “papatya’ya” benzeterek her iki mısradaki farklı teşbîh yapmış ve mefruk teşbîh oluşmuştur.

2.7.11.11. Teşbîh-i Tesviye:

Teşbîh-i tesviye, müşebbehin birden daha fazla, müşebbeh bihin ise yalnız bir öge olmasına denir. Yani müşebbeh bihin tekli, müşebbehin çoklu olmasıdır. İbnu’l-Mu‘tez, Reşîdüddin el-Vatvât’ın (ö.573/1177) şu beytini örnek olarak vermiştir:

صَدْعُ الْحَبِيبِ وَحَالِي كِلَاهُمَا كَالْيَالِي
وَتَعْرُهُ فِي صَفَاءٍ وَأُذْمَعِي كَاللَّالِي

Sevgilinin zülüfû (saçları) ve benim halim, her ikisi de gece gibidir.

*Onun beyaz dişleri ve benim gözyaşlarım ise berraklıkta inci gibidir.*³⁸⁰

Şair burada sevgilinin zülüfû ile kendi durumunu geceye, onun dişleri ile kendi gözyaşlarını ise inciye benzetmektedir. Ayrıca Sevgilinin zülüfû (saçları) ve benim halim “صَدْعُ الْحَبِيبِ وَحَالِي” cümlesi müşebbeh olup birden fazla öğeden oluşur. Geceler “الْيَالِي” cümlesi ise müşebbeh bih olup tek kelimedir.

2.7.11.12. Teşbîh-i Cem:

Teşbîh-i cem, müşebbehin tek, müşebbeh bihin ise çoklu yani birden fazla öğeden meydana gelmesidir. İbnu’l-Mu‘tez, konuyla alakalı el-Buhtürî’nin şu şiirini örnek olarak vermiştir (Serî’):

كَأَمَّا يَبْسُمُ عَنْ لَوْلُوٍّ مُنْضَدٍّ، أَوْ بَرْدٍ، أَوْ أَقَاخِ

*Dizili inci, dolu tanesi ve papatya çiçeği gibi olan dişleriyle gülümser.*³⁸¹

Burada gülme eylemi dizili inci, dolu tanesi ve papatya çiçeğine benzetilmiştir. Bu şiirde müşebbeh, tebessüm etme fiilini meydana getiren hafzedilmiş dişler olup tek kelimedir.

³⁸⁰ *Kitâbu’l-Bedî’, s. 100-101.*

³⁸¹ *Kitâbu’l-Bedî’, s. 101.*

2.7.12. Luzûmu Mâ Lâ Yelzem

Luzûmu mâ lâ yelzem, bedî‘ sanatının muhassinât-ı lafziyye sanatlarından biridir. Sözlük olarak, gerekmeenin gerekliliği manasına gelmektedir.³⁸² Terim olarak ise secide bir tek harfin yani revî harfinden önceki harf veya hareketin ya da bunların her ikisinin aynı olmasına denir. Yani revî benzerliği yeterli iken şairin bununla yetinmemesidir. İltizâm, teşdîd, i‘nât, tazyik ve tazmin gibi farklı isimler de verilmiştir. Bu sanat şairin dile ne kadar çok hâkim olduğunu ve belâgatinin ve fesahatinin zengin olduğunu göstermektedir.³⁸³

İbnu'l-Mu‘tez bu konuyu işlerken konunun tanımını yapmamıştır. Bu sanat ile ilgili bazı örneklere yer vermiştir.

Râfi b. Hureymi el-Yurbû (ö. 214/829) ve İshak b. İbrâhim el-Mûsilî isimli iki şairin adını zikredip şiirlerinden nakletmiştir. Bunların dışında şairinin kim olduğunu belirtmemiş olduğu farklı iki şiir daha vermiştir.

Bu şiirlerden İshak b. İbrâhim el-Mûsilî'nin şiiri ek alınıp açıklanacaktır.

إِذَا مَا كُنْتَ يَوْمًا مُسْتَضَافًا فَعُلَّ لِلْعَبْدِ يَسْتَقِي الْقَوْمَ بَرًّا
فَحَسُنُ الْبِرِّ مَكْرَمَةٌ وَبِحَدِّ وَمَدْفَأَةٌ إِذَا مَا حَفَّتْ قُرًّا

Birgün birilerini ağırladığında hizmetçine (köle), topluluğa iyilikle su vermesini söyle.

*Zira iyiliğin güzelliği asalet ve şereftir ve soğuktan korktuğunda senin için sobadır.*³⁸⁴

Şairin bu şiirinde “بَرًّا” ve “قُرًّا” kelimelerinin ikisinde hem harfler hem de hareketler aynı gelmiştir. Luzûmu mâ lâ yelzem sanatı yapılmıştır.

2.7.13. Husnu'l-İbtidâ

³⁸² İsmail Durmuş, “Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem”, *DİA*, 2003, XXVII, 262.

³⁸³ el-Kazvîni, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1932, ss. 406-407; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 436; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 123; ‘Atîk, *İlmu'l-Bedî‘*, ss. 232-233; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, s. 251; Bulut, *Bedî‘ İlmi*, s. 260; Durmuş, “Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem”, *DİA*, XXVII, 262; Bulut, *Belâgat*, s. 363.

³⁸⁴ *Kitâbu'l-Bedî‘*, s. 103.

Konuşmacının konuşmasına başlarken konuyla ilgili olarak dinleyenlerin rahatsız olmayacağı güzel sözler ile başlaması, ağır olmayan bir dille, bulunan ortama ve muhatabların durumuna uygun düzenli cümleler kurması, fasih ve net olan ifadeler kullanması, dinleyenlerin ilgi ve dikkatini çeken sözlerle konuşmasına başlamasıdır. Bu sanata berâat-i matla, berâat-i istihlâl ve hüsn-i iftitâh isimleri de verilmiştir.³⁸⁵

Konunun tanımı yapıldıktan sonra şimdi İbnu'l-Mu'tez'in konuyu işleyişi ele alınacaktır. İbnu'l-Mu'tez bu konuyu işlerken konunun tanımını yapmamıştır. Bu sanat ile ilgili câhiliye ve muhadramûn, muhdesûn'dan olan bazı şairlerin şiirlerinden örneklere yer vermiştir.

Bu şairler, câhiliye ve muhadramûn'dan olan en-Nâbiga ez-Zübyânî (ö.604) ve el-A'sâ Meymûn b. Kays (ö.7/629)'tır.

Muhdesûn şairlerden olan Ebû Temmâm (ö.231/846), Ebû Hayye en-Nümeyrî (ö. 210/825) ve Abdullah b. Muhammed b. Ebi Uyeyne el-Muhellebi'dir.

Bu şairlerden en-Nâbiga ez-Zübyânî'nin zikredilmiş olan şiiri örnek olarak verilecektir.

1 كَلِّبْنِي لَهُمْ يَا أُمِّمَةَ نَاصِبٍ وَ لَيْلٍ أَفَاسِيهِ بَطِيءِ الْكَوَاكِبِ

*1 Ey Ümeyme! Beni zahmetli olan derde meşakkatini çekmekte olduğum uzun geceye bırak (yani beni üzüntülü halime bırakıp), bana bir de kınama derdini verme.*³⁸⁶

Şairin bu şiirinde husnu'l-ibtidâ sanatı vardır.

2.7.14. Tevriye

Tevriye sanatı bedî' ilminin ma'na ile ilgili sanatlarındandır. Sözlük olarak gizlemek, bir sözü veya haberi saklayıp, bunun yerine farklı bir söz veya haberi ortaya koymaktır.³⁸⁷ Terim olarak ise, bir lafzın biri yakın diğeri de uzak olmak üzere iki manası olup, bunlardan, kullanılan lafızda ilk akla gelenin yani yakın olanın amaçlanmadığı, herhangi bir nükteden ötürü uzak anlamının kastedildiği bir şekilde

³⁸⁵ et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 457; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 536; Bulut, *Bedi' İlmi*, s. 301; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Berâat-i İstihlâl", *DİA*, 1992, V, 470.

³⁸⁶ *Kitâbu'l-Bedî'*, s. 104.

³⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ss. 489-490; Kâsım, Dib, *Ulumu'l-Belâga*, s. 76; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 459; İsmail Durmuş, "Tevriye", *DİA*, 2012, XLI, 45; Bulut, *Bedi' İlmi*, s. 95; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 207.

kullanılmasına denir. Bu ilme belagatçılar farklı isimler vermişlerdir veya farklı başlıklar altında konuyu işlemişlerdir. Bunlar tevcih, îhâm, tahyîl ve tahayyül gibi. Farklı bir ifade ile açık olan mananın herkesçe anlaşılması, gizli olan yani uzak olan manasında sadece işin erbabı olanlar tarafından anlaşılması ile oluşan önemli bir bedî‘ sanatıdır.³⁸⁸

Belâgat alanının tanınan dilcilerinden olan es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm* isimli eserinde tevriye sanatını îhâm ismiyle incelemiştir.³⁸⁹

Yani bu ilimle kişi iki manaya gelen veya iki anlam içeren müfret bir lafzı kullandıktan sonra açık olan ve yakın manasını kastedmeyip, gizli olan uzak manasını kastetmesidir. Kullanılan lafızdan ilk akla gelebilecek mana gizlenmiş, diğer mana amaçlanmıştır. Bununla daha edebi ve tesirli bir ifade kullanılmış olunuyor.

İbnu’l-Mu‘tez bu konunun açıklaması yaparak konuya giriş yapmaktadır. Onun yaptığı tanıma göre *tevriye*, mütakellimin yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir müfret lafızla akla ilk gelen yakın anlamın değil de uzak anlamın kastedildiği ve bunun da bir karineye bağlı olarak yapıldığı sanattır diye tanımlamıştır.

Bundan sonra Hz. Peygamberin hadisinden bir örnek getirerek konuyu açıklamaya çalışmıştır. Hz. Peygamberin (sav) ‘in Bedir harbi için bedir kuyularının olduğu bölgeye geldiği zaman, kendilerinin kimlerden olduğunu soran birilerine kendilerinin açığa çıkmasını engellemek için Enbiya suresi 30. âyete vurgu yaparak “ مِنْ مَاءٍ ” “Sudan” diye cevap vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v) Efendimiz bu ifade ile “sudan yaratıldıklarını” kastederek bunu söylemiştir. Ancak karşısındaki muhatab kişi bu ifadeden onların su kabilesinden olduklarını zannetmişlerdir. Böylece kendilerini açığa çıkarmamıştır. Bu durumdan da anlaşılacağı üzere tevriye için günlük hayatta bilinmesi istenmeyen bir durum için ve yalan da söylemek istenmediği durumlarda başvuru bir belâgat sanatı da denilebilir.³⁹⁰

³⁸⁸ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 427; er-Râzî, *Nihâyetu’l-Îcâz fi Dirâyeti’l-Îcâz*, s. 113; el-Kazvîni, *Telhîsu’l-Miftâh*, 1932, ss. 359-360; et-Taftâzânî, *Muhtasâru’l-Meânî*, s. 395; ‘Atîk, *İlmu’l-Bedî’*, s. 122; Kâsım, Dib, *Ulumu’l-Belâga*, s. 76; Hâşim, *Cevâhiru’l-Belâga*, ss. 218-232; el-Cârim, Emin, *el-Belâgatu’l-Vâdîha*, s. 230; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 459; Durmuş, “Tevriye”, *DİA*, XLI, 45-47; Bulut, *Bedî’ İlmi*, ss. 95-97; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 207; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) s. 512.

³⁸⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, s. 427.

³⁹⁰ İsa İbrahim es-Sadi, *el-Merciu’ş-Şafi fi’l-Belâgati’l-Arâbiyye*, Dâru’l-Emvâc, Amman, 2012, s. 99.

Bundan sonrada İbnu'l-Mu'tez, Bedruddin ez-Zehebî'nin şu şiirini konuyla ilgili eserinde zikretmiştir.

يَا عَاذِلِي فِيهِ قُلْ لِي إِذَا بَدَا كَيْفَ أَسْأَلُو
بِمُرِّي كُلِّ يَوْمٍ وَكَلَّمَا مَرَّ يَخْلُو

Ey beni durmadan hep azarlayan kişi, söyle bana o görüldüğünde nasıl teselli bulacağım.

*Bana her gün uğruyor, her uğradığında daha bir tatlı oluyor.*³⁹¹

Burada beyitte iki defa “مَرَّ” kelimesi geçmektedir. “مَرَّ” kelimesinin yakın anlamı “acı”, uzak anlamı ise “geçmek, uğramak” manalarına gelir. Bu şiirde de uzak anlamı kastedildiği için tevriye sanatı vardır.

2.7.14.1. Tevriyenin Çeşitleri

İbnu'l-Mu'tez tevriye konusunu işledikten sonra bunun çeşitlerini farklı bir başlık olarak inceleyip kısaca tanım yaparak bazı örnekler vermiştir. Şimdi tevriyenin çeşitlerini farklı başlıklarda ele alıp bunların tanımını yapılacaktır.

2.7.14.1.1. Tevriye-i Mucerrede:

Kelimenin veya lafzın yakın ve uzak anlamının bir unsurunun zikredilmediği ve uzak anlamının kastedildiği çeşittir.³⁹²

İbnu'l-Mu'tez'in tevriye sanatının mucerrede çeşidine dair yapmış olduğu tanımına geçmeden önce farklı kaynaklardan bu konunun tanımı yapıldı. Şimdi de eserde kaleme alınmış tanıma ve verilen örneğe değinilecektir.

O, “kelimenin müverrà bih (yakın mana) müverrà ‘anh (uzak mana) unsurlarının zikredilmediği türüdür.” şeklinde tanımlamayı yaptıktan sonra şu ayeti misal olarak vermiştir.

³⁹¹ Kitâbu'l-Bedî', s. 106.

³⁹² el-Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1932, s. 360; et-Taftâzânî, *Muhtasâru'l-Meânî*, s. 395; 'Atîk, *İlmu'l-Bedî'*, s. 126; Kâsım, *Dib, Ulumu'l-Belâga*, s. 77; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 459; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 100; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 207.

“*Rahmân olan Allah arşa istivâ etmiştir.*”³⁹³ Bu âyet tevriye sanatının mucerrede türüne girmektedir. Çünkü bu ayet-i kerime de müverrà bih (yakın mana) müverrà ‘anh (uzak mana) unsurlarının zikredilmediği görülmektedir. “استوى” lafzının yakın anlamı “yerleşti veya oturdudur.” Bu manadan Yüce Allah münezzehtir. Bu lafzın uzak ve kapalı olan manası ise “Kudretiyle kuşattıdır.”

Bu ayet-i kerimeden sonra İbnu’l-Mu‘tez, Bahâuddin İbnu’s-Sâ’âtî’nin (ö. 604/1207) şu şiiri de örnek olarak vermiştir.

الطَّيْرُ تَقْرَأُ، وَالْعَادِيْرُ صَحِيْفَةٌ وَالرَّيْحُ تَكْتُبُ وَالسَّحَابُ يُنْقَطُ

*Nehir bir sayfa iken kuş okur, Rüzgâr yazar, bulut noktalama yaparken...*³⁹⁴

Bu şiirde “يُنْقَطُ” lafzı iki manaya geliyor. Biri yakın mana olan göğün yağmur yağdırması diğeri uzak mana olan yazıda noktalama koymaktır. Kelimenin yakın veya uzak unsuru zikredilmemiştir. Şair burada uzak manayı kastedmiştir.

2.7.14.1.2. Tevriye-i Mureşşaha:

Tevriye sanatını ortaya çıkararak lafızdan veya kelimeden önce veya sonra yakın mananın anlaşılmasına ait bir unsurun zikredilmiş olmasına denir.³⁹⁵ Tevriyenin en kuvvetli çeşidinin bu olduğu bazı kaynaklarda zikredilmiştir.³⁹⁶

Farklı kaynaklara dayanarak tevriye-i mureşşaha’nın tanımını yaptıktan sonra şimdi İbnu’l-Mu‘tez’in mureşşaha çeşidine dair yapmış olduğu tanım ve vermiş olduğu örnek zikredilecektir.

İbnu’l-Mu‘tez kelimenin müverrà bih yani yakın mananın levazımlarından bir unsurun zikredildiği tevriye türüdür diye tanımlamıştır. Zikretmiş olduğu iki şiirden biri olan Yahya b. Mansûr el-Hanefî (ö.616/1219)’nin şiiri şöyledir. (Tavîl):

³⁹³ Tâhâ, 20/5.

³⁹⁴ *Kitâbu’l-Bedî*, s. 106.

³⁹⁵ el-Kazvîni, *Telhîsu’l-Miftâh*, 1932, s. 360; et-Taftâzânî, *Muhtasâru’l-Meânî*, ss. 395-396; ‘Atîk, *İlmu’l-Bedî*, s. 127; Kâsım, *Dib, Ulumu’l-Belâga*, s. 78; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, ss. 463-464; Bulut, *Bedî’ İlmi*, s. 103; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 207.

³⁹⁶ Kâsım, *Dib, Ulumu’l-Belâga*, s. 78.

2 فَلَمَّا نَأَتْ عَنَّا الْعَشِيرَةُ كُفُّهَا أَتَخْنَا، فَحَالَفْنَا السُّيُوفَ عَلَى الدَّهْرِ

3 فَمَا أَسْلَمْتَنَا عِنْدَ يَوْمٍ كَرِيهَةٍ وَلَا نَحْنُ أَعْضَيْنَا الْجُفُونَ عَلَى وَثْرِ

2 Bütün aşiret bizim yanımızdan uzaklaşınca, çöktük, zaman üzerine kılıçlarımızla yeminleştik.

3 Zor günde onlar bizi (düşmana) teslim etmedi. Biz de kılıçları kınlarına sokmadık.³⁹⁷

Bu şiirde tevriye sanatlı kelime “الجفون” lafzıdır. Bu lafzın ilk akla gelen ve yakın manası “gözkapağıdır.” Akla gelmeyen ve uzak manası ise “kılıç kınlarıdır.” “أَعْضَيْنَا” “göz yummak” kelimesi de yakın mananın unsuru, lazımdır. Bundan dolayı da tevriye-i mureşşaha türüne girmektedir.

2.7.14.1.3. Tevriye-i Mubeyyene:

Tevriye sanatını ortaya çıkaran lafızdan veya kelimedenden önce veya sonra uzak mananın anlaşılmasına ait bir levazımın zikredilmiş olmasına denir.³⁹⁸

Tevriye-i mubeyyene'nin tanımı yapıldıktan sonra İbnu'l-Mu'tez'in mubeyyene çeşidine dair yapmış olduğu tanım ve vermiş olduğu örnek işlenecektir:

İbnu'l-Mu'tez şöyle tanımlamaktadır. tevriye-i mubeyyene, müverrâ ‘anh yani uzak mananın levazımının zikredildiği tevriye türüdür. Bu tanımdan sonra şu şiir örnek olarak verilmiştir (Tavîl):

أَرَى ذَنْبَ السَّرْحَانِ فِي الْأَفْقِ طَالِعًا فَهَلْ مُمَكِّنٌ أَنَّ الْعَدَاةَ تَطْلُعُ ؟

Ufukta kurt kuyruğunun doğduğunu görüyorum, artık ceylanın doğması imkânsız!³⁹⁹

Bu şiirde “ذَنْبَ السَّرْحَانِ” ifadesi “koyun tırnağı” demektir, “الْعَدَاةُ” kelimesi ise “ceylan” demektir ve şiirde şair bunları yakın anlamı ile değil uzak anlamı ile kullanmıştır.

³⁹⁷ Kitâbu'l-Bedî', s. 106.

³⁹⁸ 'Atîk, İlmu'l-Bedî', s. 128; Kâsım, Dib, Ulumu'l-Belâga, s. 79; Bolelli, Belâgat-Arap Edebiyatı, s. 466; Bulut, Bedî' İlmi, s. 105; Saraç, Klâsik Edebiyat Bilgisi, s. 207.

³⁹⁹ Kitâbu'l-Bedî', s. 107.

2.7.14.1.4. Tevriye-i Muheyee:

Tevriye-i muheyee, iki manalı bir lafız veya kelimededen önce veya sonra var olan kelimeye bağlantılı olarak ortaya çıkan tevriyedir.⁴⁰⁰

Tevriye-i muheyee'nin tanımından sonra İbnu'l-Mu'tez'in muheyee çeşidi ile alakalı yapmış olduğu tanım ve vermiş olduğu örnek verilecektir:

İbnu'l-Mu'tez, “bunu iki sözcük ile yapılır. Eğer iki sözcük arasında bir ilişki bulunmazsa bu tür tevriye olmaz. Kimse de bunun farkına varamazdı” diye tanımlamıştır. Bu tanımdan sonra şu şiiri örnek olarak zikretmiştir (Hafif):

1 أَيُّهَا الْمُنْكَحُ الثُّرَيَّا سُهَيْلاً عَمْرَكَ اللَّهُ كَيْفَ يَلْتَقِيَانِ
2 هِيَ شَامِيَّةٌ إِذَا مَا اسْتَقَلَّتْ وَسُهَيْلٌ إِذَا اسْتَقَلَّ بِمَآئِنِي

1 Ey Süreyya'yı Süheyl'e nikâhlayan kimse! Allah sana uzun ömür versin, nasıl bir araya gelebilirler?

*2 Çünkü o (süreyya) Şam tarafından doğup yükselir, Süheyl ise Yemen tarafından doğup yükselir.*⁴⁰¹

Şair bu şiirinin şu “الثُّرَيَّا” ve “سُهَيْلٌ” lafızlarında tevriye-i muheyee sanatını icra etmiştir. “الثُّرَيَّا” lafzının birinci ve yakın manası “ülker yıldızı”, ikinci ve uzak olan manası da şairin asıl bahsetmek istediği Şam diyarındaki bir hanımın adıdır. Şiirde geçen “سُهَيْلٌ” lafızlarında da aynı şekilde bu sanat yapılmıştır. Bu lafzın da iki anlamı mevcuttur. Birinci ve yakın manası olan “Süheyl yıldızı”, ikinci ve uzak manası da Süheyl isminde Yemen'de bulunan bir adamın adıdır. Burada asıl Süreyya ve Süheyl adındaki kişilere işaret edilmiştir. Eğer bu iki isimden biri zikredilmemiş olsaydı o zaman bu sanat yapılmamış olurdu. Zikredildiği için de tevriye-i muheyee sanatı vardır.

Görüldüğü üzere İbnu'l-Mu'tez, bu eserinde tevriye konusunun çeşitlerini dört kısımda incelemiştir. Farklı bazı âlimler eserlerinde bu konuyu iki kısma ayırır

⁴⁰⁰ 'Atîk, *İlmu'l-Bedî*, s. 129; Kâsım, *Dib, Ulumu'l-Belâga*, ss. 80-82; Bolelli, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, s. 467; Bulut, *Bedî' İlmi*, s. 106.

⁴⁰¹ *Kitâbu'l-Bedî*, s. 107.

ilk iki kısmını *tevriye-i mucerrede ve tevriye-i mureşşaha* şeklinde incelemişlerdir.⁴⁰² Bazı âlimler de sadece tevriye konusunu işleyip çeşitlerine değinmemişlerdir.⁴⁰³

2.7.15. İ'tirâz

Herhangi bir cümleye eklenen ifadeler olmadan da anlamın kâmil olacağı cümlelerdir. Farklı bir ifade ile kendisinin çıkarılması ile asıl cümle bozulmayan ara cümledir. Buna *haşv* sanatı da denmiştir.⁴⁰⁴

Nesirde ve şiirde mehâsinu'l-kelâm sanatlarından olduğu ifade edilir. İbnu'l-Mu'tez'in yaptığı tanıma göre; konuşan kişi kendi konuşması veya sözü tamamlanmadan, araya farklı bir konu ilave ederek sonra konuşmasını tamamlamasına denir. Yani iki cümle arasına sıkıştırılan bir cümle ile ifade edilebilir.

İbnu'l-Mu'tez, konunun tanımını verdikten sonra şu ayeti zikretmiştir.

وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّو تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ

“Eğer anlarsanız bu gerçekten büyük bir yemindir.”⁴⁰⁵ Bu ayetteki “لو تعلمون” ifadesi ayette bir ara cümlesi olarak geçmiştir.

İbnu'l-Mu'tez, Hz. Peygamber'in (a.s) veda hutbesinde okuduğu Maide suresinin üçüncü ayetini de zikretmiştir. Daha sonra Hz. Ali'den (r.a) nakil yapmış, ayrıca bazı şairlerden şiirleride bu babta örnek olarak vermiştir. Bu şairler, ‘Ahen b. Kâ'b ve Nâbiga el-Ca'di (65/685)'dir.

قَالَ الْإِمَامُ عَلِيُّ . وَهُوَ رَابِعُ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ — إِنَّ الْحَقَّ ثَقِيلٌ رَبِّيُّ وَالْبَاطِلُ خَفِيفٌ مَّرِيٌّ.

“İmam Ali -ki o dördüncü halifedir- kuşkusuz hak, ağır ve hoş; batıl, hafif ve ölümcüldür.”⁴⁰⁶ Burada “وَهُوَ رَابِعُ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ” cümlesi asıl cümle içinde bir ara cümle olarak gelmiştir. İ'tirâz sanatı vardır.

⁴⁰² el-Kazvîni, *Telhisu'l-Miftâh*, 1932, s. 360; et-Taftâzânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, ss. 395-396.

⁴⁰³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 427; er-Râzî, *Nihâyetu'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Îcâz*, s. 113; Hâşim, *Cevâhiru'l-Belâga*, ss. 217-218; el-Cârim, Emin, *el-Belâgatu'l-Vâdiha*, s. 230; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) s. 512.

⁴⁰⁴ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 428; Ebû Hilâl el-Askerî, es-*Sinâteyn*, s. 394; el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedi'iyye*, s. 320; Sekkâkî, (çev. Zekeriya Çelik) s. 514.

⁴⁰⁵ Vâkıa, 56/76.

⁴⁰⁶ *Kitâbu'l-Bedi'*, s. 108.

SONUÇ

İbnu'l-Mu'tez, yaşadığı yüzyılın siyasi atmosferi içinde bir yandan hanedan üyesi olarak, diğer yandan da bir edip ve şair olarak fırtınalı bir hayat sürmüştür. Doğduğu andan itibaren iktidarın başkentinde hatta çoğunlukla saray veya yakın çevresinde hayat sürmüş olması bunda önemli bir etkiye sahiptir. Bu yaşam şeklinin kendisi üzerinde hem olumlu hemde olumsuz anlamda önemli etkileri olmuştur. Olumlu yönleri öncelikle eğitim açısından önemli avantajlara sahip olması ve genellikle özel hocalardan ders almasıdır. Ayrıca ilim erbabıyla bir araya gelerek meclisler düzenleme imkânına sahip olması da onun ilmî gelişimine katkıda

bulunmuştur. Ancak kendisinin hanedanın bir üyesi olması hayatının belli dönemlerinde başına sorunlar açmış, saraydan hatta yaşadığı yerden sürgün edilerek uzaklaştırılmıştır. Bu da onun ilmi hayatını belli bir ölçüde etkilemiştir. Bazı dönemler münzevi bir hayat yaşayıp kaldığı hücreden çıkmak istememiş, insanlardan ve toplumdan uzak kalmıştır. Hayatında bu tür dönemler hep olmuştur. Bunun yanı sıra birçok hocadan ders almasına karşın almış olduğu ilimleri aktarma ve öğretme noktasında özel bir hassasiyete sahip olmadığı da anlaşılmaktadır. Öyle ki, kaynaklara müracaat edildiğinde talebesi olarak bir tek Ebu Bekr es-Sulî (ö. 335/946) görülür.

Tespit edilebildiği kadarıyla İbnu'l-Mu'tezz'in kaleme aldığı on beş eseri vardır. Edebî sanatlara dair ilk müstakil eseri olan *el-Bedî'* bunların en önemlisi olarak görülür. Bu eserinde bedî' ilmini geniş bir şekilde sınıflandırıp beş temel esas üzerine inşa etmiştir. Bunlar isti'âre, tecnîs, tıbâk, reddu'l-acûz ale's-sağr ve el-mezhebu'l-keîâmîdir. Bu beş türü "temel sanatlar" (usul) kategorisi altında sınıflandırmıştır. Bunların dışında da "meĥâsinu'l-keîâm" adı altında on altı edebi sanattan da söz eder. Beş temel sanatı "bedî'" olarak, diğer on altı edebi sanatı da "meĥâsinu'l-keîâm" olarak isimlendirmiştir. Bu sanatları âyetler, hadisler, sahabe sözleri ve eski Arap şairlerin şiirlerinden örneklerle açıklamıştır. Bu eserin dışında *Tabakatu's-Şu'ara*, *Dîvân* ve *Kitabu'l-Âdab* gibi önemli eserleri de vardır.

Yaşadığı dönemde "Zamanın büyük şairi" ve "Hâşimoğulları şairi" gibi isimlerle anılması, şairliğinin ön planda olduğunu göstermektedir. Ayrıca hayalindeki tasvirleri somutlaştırıp şiirlerinde gerçek ve yaşanmış gibi yansıtabilmesi sebebiyle "Hayali Şiirlerin Sultanı/Kralı" diye de adlandırılmıştır.

İbnu'l-Mu'tez'i, dönemindeki diğer şairlerden farklı kılan unsur, çağdaşı olan şairlerden etkilenmeyip onların şiirlerinde işlemiş oldukları konulardan daha farklı konular üzerinde çalışmış olmasıdır. Bu yönüyle yaşadığı dönem için özgünlük sergileyen İbnu'l-Mu'tez, İmruu'l-Kays, gibi büyük şairleri takip ederek kadim Arap şiirine ve belâgatına yönelmiştir. Şiirlerinde yeni tarzı eski şiir tarzına giydirip yeni bir şiir ortaya koymuştur.

Aynı zamanda iyi bir münekkit olan İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'* adlı eserinde bedî' sanatlarının muhdesûn şairlerin ortaya çıkardığı ürünler olmadığını ispatlamaya çalışmış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Onun müstakil

olarak bedî‘ sanatlarını işlediği bu eseri, genelde belâgat ilminin, özelde de onun alt kısımlarından biri olan bedî‘ ilminin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Akbaş, Rifat, “Kuralcılık ve Betimsellik Yaklaşımları Arasında Arap Diline Bir Bakış”, *Ekev Akademi Dergisi*, 19 (2015), 64, s. 239.

Aktan, Ali, “Mu‘tez-Billâh”, *DİA*, 2006, XXXI, ss. 390-391.

Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 1. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2012.

- Arslan, Ahmet Turan, “Kitâbu’s-Sînâ’ateyn”, *DİA*, 1991, III, ss. 489-490.
- el-Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah, *es-Sînâateyn*, 1. Baskı, (nşr. Ali Muhammed el-Bîcavî Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim), Mektebetu’l-‘Ansâriyye, Beyrut, 1952.
- Aşur, Muhammed Tâhir b. Muhammed Tâhir, *Mekâsidu’ş-Şeriâti’l-İslâmiyye*, Vizârâtu’l-Evkâf ve’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, Katar, 2004.
- ‘Atfık, Abdülazîz, *İlmu’l-Bedî’*, 2. Baskı, Dâru’n-Nehdâti’l-Arâbiyye, Beyrut, ts.
- , *İlmu’l-Beyân*, Dâru’n-Nehdâti’l-Arâbiyye, Beyrut, 1985.
- Avcı, Casim, “Mu’tasım-Billâh”, *DİA*, 2006, XXXI. ss. 380-382.
- Azizova, Elnure, “Ukâz”, *DİA*, 2012, XLII, ss. 61-62.
- , “Zülmecâz”, *DİA*, 2013, XLIV, ss. 570-571.
- el-Bakıllani, Ebu Bekir, *İ’câzul Kur’ân*, Dâru’l-Meârif, Mısır, 1997.
- el-Bekrî, Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdulaziz b. Muhammed, *Simtu’l-Leali fi Şerhi Emali’l-Kali*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Benli, Mehmet Sami, “Miftâhu’l-Ulûm”, *DİA*, 2005, XXX, ss. 20-21.
- Bolelli, Nusrettin, *Belâgat-Arap Edebiyatı*, 6. Baskı, İFAV Yay. İstanbul, 2011.
- Boullata, Issa J., “The Rhetorical Interpretation of the Qur’an: İ’câz and Related Topics”, Çev. İbrahim H. Karslı, “Kur’an’ın Belâgat Açısından Tefsiri: İcaz ve İlgili Konular”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, V (2005), 4, ss. 255-274.
- Bulut, Ali, *Bedî’ İlmi*, 1. Baskı, İfav Yay., İstanbul, 2016.
- , *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, 1. Baskı, İFAV Yay., İstanbul 2015.
- , *Belâgat*, 3. Baskı, İFAV Yay., İstanbul, 2015.
- el-Bustanî, Kerim, *Dîvânu İbnu’l-Mu’tez*, Dâru Sadr, Beyrut, ts.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, 7. Baskı, Mektebetu’l-Hanci, Kahire, 1375.
- Candan, Abdulcelil, *Kur’an’ı Nasıl Anlamalı*, 1. Baskı, Elest Yay., İstanbul, 2007.
- el-Cârim, Ali, Mustafa Emin, *el-Belâgatu’l-Vâdiha*, Muessetu’l-Kutubi’s-Sekâfiyye, Beyrut, 2010.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, 6. Baskı, Fecr Yay., Ankara, 2014.

- Ceviz, Nurettin, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, *Yedi Askı*, II, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010.
- el-Ceremî, İbrahim Muhammed, *Mu‘cemu Ulûmi’l-Kur‘ân*, Daru’l-Kalem, Şam, 2001, I.
- el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed es-Sem‘ûnî el-Hasenî, *Bedi‘u’t-Telhîs ve Telhîsu’l-Bedî‘*, Suriye Matbaası, 1879.
- el-Curcânî, Ebû Bekr Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed, *Esrâru’l-Belâga*, Dâru’l-Medeni, Cidde, ts.
- , *Delâilu’l-İ‘câz*, (nşr. Mahmûd M. Şâkir), Mektebetu’l-Hâncî, Kahire, 1959.
- Çağatay, Neş‘et, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1957.
- Çelebi, Kâtip, *Cihânnümâ*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çetin, Abdurrahman, “Lahn”, *DİA*, 2003, XXVII, ss. 55-56.
- Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1973.
- , “Arap”, *DİA*, 1991, III. ss. 279-309.
- , “Arûz”, *DİA*, 1991, III. ss. 424-437.
- Çimen, Abdullah Emin, “Tâhir el-Cezâirî”, *DİA*, 2010, XXXIX, ss. 395-398.
- Çuhadar, Mustafa, “Fesâhat”, *DİA*, 1995, XII, ss. 423-424.
- Dayf, Şevkî, *el-Belâga Tetâvvur ve Tarih*, Dâru’l-Ma‘arif, Kahire, 1119.
- , *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, 2. Baskı, Dâru’l-Ma‘arif, Kahire, 1119.
- Demirayak, Kenan, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Şafak Yay., Erzurum, 1998.
- , *Arap Edebiyat Tarihi I*, I. Baskı, Fenomen Yay., Erzurum, 2009.
- , *Arap Edebiyat Tarihi II*, I. Baskı, Fenomen Yay., Erzurum, 2009.
- , *Arap-İslam Edebiyatı Literatür Bilgisi*, Cantaş Yay., İstanbul, 2016.
- Dikici, Recep, “Sirru’l-Fesâha”, *DİA*, 1997, XV, ss. 71-72.
- Draz, Abdullah, *Kur‘an’a Giriş*, 5. Baskı, Otto Yay., Ankara, 2012.
- Durmuş, İsmail, “Hatîb Kazvîni”, *DİA*, 2002, XXV, ss. 156-157.

- , “İbnu’l-Mu‘tez”, *DİA*, 2000, XXI, ss. 143-147.
- , “İbn Hazm”, *DİA*, 1999, XX, ss. 58-61.
- , “İstidrâk”, *DİA*, 2001, XXIII, ss. 329-330.
- , “İstisna”, *DİA*, 2001, XXIII, ss. 388-390.
- , “İstitrat”, *DİA*, 2001, XXIII, ss. 401-402.
- , “Kinaye”, *DİA*, 2002, XXVI, ss. 34-36.
- , “Lüzûm-ı Mâ Lâ Yelzem”, *DİA*, 2003, XXVII, ss. 262-263.
- , “Meânî”, *DİA*, 2003, XXVIII, ss. 204-206.
- , “Mecaz”, *DİA*, 2003, XXVIII, ss. 217-220.
- , “Mubalağa”, *DİA*, 2006, XXXI, ss. 425-427.
- , “Mukabele”, *DİA*, 2006, XXXI, ss. 101-102.
- , “Nesir”, *DİA*, 2007, XXXIII, ss. 6-8.
- , “Reddu’l-Acûz ale’s-Sadr”, *DİA*, 2007, XXXIV, ss. 521-522.
- , “Tazmin”, *DİA*, 2011, XL, ss. 204-206.
- , “Tedbîc”, *DİA*, 2011, XL, ss. 257-258.
- , “Tecâhül-i Ârif”, *DİA*, 2011, XL, ss. 232-233.
- , “Tevriye”, *DİA*, 2012, XLI, ss. 45-47.
- , “Tezat”, *DİA*, 2012, XLI, ss. 58-60.
- Durmuş, İsmail, İskender Pala, “İtilaf”, *DİA*, 2001, XXIII, ss. 459-460.
- , “İstiare”, *DİA*, 2001, XXIII, ss. 315-318.
- Ebû Mucâhid, Abdulaziz b. Abdulfettâh, *Dirâsât fî Usuli’l-Lugâti’l-Arabiyye*, Camiâtu’l-İslamiyye, Medine, 1974.
- Efendioğlu, Mehmet, “Muhadramûn”, *DİA*, 2005, XXX, ss. 395-396.
- Elmalı, Hüseyin, “Tardıyye”, *DİA*, 2011, XL, ss. 16-17.
- el-Enbârî, Kemâleddin, *Nüzhetü’l-Elibba’*, (nşr. İbrahim Nâmârânî), 3. Baskı, Mektebetü’l-Menâr, Ürdün, 1985.
- el-Endelusî, İbn Hazm, *Halifeler ve Fetihler*, thk, Bedîusseyid el-Lahham, ç. Şaban Öz, Avrasya Yay., Ankara, 2004.

- Emîn, Ahmed, *ĐuĐa'l-İslâm*, Müessesetu Hindâvî li't-Tâlimi ve's-Sekâfeti, Kahire, 2012, II.
- Er, Rahmi, "Müvelledûn", *DİA*, 2006, XXXII, s. 227.
- Erdim, Enes, "Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ında Bedî' Sanatlarının Kullanışı", *Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, IV (2011), Sayı 8, ss. 71-82
- Ergin, Mehmet Cevat, "Arap Nahvinin Doğuşu", *Dicle Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII (2005), 2, s. 115.
- el-Fâhûrî, Hannâ, *el-Câmî fi Tarihi'l-Edebi'l-Arabi Edebu'l-Kâdim*, 1. Baskı, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1986.
- Fazlıoğlu, Şükran, "Tâhâ Hüseyin", *DİA*, 2010, XXXIX, ss. 377-379.
- el-Fârukî, İsmail Râci, Luis Lâmia el-Fârukî, *İslam Kültür Atlası*, (çev. Mustafa Okan Kibaroğlu-Zerrin Kibaroğlu), 3. Baskı, İnkılâb Yayınları, İstanbul, 1999.
- el-Ferâhîdî, el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 1. Baskı, Dâru'l Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, (çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er), 1. Baskı, İmaj Yayınları, Ankara, 1993.
- Güceyüz, İsa, "Arap Literatürünün Tarihi Seyri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2015.
- Güner, Ahmet, "Dûmetülcendel", *DİA*, 1994, X, ss. 1-2.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Abdülkâhir el-Cürcânî", *DİA*, 1988, I, ss. 247-248.
- , "Bedî'", *DİA*, 1992, V, ss. 320-322.
- , "Berâat-i İstihlâl", *DİA*, 1992, V, s. 470.
- , "Beyân", *DİA*, 1992, VI, ss. 22-23.
- el-Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Saîd, *Sirru'l-Fesâha*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- el-Hafâcî, Muhammed Abdulmun'im, *el-Hayatu'l-Edebiyye fi 'Asri'l-Câhiliye*, 1. Baskı, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1992.
- Harman, Ömer Faruk, "İsmail", *DİA*, XXIII, ss. 76-80.
- Haşim, Ahmed, *Cevahiru'l-Belâga*, 4. Baskı, Dâru'l-Kutubil-İlmiyye, Beyrut, 2009.
- Hatîb el-Bağdadî, Hâfız Ebu Bekr Ahmed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut, ts.

- el-Hamevî, İbn Hicce, *Hızânetu'l-Edeb ve Gayetu'l-Erab*, Mektebetu'l-Hilâl, Beyrut, 2004,
- el-Harrat, Ahmet b. Muhammed, *İnâyetu'l-Muslimin bi'l-Lugati'l-Arâbiyye Hidmeten li'l-Kur'ân'i'l-Kerim*, Mecmeu Melik Fahd, Medine, ts.
- el-Hâzimi, Ebû Abdullah Ahmet b. Ömer, *Şerhu'l-Cevheru'l-Meknûn fi Sadefi's-Selaseti'l-Funun*. ts.
- el-Hemedânî, Muhammed b. Hüseyin b. Abdussamed, *el-Keşkûl*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Huseyn, Tâhâ, "Arap Belâgati: el-Câhiz'den 'Abdu'l-Kâhir'e Kadarki Süreç", Tercüme: Zafer Kızıklı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51, 2, 2010, ss. 433-460.
- el-Hillî, Safiyyüddîn Abdülazîz b. Serâyâ b. Alî et-Tâî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-Bedî'iyye fi 'Ulûmi'l-Belâga ve Mehâsini'l-Bedî'*, 2. Baskı, (nşr. Nesîb Neşâvî), Dâru Sadr, Beyrut, 1992, s. 52.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddime*, 8. Baskı, Dergah Yay., İstanbul, 2012.
- İbn Hallikân, Ebu Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebû Bekr b. el-Bermekî el-İrbilî, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, Dâru Sâdr, Beyrut, ts.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İbn Tiktakâ, Muhammed b. Ali b Tabâtabâ, *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Duveli'l-İslâmiyye*, thk. Memduh Hasen Muhammed, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Beyrut, ts.
- İbnu'l-Mu'tez, Ebu'l Abbas Abdullah, *Kitabu'l-Bedî'*, Muessesetu'l-Kutubu's-Sekafiye, Beyrut, 2012.
- , *el-Bedî'*, Dâru'l-Mesire, Beyrut, 1982.
- , *Tabakatu's-Şu'ara* (nşr. Abdussettar Ahmed Ferrac), 3. Baskı, Dâru'l-Mearif, Kahire, h. 1119.
- İbnu'n-Nedîm, Ebu'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kub İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, ts., b.y.y.
- İbrahim, Ahmed, *Cevâhiru'l-Edeb fi Edebiyâti ve İnşâi Lugati'l-Arab*, Muessesetu'l-Meârif, Beyrut, ts.
- İbrahim, Yahya b. Hamza b. Ali b., *et-Tiraz li Esrari'l-Belağ ve Ulumi Hakaiki'l-İ'caz*, Mektebetu'l-Ansâriyye, Beyrut, h. 1423.

- İmruu'l-Kays, *Divân*, (nşr. Muhammed Ali Bidun), 5. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- el-İsfahânî, Hamza b. el-Hasen, *Kitâbü't-Tenbîh 'alâ Hudûsi't-Tashîf*, (nşr. Muhammed Esâd Teles), Dar-û Sadr, Beyrut, 1992.
- Kallek, Cengiz, "Nakdu's-Şi'r", *DİA*, 2002, XXVI, ss. 311-312.
- Kapar, Mehmet Ali, "Kus b. Sâide", *DİA*, 2002, XXVI. s. 460.
- Kara, Aşır, "Abbasi Halifesi Mu'tezz ve Dönemi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2013.
- Kâsım, Muhammed Ahmed, Muhyeddin Dib, *Ulumu'l-Belâga*, 1. Baskı, Muessesetu'l-Hadîsetu'l-li'l-Kitab, Trablus, 2003.
- Kazancı, Ahmet Lütfî, *Peygamberimizin Hitâbeti*, 1. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010.
- Kılıç, Hulusi, "Esrârü'l-Belâga", *DİA*, 1995, XI, s. 435.
- , "Belâgat", *DİA*, 1992, V, s. 380.
- , "Basriyyûn", *DİA*, 1992, V, ss. 117-118.
- , "Delâilü'l-İ'câz", *DİA*, 1994, IX, ss. 114-115.
- el-Kayrevânî, İbn Reşîk, *el-Umde*, 5. Baskı, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1981.
- el-Kazvînî, Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *es-Sâhibî fî Fıkhi'l-Lugati'l-Arâbiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-Arâbiyye, Beyrut 1997.
- el-Kazvînî, Ebu'l-Meâlî Celaluddin el-Hâtib Muhammed b. Abdirrahman b. Ömer b. Ahmed, *Telhîsu'l-Miftâh*, 1. Baskı, Mektebetu'l-Buşra, Karaşi, 2010.
- , *el-İzâh fî Ulumi'l-Belâga*, 1. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- , *el-İzâh fî Ulumi'l-Belâga*, 3. Baskı, Mektebetu'l-Ezheriye Litturas, Kahire, 1993.
- , *Telhîsu'l-Miftâh*, 2. Baskı, Dâru'l-Fikri'l 'Arabî, 1932.
- Kılıç, Hulusi, Kazım Yetiş, "Cinas", *DİA*, 1993, VIII, ss. 12-14.
- Kıran, Zeynel, *Dilbilim Akımları*, Yabancı Diller Kitap ve Yayın Merkezi, ts.
- Kırkpınar, Mahmut, "Mütevekkil Alellah", *DİA*, 2006, XXXII, ss. 212-214.
- el-Kirmânî, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd Şemseddin, *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi'l-Sahîhi'l-Buhârî*, Daru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1981, IX.

- Koçak, İnci, "Ahfeş el-Ekber", *DİA*, 1988, I, s. 525.
- Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, 2. Baskı, Otto Yayınları, Ankara, 2015.
- Muhammed, Ahmed Sa'd, *el-Usûlu'l-Belâğıyye fî Kitâbî Sibeveyh ve Eseruhâ fî'l-Bahsi'l-Belâgî*, Mektebetu'l-Âdab, Kahire, 1999.
- el-Merzibânî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İmran, *Mu'cemu's-Şu'arâ*, Dâru'l-Kutubi İlmîyye, Beyrut, 1982.
- el-Mes'udî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali, *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher*, thk. M. Muhyiddin Abdilhamid, 4. Baskı, Kahire, 1960.
- Mübârek, Zeki, *en-Nesru'l-Fenni fî'l-Kerni'r-Rabi'*, Muessesetu'l-Hindâvi li't-T'alimi ve's-Sekafeti, Kahire, 2012.
- er-Râğıb, Abdusselam Ahmed, *Vezifetu'Surati'l-Fenniye fî'l-Kur'ân*, Fussilet li'd-Dirâsat ve't-Tercume ve'n-Neşr, Halep, 2001.
- er-Râzî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Hasan b. Ömer b. Hüseyin Fahreddin, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3. Baskı, Dâru İhyâi Turâsî'l Arabî, Beyrut, 1420.
- , *Nihâyetu'l-İcaz fî Dirâyeti'l-İ'câz*, Âdâb ve Muebbed Yayınları, Kahire, 1317.
- er-Rûmî, Abdurrahman b. Süleyman, *el-Bedihiyyât fî'l-Kur'âni'l-Kerim*, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine, 1987.
- er-Rûmî, Şihâbuddin Ebû Abdillâh Yakut b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Dâru'l Garbil-İslâmî, Beyrut, 1993.
- er-Rummânî, Ali b. İsa b. Ali b. Abdillâh Ebu'l Hasan, *En-Nuketü fî İ'câzi'l-Kur'ân*, 3. Baskı, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1976.
- es-Sadî, İsa İbrahim, *el-Merciu's-Şafî fî'l-Belâgati'l-Arâbiyye*, Dâru'l-Emvaç, Amman, 2012.
- es-Seâlîbî, Ebu Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail, *Simâru'l-Kulûb fî'l-Muzaf vel Mensûb*, (nşr. İbrahim Salih), Dâru'l-Beşâir, Kahire, 1994.
- es-Sekkâkî, Sirâcuddîn Ebû Ya'kub Yusuf b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-Ulûm*, 2. Baskı, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut, 1987.
- , *Miftâhu'l-Ulûm*, (çev. Zekeriya Çelik) 1. Baskı, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2017.
- es-Suyûtî, Celaleddin, *Şerhu Ukudi'l Cumân fî İlmi'l-Meânî ve'l-Beyân*, Dâru'l Fikr, Beyrut, ts.

- , *el-Muzhir fi Ulûmi'l-Lugati ve Envâihâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- et-Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1968.
- et-Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Fahreddîn Ömer b. Burhâneddîn Abdullâh el-Herevî el-Horâsânî, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, Salah Bilici Kitapevi Yayınları, İstanbul, ts.
- Tuzcu, Kemal, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47 (2007), 2.
- Ömer, Ahmed Muhtâr Abdulhamîd, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyyeti'l-Muâsıra*, 'Alema'l-Kutub, Kahire, 2008.
- Özaydın, Abdulkerim, "Müstâîn-Billah", *DİA*, 2006, XXXII, ss. 112-113.
- , "Muktedir-Billâh", *DİA*, 2006, XXXI, ss. 144-145.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit, "Sîbeveyhi", *DİA*, 2009, XXXVII, ss. 130-134.
- Özdoğan, M. Akif, "Arap Dili Ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamber'in Dil Ve Edebiyattaki Yerine Bir Bakış", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V* (2005), Sayı 4, ss. 223-242.
- , "Belâgatın Sistemize Edilmesinde es-Sekkâki Ve el-Kazvinî'nin Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi II*, 2002, Sayı 4, ss. 7-106.
- Özkan, Fatih, "Dildeki Dünya Görüşü", *Iğdır Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, Sayı 2.
- Öznurhan, Halim, "İstılah", *DİA*, 2016, I, ss. 575-576.
- Öztürk, Mustafa, Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", *DİA*, 2013, XLIV, ss. 235-238.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *Siyer-i Nebi*, 3. Baskı, Ravza Yayınları, İstanbul, 2017,
- eş-Şek'a, Mustafa, *Funûnu'ş-Şi'r fi Muctema'i'l-Hamdaniyyîn*, Kahire, 1958.
- Şensoy, Sedat, "Şevkî Dayf", *DİA*, 2010, XXXIX, ss. 31-33.
- Şeşen, Ramazan, "Cahiz", *DİA*, 1993, VII, ss. 20-24.
- Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, (nşr. Abdusselâm M. Hârûn), 3. Baskı, Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1988, I.
- Temizer, Aydın, "Ebu'l-Feth Osman B. Cinnî'nin "El-Luma" Adlı Eserinin İncelenmesi", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, 2006, Giriş, s. 1.

- Turgay, Nurettin, *Arap Dili, Belâgatı ve Kur'an*, 1. Baskı, Tibyan Yayınları, Diyarbakır, 2015.
- Tülücü, Süleyman, "Muallakat", *DİA*, 2005, XXX, ss. 310-312.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *DİA*, 1997, XV, ss. 309-312.
- Wikipedia.org, Arapça, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Arapça>, Nisan, 2016.
- Unat, Yavuz, "Yahyâ b. Ebû Masnûr el-Müneccim", *DİA*, 2013, XLIII. ss. 242.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Fahreddin er-Râzî", *DİA*, 1995, XII, ss. 89-95.
- Yekta Saraç, M. A., *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 13. Baskı, Gökkubbe Yayın, İstanbul, 2015.
- , M. A., "Îcâz", *DİA*, 2000, XXI. ss. 392-393.
- Yıldız, Hakkı Dursun, "Arap", *DİA*, 1991, III, ss. 272-276.
- Yılmaz, İbrahim, "Panayırlar Ve Arap Dili Ve Edebiyatın Gelişmesinde Oynadığı Rol", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, Erzurum, 1997, ss. 94-134.
- Yiğit, İsmail, "Mevâlî", *DİA*, 2004, XXIX, ss. 424-426.
- Yücel, Abdullah, "Hz. İsmail (a.s)", *İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yayınları, İstanbul, 2000.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri vel A'lâm*, Dâru'l-Kitabi'l-Arâbi, Beyrut, 1993.
- , *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut, 1993.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamıdî't-Tenzîl*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1407.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Abdullah b. Bahadır, *el-Burhân fî Ulûmi'l Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, Kahire, 1957, I.
- Zeydan, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- ez-Zeyyât, Ahmed Hasen, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2011.